לקוט וחלין

מקץ ארבעים שנה
רובנה בשנים 1941-1942
שואת יהודי לויצק
חסיד אומות העו' בבריה"מ
לעצטער ייד אין ברעסטעטשקע
יומנה של רבקה'לה מקוזין
א ייִדיש יינגעלע פּעטראַ
דעם רב'ס לעצטע דרשה
הכנס - והמסר לדור הבא
שניט - נאָר אויב מ'זייט
הרהורים על פעולות האגוד
מי היה יוסף אברך
Survival in the forest

39

כרך ד, קובץ ל"ט **ילקוט ווהלין** אייר תשמ"ה, מאי 1985 May

מי ומי בילקוט, מפנקס העורך, 3
מקץ ארבעים שנה, נתן ליבנה, 5
רובנה בכיבוש הנאצים ב־1941-2, מרים קוקיל־לפידות, 6
שואת יהודי לוצק, ד"ר שמואל ספקטור, 10
חסיד אומה"ע בבריה"מ כותב, איוואן, 12
לעצטער בריוו פון לעצטן יידן אין ברעסטעטשקע, מלך גאָלדענבערג, 13
[redacted]
דאָס יידישע יינגעלע פעטראָ, בעלא זאַפראן, 22
כיצד הושמד כפר יהודי, מלי בן־משה, 24
לבתי(שיר), אסתר איזקסון, 24
סיפורה של סבתא, צורית שרגא, 25
דעם טאַטנס שטוב, חיים שפילבערג, 27
די לעצטע דרשה, פנחס טינע, 32
פון סאַרנער פאָלקלאָר, משה יוז, 33
אַ סגולה צו דער עלנט, העלען בורקא, 34

כנס עולמי שני של יוצאי ווהלין בישראל
צווייטער וואָלינער וועלט־צוזאַמענפאָר:

אויב מיר וועלן זייען וועלן מיר אויך שניידן, יעקב עלבירט, 36
כנס יוצאי ווהלין והמסר לדורות, נחום פלדמן, 38
הרהורים על פעולות האגוד, לקראת הכנס, חיים פינקל, 39
„אולם אברך" באונ. ת"א, צבי רזניק, 41
בארגונים: לוס אנג'לס; לודמיר, 41
ע"י המצבה של קמין־קשירסקי והסביבה, מנדל חזן, 42
מגילת ההנצחה במצבה (ורקוביץ־אוזירן), 43
על אסתר זינמן ז"ל, נחום פלדמן, 44
Survival in the forest, Y. Merin · Dr Y. N. Porter, 48

העורך — נתן ליבנה

מזכיר המערכת — יהודה מרין

חברי ועדת הילקוט:
יעקב אלבירט, בוריס בריק, רות ברנר, סם ליטבק,
אליהו מנדל, חיים פינקל, נחום פלדמן, צבי רזניק, חיים שפילבערג

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
גבעתיים — ניו־יורק — לוס־אנג'לס

מען האגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב:
Federation of Wolynian Jews Inc.,
2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס־אנג'לס:
Wolyner Society, South Rexford Dr. Beverly Hills, Calif. 90012. Suite 8
Tel. 276-4333; 273-2741.

הכתובת למשלוח כתבי־יד:
אַדרעס איבערצושיקן מאַנוסקריפטן:
ת.ד. 2481 רמת־גן (רח' הרואה) ישראל
טל. המערכת (פון רעדאַקציע): 03-729824

דפוס „אורלי" — פרידמן, תל־אביב, טל. 372062

בנפול אויבך

„בנפול אויבך אל תשמח" ו־„אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". שני אלה קוימו בנו במלואם. כלום יכולנו לשמוח שעה שכל מתינו היו מוטלים לפנינו; כאשר הבקעה כולה היתה מלאה עצמות חיות, עורועצמות — שרידינו הניצולים, באין להם לאן לזוז — כי ביתם, כביכול, לא היה להם עוד ובית המובטח, הנכסף — זדים סגרו בפניהם שערים על מנעול ובריח ואף כרובי־ים השכינו לשמור את דרכם הביתה ולהט החרב המתהפכת — עד הורדת ספינות למצולות־ים „אם צריך". מבלי שירגישו עצמם כלל אשמים על כך. כל בני העמים האחרים, כמעט ללא יוצאים מן הכלל, היה להם לאן ואל מי לחזור ולשמוח ולגיל עם יקיריהם.

גם כיום, ארבעים שנה לאחר מכן, אין המצב שונה בהרבה; טרם הגלידו פצעינו וטרם תמו אויבינו והעם כולו עדיין שרוי באבלו ומי חכם וידע מתי ירפא מפצעיו וישוב לאיתנו.

לפיכך, מי שסובר שהוא בא אל הכנס הממלכתי בישראל בשנת הארבעים לנצחון על המרצחים כאל חגיגות לאומיות מרהיבות — טעות בידו, כי טרם זכינו לכך ש„צום תשעה באב יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה", אם לנקוט לשון חז"ל.

ואף על־פי־כן, לו אני מעבר להרי־חושך והסמבטיון לא הייתי נח ושקט עד שהייתי מגיע לירושלים לחזות בהתאסף עם וראשי עם ובחזיון המופלא של תחיית המתים בימינו — לחוש ולחזות במו עיני בנס הגדול הזה שקרה לכל אחד מאתנו, בין אלה שהיו חשובים כמתים ובין אלה שראו את עצמם כ„עדיין לא" — וכיצד כולנו, ללא יוצא מן הכלל קמנו לתחייה. גם אנחנו: את, אתה, אני. זוהי הזדמנות נדירה, כי אין חוויה נפלאה מזאת.

מפנקס העורך:
מי ומה בילקוט

על הכנס שלנו בנוסח הגדה של פסח

כמה מעלות טובות למקום (ולכנס) עלינו:

אלו התכנסנו יחדיו בישראל מארצות שונות שנכיר אלה את אלה ולא הזכרנו נשמות קדושינו — **דיינו**;

אלו הזכרנו נשמות קדושינו ולא הקשבנו לנואמים ומרצים — **דיינו**;

אלו הקשבנו למרצים ונואמים ולא השתתפנו בשיחות ודיונים — **דיינו**;

אלו השתתפנו בשיחות ודיונים ולא שקדנו על פעולות הנצחה — **דיינו**;

אלו שקדנו על פעולות הנצחה ולא מצאנו שפה משותפת בינינו — **דיינו**;

אלו מצאנו שפה משותפת בינינו ולא הגענו לקונסנזוס מלא — **דיינו**;

אלו הגענו לקונסנזוס מלא ולא ביצענו החלטות — **דיינו**;

אלו ביצענו החלטות ולא השכלנו להנציח בחרט־אנוש, שחור־על־גבי־לבן — **דיינו**;

אלו השכלנו להנציח בחרט־אנוש, שחור־על־גבי־לבן ולא דאגנו לדור המשך — **דיינו**;

אלו דאגנו לדור המשך ולא ייסדנו קרן־מילגות ופרסים בשבילו — **דיינו**;

אלו ייסדנו קרן מילגות ופרסים ולא טיפחנו מורשת אבות — **דיינו**;

אלו טיפחנו מורשת אבות ולא נחלקנו על הבכורה — **דיינו**;

אלו לא נחלקו על הבכורה ולא השגנו שלום־בית — **דיינו**;

אלו השגנו שלום־בית ולא בנינו את בית יהדות ווהלין — **דיינו**.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום (ולכנס) עלינו שהתכנסנו יחדיו; שהזכרנו נשמות קדושינו; שהקשבנו למרצים ונואמים; שהשתתפנו בשיחות ודיונים; ששקדנו על פעולות הנצחה; שמצאנו שפה משותפת בינינו; שהגענו לקונסנזוס מלא; שביצענו החלטות; שהשכלנו להנציח בחרט־אנוש; שדאגנו לדור המשך; שייסדנו קרן מילגות ופרסים; שטיפחנו מורשת־אבות; שהשגנו שלום בית על הבכורה; שבנינו את בית יהדות ווהלין לזכר קדושים וטהורים לנצח נצחים, לכפר על כל עוונותינו.

ס'טוט וויי

ילקוט 39 וועט שטיין בעיקר אונטערן סימן פון חורבן. אומקום. אפשר דערפאר וויל עס וועט דערשיינען דווקא „ערב יומטוב — 40 יאר ניצחון", אמין „יום הזכרון" ערב יום העצמאות.

די נאטיצן „ראונע 42—1941 פון מאגר. מרים קוקיל־לפידוס איז היסטאריש ווערטפול נישט נאר פאר דער געשיכטע פון לעבן און טויט פון ראונער יידנטום, די גרעסטע יידישע קהילה אין וואלין. דווקא וויל די נאטיצן זענען געשריבן פשוט און זאכלער און דערציילן בעיקר וועגן קריז פון דער שרייבערן: פאמיליע — פרוינד, שפיגלען זיי אפ געוני און ריכטיק די מורא

און שרעק פון ראַוונער יידן און פון די אַלע אַנדערע שטעטלער אַרום, אין יענע יאָרן, ערב און בעת דעם אומקום. פונקט ווי דער טאָגבוך פון אַננאַ פראַנק שפּיגלט אָפּ דאָס לעבן, פּחד און אומקום פון יידן אין האָלאַנד.

אויך דער טאָגבוך פון דייטשיש סערזשאַנט קרויטלער וועגן אומקום פון לוצקער יידן און פון אַנדערע קהילות (אין ד"ר שמואל ספּעקטאָרס אַרטיקל); אויך „יומן קוזין" פון דער 17 יעריקער בראַוער און קלוגער רבקה'לע און „די לעצטע בריוו פון לעצטן יידן אין ברעסטיטשקע" „רעדן" צו אונדז און זאָגן אַ סך. אויך די אַלע אַנדערע זכרונות־דערצײלונגען העלפן אונדז פאַרשטיין בעסער דעם שרעקלעכן אומקום, וואָס איז דאָך נישט צו פאַרשטיין, ווײל ס'ווילט זיך אונדז נאָך ביז היינט נישט גלויבן.

געווײס דאַרף דער סוף און מפּלה פון די נאַציס דינען אַלס יומטוב פאַר יעדן קולטורעלן און געוויסנהאַפטן מענטשן אין דער גאַרער וועלט, אַבער פאַר אונדז איז עס אַ מין יומכיפּור־יומטוב. אַ סך פון אונדז שלאָגן זיך אַפילו „על חטא". דער עיקר — ס'טוט ווײ...

מצבות

כמה ארגונים בישראל, יוצאי קהילות נכחדות באירופה הציבו מצבות על „קברות אחים" בבתי עלמין בישראל? לא ידוע לי על סטטיסטיקה שכזו. אפשר שלא נהוג אצלנו לספור קברים ומצבות. ואת חטאי אני מזכיר היום: אינני יודע אפילו בדיוק כמה ואיזה ארגונים ווהלינים הקימו מצבות. וזאת הייתי חייב לרעת מזמן.

לאחרונה נתקבלו במערכת הילקוט מכתבים עם צילומי מצבות על קברים מכמה וכמה ארגונים שלנו. המספר מרשים ומתמיה כאחת. דומה שמספר המצבות עולה בהרבה על מספר ספרי הקהילות שהוצאו לאור אצלנו, שגם הוא מספר מרשים. הצבת מצבה שכזו הרי אינה מן הדברים הקלים, שהרי מתחת לכל מצבה לזכר קהילה טמונה שקיח אפר ועצמות שהוצאו מקברות האחים בכל עיר ועיירה. היה זה בעיקר מיבצע של מתנדבים יחידים עוד „בעידנא דריתחא", כאשר הכל עוד היה טרי. כיום — רוב קברות האחים טושטשו ונחרשו ונזרעו. מהם הצמיחו קוץ ודרדר ומהם — יבולים במשך שנים... צא ולמד כמה מסעות וחיפושים ועמל וזמן ורמים השקיעו יחידים ושליחי ציבור על מנת להביא „עצמות" אלה לקבר ישראל.

בני הקהילה שלי לא הצליחו במשימה זו. ודברים בגו. העיר שכנה מעבר ל„מסך הברזל", והעולים ממנה בתקופה שבין שתי מלחה"ע מעטים היו. גם שרידים לא הגיעו משם, לאחר תבוסת גרמניה הנאצית, וכך עד שיוצאי עיר זו בישראל התמעטו לגמרי...

אך אני רואה בכל מצבה ומצבה „קהילתית" כשיוכת גם לי, ורואה מתחתיה טמונים גם כל יקירי שלי... ובשהותי לעתים בבית עלמין, אני עולה אל קבר זה או אחר להתאנח חרש באין רואה ואומר קדיש־יתום ללא מלים באין שומע...

דור המשך

עוד בטרם יצאה צורית שרגא לאויר העולם נתיתמה מאביה מנחם־גדעון שרגא ז"ל, שנפל במלחמת ששת הימים.

כיום שוקדת צורית על בחינות הבגרות שלה. את מבחנה בהסטוריה היא המירה בכתיבת חיבור ממצה ומקיף על קורות יהדות ווהלין. על כל אותן הקהילות היהודיות שעד מלחמת העולם השניה היו תחת השלטון הפולני. חיבורה זכה לשבחים בפי מוריה ולציון לשבח בפי המורה שלה להסטוריה „עבודה מקיפה ויסודית... הנושא דיבר ללבך... הצגת את יהדות ווהלין בצורה יפה..."

עיינו בחיבור רב־הפרקים וגם אנחנו ראינו כי טוב, ואנו שולחים את עצמנו האין הנערה צורית אחת הסנוניות הראשונות המבשרות את בוא דור ההמשך שלנו, שכה חששנו פן יבושש לבוא?

בסוף החיבור מביאה צורית ראיון עם סבתה, ניצולת השואה, שהצליחה לחצות עם בעלה בשעה ה־12 את הגבול לבריה"מ — בבחינת אין בכלל אלא מה שבפרט. סבתה — הלא היא הגברת דינה אוורבוך, חברת הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל. קטעים מ„סיפורה של סבתא" זה אנו מביאים בחוברת זו של ה„ילקוט".

„ומכיוון דרש־דש". הנה הגיע לידנו חיבור דומה בהסטוריה של השואה: „מחתרת ומרי בתקופת השואה" מאת רונית סיטון, תלמידת י"ב 1 „בליך", רמת־גן. התלמידה רונית, כפי ששם החיבור מרמז, מתרכזת בעיקר בגילויי גבורה מרגשים ביותר של יחידים וקבוצות, באיזור ווהלין: מרד גיטו טוטשין, גילויי גבורה של יחידים ברובנה ועוד. וכן המרד בטרבלינקה, הבריחות הרבות ונסיונות המרד באושוויץ, בירקנאו וכו'. גילויי גבורה מחכימים. קטעים מחוברת זו — ב„ילקוט" הבא.

אין בוגרות אלו יוצאות מן הכלל. עשרות ואולי מאות נבחנים נזקקו לנושא השואה כמבחן בתולדות עם ישראל השנה וב־3—2 השנים שקדמו לה.

אל ספוד, המקוננים!

מקץ ארבעים שנה

נתן ליבנה

מקץ ארבעים שנה לנצחון על הנאצים וה־עולם חוגג. ה„מזרח" וה„מערב". גם ישראל ה־קטנה בחוגגים, כמובן. כלום יתכן אחרת ואנחנו — הרי „מגיע לנו" כאמרה שהתעגתה אצלנו, כי מי עוד כמונו היה בלוע הארי (במלעיל וב־מלרע) ויצא בשלום? אנחנו יצאנו אמנם בשן ועין — אך יצאנו. שערו בנפשכם, שחג הער־בעים כיום אינו אלא ארבעים חסר אחת ואילו חג הארבעים ממש יחול רק, ישמרנו האל, בשנה הבאה ב־1986. ואפילו כולנו מניחים שבשנה זאת, שאינה אלא משל, היטלר, שחיק־עצמות, עם מלאכי החבלה המטורפים שלו לא עשו חיל רב ואפילו נחלו כשלונות הרבה — לגבי העם היהודי הם דווקא הצליחו מאוד ב„פתרון הסופי", שהרי מעולם איש לא מיחה בידם מלשחוט את „תרנגול הכפרות" כאוות נפשם. ולו כך — כלום היינו היום בין החוגגים? לא כאן בישראל וסביר שגם לא באיזו ארץ אחרת. הווי אומר, שאין אנחנו חוגגים־ניצבים סתם, כי אם מחותנים ממש, ויאה לנו אפילו להיות חתני החגיגות בכמה וכמה ארצות.

אך אוי ואבוי לחוגגים! על כל־פנים ל„קט־נים" שבהם, שאנחנו בלי ספק נמנים עמהם. כרעו־נפלו אמנם הנאצים בכל עוזם והודם והדרם כביכול, אך לא הוכרע מעולם הנאציזם, שהפך להיות בין־לאומי, עולמי. והוא נודד מארץ לארץ ומעם לעם ומגוי אל גוי מתחפר ומכה שורשים בקרב גדולים וקטנים. ולאו דווקא פרצוף גרמני בלבד לו. הוא משנה, כאמור, צבע ומראה ומקום וזמן, מלבד היעד שאינו משתנה אולי לעולם. כי עיקרו של היעד — שוב, העם היהודי, שכבר קיצץ וקיצץ בו. ואם הנאציזם נושא בכנפיו בשביל בני אומות העולם „נחו־תות הגזע" את בשורת האדנות עליהם של ה„אדם העליון" (לאו דווקא של ניטשה כי אם אדם „סופר עליון"), כלומר מבשר להם עבדות בת „אלף שנים" לפחות — הרי לנו הוא מבשר מחיקה טוטאלית מתחת שמי אדוני. כמה שנאמר „בכל דור ודור קמים עלינו לכלותינו וגו'".

מאז נפל דבר בישראל. הקב"ה הצילנו מידם, אך שילמנו ביוקר רב כתמורה. בכמחצית עמנו תמורת כמחצית ארצנו. אולם במשך כל ארבעים השנים הללו נשארנו בכל־זאת ה„כבשה בין שבעים זאבים", הלוטשים עליה עין ומצפים להזדמנות לשסעה ולבלעה חיים. נס הוא, שה־התגוננות שלנו מפניהם היא בכל־זאת שונה מזו של ה„סאמואבורונה" (הגנה עצמית) ל־משל, שאירגנו צעירים יהודים פה ושם ברוסיה הצארית ואף לא מסוג ה„הגנה", ואצ"ל ולח"י.

העובדה, שלא חדלנו במשך כל אותן ארבעים השנים לשאול „שומר, מה מלילה", עובדה החו־זרת ונשנית בכל תולדותינו — מדאיגה ומחייבת אותנו להרהר בדבר, שכן אין סומכין על הנס, כידוע. אך נסים בכל זאת קרו לנו. ודומה שהנס הגדול ביותר שעומד לנו כל השנים האלו, מאז עצמאותנו — הוא נס „הפצצה" שאויבים מס־ביב סבורים שיש לנו, והיא שמרתיעה אותם מלעלות עלינו שנית בהמוניהם, על אף חול־שתם לעומתנו. זהו הנס השומר לכאורה על האנושות כולה ממלחמת עולם נוספת ומהרס עצמי. מכאן, שבגין הכוח רב־העוצמה והמפ־חיד — ואין בלתו — השלום כביכול קיים בעולם, ולא בזכות „אנושיות" ו„מצפון" ו„רגשי־מוסר" וכיוצא באלה ערכים יפים ונעלים. וגם אם אין שלום של ממש כל הימים — הוא, הפחד, שמכריח לדבר לכה"פ, לעתים מזומנות, על שלום.

*

אפשר שסטינו מהנושא שלפנינו: חג הנצחון על הצבא הגרמני. אך נושא, לא כל־שכן נושא זה, אינו אלא מסגרת מחשבתית מדומה, שתכ־ליתה לכלוא בתוכה מחשבת־אנוש על מנת ליג־עה. אלא שהמחשבות המתרוצצות בקרבך דוו־קא ביום חג זה, ובעקבות נסיבותיו, אינן נות־נות לך מנוח, כי אתה שואל את עצמך מה החג הזה לנו ומה הוא בא ללמדנו: מה לעשות באמת ש„לא עוד" או, אולי, להקשיב לקול הפחד הלוחש ומתגנב ללב. פחד, שמקובל לראותו ככלי שרת של השטן.

וכל זה — כי עיקר סיבת השואה עוד לא נחקר אצלנו ונשאר בבחינת תיק"ו, וללומדו אנו צריכים. והוא — מדוע באמת נתנו, רובנו, כולנו — לא רק הקרבנות — נפשנו להורגים באלם שכזה, משל היינו הרוגי־מלכות או קדושי ה־אינקוויזיציה, שמסרו נפשם על קידוש השם ובלבד שלא להמירו באלהים אחרים....

*

האם ההסטוריה חוזרת או לא חוזרת על עצמה — לא זו השאלה. ההסטוריה, דומה, לעו־לם „עומדת" ובעיקרה אינה משתנית, כי האדם אינו משתנה, כי יצר לב האדם רע מנעוריו ות־מיד קם קין על הבל להורגו. בכל הזמנים ובכל

הדורות. ואין זה משנה כלל אם אופן וצורת ההרג משתנים מזמן לזמן. ההרג יימשך, כל עוד לא תלמד האנושות לומר למשחית שב־קרבה הרף.

באין עדיין חלופין לפחד „משכין השלום" אין ספק שאומות העולם תיאחזנה בו כבקרנות המזבח, לכל־הפחות במשך ארבעים השנים ה־באות, עד שבכל זאת יתרחש איזה נס. אולי מקץ ארבעים שנים אלו יקום דור חדש, בכל עם ומדינה, וכאילו לפי אות מגבוה ימרדו יום אחד, בצוותא, במוסכמות אבותיהם ואבות אבו־תיהם הרברבנים, השוטים — או אז יבואו אולי ימות המשיח, „וכיתתו חרבותיהם לאתים"..., אך כאמור, זו הלכתא דמשיחא בלבד. ומכיוון שלא בנבואות עסקינן נחזור אל התקופה האיו־מה, בשבילנו במיוחד, שלפני הארבעים.

✶

מה שלא עלה בידם של פרעה ועמלק והמן וטורקוומדה והחמילים למיניהם בתקופות של בערות, הצליח למחצה בידי היטלר ומרצחיו במאה העשרים ה„מתורבתת". ובעוד אנו מלק־קים את פצעינו — והנאציזם שוב מחכה לנו על הסף. אמנם, כליה אורבת למין האנושי כולו אם תפרוץ יום אחד מלחמת עולם שלישית, אלא שאויבינו אנו — קצרה רוחם לחכות עד אז, והריהם אורבים לנו כחתול לעכבר.

לנו מזכירות „ארבעים שנות הנצחון" את שנות האימים והשואה שקדמו להן. צא ולמד באיזו מיתות שונות ומשונות דנונו אויבינו הנאצים בשנים „מעטות" אלה. מיתות שלא ברא השטן, ומיתותיהם של יקירינו־קדושינו יהו־די ווהלין ואוקראינה עלו, דומה, במוראותיהן על האחרות, שיהודי כל קהילה וקהילה הומתו ביום אחד, תוך שעות ספורות, וכולם בבת אחד, בלי שישארו מהם שרידים, באין מפלט, כי כל דרכי הבריחה היו סגורות ומסוגרות. מיתה טוטאלית משונה שהמרצחים בעצמם לא ידעו על מה ולמה וכיצד להסבירה לעצמם, אם ביקשו בכלל הסבר.

אם אין אני לי — מי לי אותת לנו מעולם על ההכרח בטיפוח כושר הגנה עצמית מעולה, כל עוד לא כבשו באי־עולם בכלל את יצר לבם הרע. לנו אין דרך אחרת מאשר זו של אבותינו שקדמו לנו בשיבתם הם לציון: ביד אחת עושים במלאכה, בבנייה, והיד השניה מחזיקה בשלח ההגנה. ובנייה — תרתי משמע: בשבילנו ואת עצמנו — ואת השלום עם אויבים מסביב, ככל שיקשה עלינו הדבר.

✶

אכן, נוגות ומרות המחשבות העולות בלבנו ביום חג זה, במלאות ארבעים שנה לנצחון על הנאצים ואף על־פי־כן, חג הוא לנו. חג ההישר־דות. הישרדות שורשים. והיא שמאפשרת להם להצמיח מחדש.

מרים קוקיל־לפידוס

רובנה תחת כיבוש הנאצים ב־1941-1942

(בשביל ילקוט ווהלין במיוחד)

היומן שאנו מביאים בזה נרשם בשפה הפולנית בידי מרים קוקיל־לפידוס (לפידות), בוגרת ותואר שני לביולוגיה באוניברסיטת וארשה, מורה בגימנסיה „תרבות" ברובנה. סגנונו של היומן ברור ופשוט. נוסף על החומר העובדתי על מאורעות הזמן, יש ברשימותיה הערכה על המתרחש. עולים מהן הדי המאורעות הטרגיים ברובנה וב־קהילות אחרות. למרות המצוקה האיומה והפחד מהעומד להתרחש נהרו רבים מבני הנוער ללימודים ולרכישת־ידע, והמורים — ללמד. אין ספק שעם רשימות אלה הגיעה לידנו תעודה חשובה לתולדות השואה של יהדות ווהלין.

את היומן העביר בזמנו למערכת ילקוט ווהלין המשורר (באנגלית) עמנואל פולאק ז"ל שהיה ממונה על מחלקת השפות הסלא־ביות ברדיו ניו־יורק ופירסם בקביעות ב„ילקוט". לצערנו לא יכולנו להביא אז את הרשימות, כי הופעת הילקוט לא היתה מובטחת ואף נפסקה לגמרי.

תרגם את הרשימות והעיר והבהיר איש רובנה („יד ושם" ירושלים) מר **אברהם קלבן**. הארותיו מובאות בגוף הטכסט בסוגריים.

רובנה נכבשה ע"י יחידות הצבא הגרמני ב־29 ביוני 1941. לפני כניסתם הפציצו מטו־סים גרמנים את העיר ופגעו בבתים רבים.

בעיר קמה מהומה. עם הפצצת העיר עזבנו את ביתנו שליד בנין הגימנסיה אושוויאטה מול הגן לובומירסקי. פנינו לשכונת ה„גראבניק", שבה התגוררו רק פולנים. הבתים בשכונה זו היו קטנים, תקוותנו היתה שהגרמנים לא יפציצו אותם. נתקבלנו ע"י מכרים פולנים ונשארנו בביתם מספר שעות.

עוד באותו יום נכנסו אנשי הסיירת של הוורמאכט לרובנה ועם כניסתם נפסקה הפגזת העיר. עזבנו את הגראבניק וחזרנו לביתנו. (מהר מאוד היתה רובנה למרכז ומקום מושבו של הקומיסאריאט הגרמני לאוקראינה שבראשו הועמד ה. קוך).

באותו יום נודע לנו שרבים מתושבי רובנה נהרגו בהפצצות. בין הקורבנות היו זיידל זינגרמן, אישתו ובתם, ואֶלה גרינפלד. ברחוב מיצקביץ' נשרפו בתים ונשארו גופות שרופות.

עם כיבוש העיר נשארנו סגורים ומסוגרים בביתנו מספר ימים, כשאנו חרדים לחיינו.

מצרכי־האוכל אזלו, הרעב הלך וגבר מיום ליום. יצאנו לחפש מצרכי מזון. המצב היה נורא, החנויות נתרוקנו מכל וכל. לחם היה בגדר מותרות ומצרכי אוכל אפשר היה להשיג רק אצל הכפריים שהיו מגיעים מבאסובי־קונט, כפר שבקרבת העיר. לאחד מהם מסרתי שמלת־צמר וכתמורה קיבלתי כד מלא גודגדניות יער.

*

יום אחד נפתחה בעיר חנות בה מכרו לחם. החנות היתה בביתו של יצחק־אבא גאמרמן. מיד נוצרו תורים ארוכים. עמדו שם אוקראינים, רוסים ופולנים. פני יהודי לא ראיתי בתור. אני ובת דודתי חוה פאלקוביץ' נעמדנו בתור בתקווה לקנות לחם... אחת מהאוקראיניות הכירה שאנחנו יהודיות ופתחה בצעקות ובגידופים. נזרקנו מהתור.

למחרת היום ניסינו את מזלנו שנית. עמדנו במקום אחר, ליד חנות סמוך למאפיה של קוטלצ'וק. מכרו שם דברי מזון שנשארו במחסנים הסובייטיים. איש הז'אנדארמריה עמד ע"י החנות ומדי פעם היה מכריז בקול רם: „בחנות מוכרים רק לאַרים!" אך הפעם שיחק לנו המזל והצלחנו. קיבלנו דגים מיובשים ורצנו מהר הביתה.

*

מיד אחרי הפלישה התחילו הגרמנים לחטוף יהודים לעבודות כפייה. מעשי חטיפה אלה היו מלווים התעללות והשפלה. באחד הימים נאספו מספר יהודים והובלו לכוון בית־הסוהר. ביניהם היו אנשים מהאינטליגנציה היהודית: המהנדסים זיאַמה דומברוביץ ואיזיה זלצמן, רופא השניים שוכמאן ואחרים. כולם הוצאו מבתיהם בשעות היום והלילה ונאספו. הם לא חזרו עוד למשפחותיהם. מבעד לחלון ביתי ראיתי את האסירים בדרכם האחרונה כשהם מובלים ע"י אנשי משטרה. ראיתי את פניהם העגומים והמיואשים כשעיניהם מושפלות. ראיתי את עצמי כאילו מובלת יחד אתם...

*

בעיר הוקם היודנראט ובראשו הועמד ד"ר משה ברגמן, המורה להיסטוריה בגימנסיה „אושוויאטה". בית היודנראט היה ברחוב פושה (פראנצוזסקה). הכובשים הוציאו באמצעות היודנראט צו שמנע בעד היהודים כל דבר שקישר אותם עם העולם וכל מכשירי הרדיו שהיו אצלם נלקחו. (למען הדיוק: בעליהם הוציאו להביאם לבית היודנראט ושם החרימו אותם הגרמנים).

היודנראט היה מספק מכסות אנשים לעבודות־כפייה, אף כי היו גם כאלה שהיו מתייצבים לעבודה מרצונם בתקווה לקבל תעודה (Ausweis) (היו יהודים שראו בתעודות אלה מעין „ביטוח חיים" אולם אכזבה מרה צפויה היתה גם להם). התחילו חטיפות לעבודה של צעירות יהודיות ברחובות העיר.

*

באחד הימים הלכנו אני וחברתי אסתר שוחט ברחוב 3 במאַי. פתאום הופיע מולנו ע"י בנין הדואר הישן איש המיליציה האוקראינית. האיש חטף את אסתר בידה והובילה „לעבודה"... לשמחתנו חזרה חברתי כעבור שעה לביתה.

חברתי רות פיקס שהיתה לה אזרחות אַרגנטינה עבדה בניקוי דירות של הגרמנים. הגרמנים שיפצו את הדירות. העבודה היתה קשה ומיגעת.

*

המצב של יהודי רובנה החמיר מיום ליום. הבנות שהיו קודם משיגות דברי מזון פחדו להסתובב ברחובות פן תתפסנה לעבודות משפילות.

כל היהודים בלי יוצא מן הכלל, קטן וגדול, חויבו ע"י השלטונות הגרמניים לענוד סרט לבן עם מגן דוד כחול במרכזו. (הגזירה על הסרט יצאה בסוף יולי 1941. לימים הוחלף הסרט הלבן בטלאי הצהוב, שהיהודים חייבים היו לשאת על החזה ועל הגב).

ליהודי רובנה הגיעו שמועות נוראות מערי השדה. עיירות יהודיות בווהלין נשרפו ונכחדו כליל מעל פני האדמה... על רצח יהודי אוסטראַה נודע לנו מפי אחותי לני שהספיקה להי־

מלט משם עם בעלה ובתם הקטנה. הם הגיעו לרובנה בשלהי הקיץ, 1941.

התחלתי לדאוג לתעודה (Ausweis) אותה יכולתי לקבל רק אחרי שאשיג מקום עבודה. צריך היה להתקיים. קיום עלוב — עד יעבור זעם.

מצאתי עבודה בבנין רב קומות בו היתה הגימנסיה „אושוויאטה". הגרמנים הפכו את הבנין לבית מגורים והתחילו בשיפוצים. התחלתי לעבוד כעובדת נקיון. בבנין התגוררו גרמנים שעבדו בדואר.

בגן לובומירסקי ממול פתחו הגרמנים מטבח. במטבח עבדו גם מספר יהודיות.

תפקידי היה לנקות את החדר בו התגוררו 2 גרמנים. הצעיר מהם Karl Miller, נהג להציג את עצמו כסטודנט לרפואה. שמו של המבוגר יותר היה Willi Schlit. שניהם עבדו בדואר. אחרי שהייתי גומרת את ניקוי הדירה עברתי לעבוד במטבח. שם ניקיתי וקלפתי ירקות.

המצב במטבח היה מאד לא סימפטי. Willi הטבח הראשי היה איש בליעל וכאשר היה משתכר היה חוטף את כידונו, מקלל ומגדף אותנו.

זכורתני מחזה מחריד המעיד בדייקנות על אכזריותם של הגרמנים שהיו שם. באחד הימים הם טבחו חזיר. אחרי שירו בו הם הצטופפו סביבו כשמצלמות בידיהם ומצלמים את התנועות של הבהמה המפרפרת הנאבקת עם המוות. הדבר גרם להם סיפוק נפשי רב. מראה פניהם עורר בי גועל ופחד.

2 הגרמנים שהייתי מנקה את חדרם היו מספקים לי לחם וקצת סוכריות וסרדינים מתוצרת צרפת.

גם אחותי ראיסה פאלקוביץ התחילה לעבוד באותו מקום, גם היא עובדת בניקוי דירות.

פעם, כאשר עבדנו במטבח ניגש אלינו הגרמני מילר וביקש רשות לבקר בביתי. לא ידעתי מה לענות... אחותי ראיסה שמעה את דבריו ואותתה לי להזמין אותו.

ב־7 בערב באותו יום הגיע מילר לביתנו. שוחחנו על נושאי תרבות ומדע תוך שהדגשתי שהוא לומד רפואה. בשיחה השתתפה גם אחותי. מילר שהה בביתנו שעה קלה בלבד.

פורסמה פקודה חדשה האוסרת על יהודיות לעבוד בבתי גרמנים. מצבנו הורע מיום ליום. דברי אוכל לא יכולנו להשיג עוד.

2 הגרמנים לא שכחו אותנו. יום אחד הביאו לי תלמידי מהגימנסיה „תרבות" חבילות מזון, פירות, ריבה. תלמידי המשיכו לעבוד בבית הגרמנים. הם ניקו וצחצחו בעיקר מגפים.

הרעב גבר. אמנם היודנראט היה מחלק מנות לחם, אבל זה לא היה מספיק לקיום. צרכי־אוכל לא היו בנמצא. אפשר היה להשיג קצת אצל כפריים תמורת בגדים.

חשוב היה להשיג Ausweis.

*

ראשית טתיו 1941. חזרתי לעבוד בהוראה. בקבוצתי למדו 6 בנות בגיל 12, על אף המצוקה הנוראה. עוד מורים חזרו ללמד ותלמידים — ללמוד.

הימים עוברים, החיים קשים מנשוא. מתהלכות שמועות שעוד נכונים לנו ימים יותר קשים. חרדה מפני העתיד הקרוב ממלאה את לבות כולנו. גורלם המר של יהודי אוסטראה עמד לנגד עינינו.

המשכנו להתגורר בדירתנו, אצל קליין ברחוב ה־3 במאי, מול גן לובומירסקי. באחד הימים שמענו את הפעמון מצלצל בדלת. את כולנו אחזה חרדה כאשר ראינו בפתח שלושה קצינים גרמניים אנשי ס"ד. הם נכנסו ברעש ובחוצפה, התרוצצו בחדרים, הסתכלו על הרהיטים והשטיחים וצעקו "Das bleibt"! (זה נשאר). הם ציוו עלינו תוך 3 שעות לנקות את הבית ולצאת. הורשינו לקחת רק חלק מהחפצים. לפי פקודתם עברנו לדירה קטנה בביתו של נמירובסקי. בביתנו הישן היו לנו חמרי הסקה. החורף ממשמש ובא וקשה היה להשאר בלי חמרי הסקה. פניתי לאחד הקצינים שנכנסו לביתנו וביקשתו ממנו אישור להוציא את חמרי ההסקה שהכנו לעונת החורף. הקצין הסתכל בי תמה מאוד על שיהודיה מעזה לפנות אליו... הוא החל לצעוק: um Gottes willen, auch Jüdin ובכל זאת הרשה לנו להוציא קצת מעצי ההסקה.

הדירה החדשה אליה עברנו היתה קטנה ועלובה. בדירה בת 2 חדרים התגוררנו 9 נפשות. באותו בית התגורר גם אוקראיני, שומר... מובן שלא יכולנו לצפות ממנו לדברים טובים...

הגרמנים המשיכו להחרים בתים ולגרש את דייריהם היהודים. הצפיפות והדוחק גברו במיוחד כאשר היהודים הועברו לשכונה מיוחדת, לגיטו הפתוח. (באוקטובר 1941 יצאה פקודה בענין הקמת „רובע מגורים ליהודי רובנה". הגיטו אמנם היה פתוח ולא גדרוהו בגדר תיל. הגיטו הקיף את השטח שמשני עברי הרכבת, את עברו הימיני של רחוב פוניאטובסקי ואת הרחובות שמשמאל: זלוטה, מידלארנה, גנשה וסינקייביצ'ה. אלפי משפחות נתדלדלו בן־רגע. הגרמנים ציוו לפנות את דירותיהם מבלי נתינת

שהות לקחת עמהם רהיטים או כלים מתשמישי הבית. תוך כדי כך נגזל רכוש יהודי. הצפיפות בגיטו הלכה וגדלה עד כדי מספר משפחות בכל דירה).

בעלי ושני גיסי הפסיקו לצאת מהגיטו. חטפנים על כל צעד ושעל... הם התחילו לבקר לעתים קרובות יותר במשרד היודנראט בתקווה לקבל מקום עבודה, שנחשב לעוגן הצלה. ראש היודנראט היה בסתיו 1941 ראסנר, יושב־ראש איגוד בעלי המלאכה. (ד"ר משה ברגמן לא היה אז בחיים עוד).

את בעלי רשמו ברשימת בעלי המקצוע. הוא היה הנדסאי־מכונות. צעד זה גרם אחר כך להצלתנו.

*

הסתיו הגיע. מזג האוויר היה עדיין נאה אך ההרגשה היתה מדכדכת ומיאשת ביותר. לימים ניתכו עלינו גזירות חדשות: יהודים חייבים למסור דברי פרווה שנשארו עדיין אצלם. הגרמנים החליפו את הסרט הלבן בטלאי צהוב, טלאי הקלון.

יום אחד הגיע לביתי ברי־צה אחד מתלמידי בגימנסיה „תרבות" והודיע לי שהגרמני וילי שליט ביקש ממני לבוא אליו. (התלמיד המשיך לעבוד בבנין בו התגוררו גרמנים). הרגשתי שהדבר לא מבשר טובות. ידעתי שליהודיות אסור לבקר בבנין... הלכתי ומצאתי את וילי כשאיזו רצינות חרישית שפוכה על פניו. וילי שליט דיבר בשקט אך מדבריו הבנתי מיד שלנו — ליהודים מצפה משהו נורא. הוא הדגיש בדבריו שטוב יהיה אם כל הגברים מבני משפחתי יעבדו... ושיצטיידו בתעודות. הבנתי שהיה זה עוגן ההצלה היחידי ברגע זה.

הימים האחרונים של אוקטובר 1941. בכל בית עצבות ורוח נכאה. הרגשתי שאסון מתקרב לבוא.

יום ד', 5 בנובמבר 1941.

יהודים מצטופפים ליד בנין היודנראט. הכל חרדים לגורלם ולגורל בני המשפחה. על דלת בנין היודנראט מודעה בשפה הפולנית: „כל היהודים מצווים בזה להתייצב מחר בשעה 7 בבוקר על יד הסוסנקי (חורשת הארנים) כדי להישלח למקום אחר". (אוואקואציה). אמצעי תחבורה יעמדו לרשות החולים והזקנים. מי שיסרב להתייצב יוצא להורג. בעלי תעודות Ausweis עם מספר רשום פטורים מלהתייצב".

משהו מכרסם בלב ולא נותן מנוח; מה עומד להתרחש? רוב האנשים לא תיארו לעצמם את מזימתם של הגרמנים, אך היו גם כאלה שחשו את השואה המתקרבת...

השעה 1 אחרי הצהריים. היום ארוך מאוד. נמשך כשנה... הזמן כאילו נעצר. קשה לזכור איך עבר עלי אותו יום. זוכרתני, קרובי משפחתי וידידים התרוצצו מבית לבית, ממכר למכר, בלי כל מטרה ובלי לדעת איך לפעול. כולם אובדי עצות. מה לעשות?

ראיתי באותו יום בפעם האחרונה את מרבית קרובי משפחתי... לא פגשתי יותר את חברותי, את אסיה שחד (שוחט), את רות פיקס ואת ליזה פומרנץ. ביקרתי בביתם של מכרי הרבים וגיליתי להם את הסוד ששמרתי בלבי מזמן, על רצח יהודי אוסטראה. אחותי שנמלטה מאוסטראה הזהירה אותנו שהמודעה של הגרמנים היא הטעיה בלבד ויעצה להסתתר ולא להתייצב. גיליתי למכרי את החלטת בני משפחתי לא להתייצב...

*

ערב. הערב האחרון לפני האקציה.

התאספנו כולנו לטכס עצה... בעלי קיבל תעודה — Ausweis N1200 כבעל מקצוע. התעודה שיחררה אותו ואת בני משפחתו מלהתייצב. לא היו לנו ילדים. באותו ערב גיליתי בתעודה את הסעיף Kinderzohl (מספר ילדים). רשמתי באותו סעיף 1 ע"מ להציל נפש אחת מישראל: בת אחותי הצעירה.

אחותי הגדולה ובני משפחתה, בעלה ובתם בת ה־11 מצאו מקום מקלט אצל משפחה אוקראינית בשם פאראנץ, אשר התגוררה בבית הורנשטיין, במרכז העיר.

אחותי הצעירה ובעלה, שאת בתם רשמתי בתעודה שלנו, הלכו לאוקראינים שהתגוררו בשכונת הגראבניק. אחותי הפקידה בידם רכוש רב: רהיטים, פסנתר ודברי ערך אחרים. את החפצים העברנו אליהם בתקווה לקבל אותם אחרי שיעבור זעם... ראש המשפחה עבד כמנהל של אחד מבתי החרושת לסוכר בווהלין. האוקראינים התיחסו הפעם לבואם של אחותי ובעלה באדישות גמורה ולא היה להם כל רצון להכניס אותם לביתם. אחותי ובעלה סבלו מכאובים רבים. הם נשארו אצלם כמה ימים ובליל סתיו קר וגשום גרשום המארחים והם נשארו ללון תחת כיפת השמים בתעלה...

(המשך יבוא)

שואת יהודי לוצק

ד"ר שמואל ספקטור

על השמדת יהודי לוצק ביומנו של רב־סמל גרמני, אנטי־נאצי

ב.

פנקסו השני של הרב־סמל אלויס קרויטלה מכיל רשימות לשנת 1942, השנה בה נתרחש חיסול יהודי ווהלין כולל יהודי לוצק. והרי קטעים מפנקס זה, המתיחסים כאמור להשמדת היהודים בשנה זו:

• 3 במארס. בלוצק נורו על־ידי הג'נדר־מריה 12 פולנים ו־3 יהודים.

• 21 במאי. בקיברצה נורו 270 יהודים, בתוכם 30 גברים ו־240 נשים וילדים. כן נור־תה האחות אווה, יהודיה למחצה, מבית־החולים המקומי בלוצק.

• 29 במאי. בשעה שמונה בבוקר נורו בלוצק 60 יהודים, שהתיצבו כחולים.

• 31 במאי. לקובל הגיעו מלוצק 30 שוט־רים מיחידת הג'נדרמריה הממוכנת, 20 איש ממשטרת־העזר האוקראינית, (ובעזרת הכוחות המקומיים) נכנסו ב־3 לפנות בוקר לגיטו, ומיינו את היהודים. את אלה שלא היו בידיהם תעודות בעלי־מקצוע (Ausweis) העמיסו בר־כבת, הובילו אותם מחוץ לעיר וירו בהם בתוך בורות. בדרך כבר נורו 150 בורחים. בבורות אולצו כל פעם לשכב כ־20 איש כשהם עירו־מים, וארבעה אנשי זונדרקומאנדו ירו בהם בערפם בתת־מקלע. היריות נמשכו משעה חמש עד שמונה. בקובל נרצחו אז 10,000 יהודים, נשים וילדים. הם הוכרחו להתפשט, לשכב על ההרוגים, ואז נורו בעורף.

• 4 ביוני (1942). בקובל שוב נורו 500 יהודים באותה דרך כמו קודם.

• 5 ביולי בצהריים. נסענו למאַלוריטה דרך ראַטנה ובדרך בכביש פגשנו רופא־שינים יהודי פצוע בחזהו, כשהוא מלווה בשוטר אוקראיני. הגענו (למאלוריטה) בשבע בערב ונשארנו ללון במימשל־הצבאי המקומי.

• ב־7 ביולי נאספו על־ידי המשטרה (הגר־מנית), הס"ד ומשטרת־העזר האוקראינית 883 יהודים, גברים, נשים וילדים, שהם כלל יהודי העיר. הם נורו ללא בגדיהם.

• 13 ביולי. ברובנה נורו כל היהודים.

כאמור דנים קטעים אלה ברציחות המוניות וחיסול קהילות יהודיות. הרצח ההמוני הרא־שון הוא של יהודי קובל ה„בלתי־יעילים". כאן טעה המחבר ביומים בתאריך האקציה. תיאור הרצח תואם את עדויות הניצולים מישובים שו־נים, וכן את עדותו של חסיד־אומות־העולם הגרמני הרמן פרידריך גראבה על רצח יהודי דובנה. תיאור זה הובא בבית־הדין הבינלאומי בנירנברג, במשפטם של גדולי הפושעים הנא־ציים. הרצח ההמוני השני שקרויטלה מזכיר הוא חיסולם הסופי של יהודי רובנה.

חשובות אולי יותר הידיעות על הרצח של יהודי שתי העיירות: קיברצה שעל־יד לוצק, ומאלוריטה, בדרך קובל — בריסק. יש לשער שזוהי אולי הידיעה היחידה על רצח יהודי מקומות אלה.

הרישום הבא אמנם איננו נוגע לווהלין, אך ראוי להביאו בלשונו של קרויטלה. ב־16 באו־גוסט 1942 שהה האיש בלובלין וזה מה שעי־ניו ראו:

• „שעה 12.20 בצהרים. רכבת אחת בעלת 50 קרונות עמוסים יהודים. צוהרי הקרונות היו מכוסים בתיל דוקרני. אני מעריך שם כ־3000 אנשים. הם הובלו מזרחה, כדי להיירות".

היה זה משלוח של יהודים שעבר את תחנת הרכבת לובלין בדרכו, כנראה, למחנה המוות סוביבור, שבסמוך לגדה המערבית של הנהר בוג. קרויטלה ידע את גורל היהודים שברכבת, ולא כמו גרמנים אחרים ששרתו בפולין ובברית־המועצות, וטענו לאחר המלחמה שלא ידעו מה נעשה במשלוחים אלה. טעותו היחידה של קרויטלה, שחשב שיהודים אלה ייצחו ביריות, כמו יהודי ווהלין. הוא עוד לא ידע על קיומם של תאי־גאז ומחנות־המוות.

ברישום תחת התאריך 20 באוגוסט 1942 מביא קרויטלה רשימת חפצים שיהודי לוצק נאלצו למסור כהיטל עונשים (קונטריבוציה) ערב החיסול.

• „היהודים בלוצק אולצו למסור:
200 חתיכות בד לחליפות, 700 מטר

100 קילוגרם עורות וסוליות לנעלים
20 מכנסי עור לרכיבה
500 מטר בד פשתן
1000 קילוגרם סבון
5000 קילוגרם נרות
200 פרוות גברים ונשים
400 שמלות משי
200 זוגות גרבי משי לגברות
6000 קילוגרם קמח
קטניות
200 זוגות כפפות לנשים
400 חתיכות בד לחליפות נשים
4000 סלילי חוטים".

היטל־עונשים זה, שהוטל ממש ברגע האחרון לפני הרצח ההמוני, ידוע לנו גם ממקורות אחרים, כגון יומנו של חסיד־אומות־העולם ויטולד פומאנקו ועדותו של יעקב אלבירט. שניהם התפרסמו בספר הזכרון לקהילת לוצק. אלבירט מבסס את ענין ההטל על סיפורו של אחיו הרופא, ששמע זאת במשרד היודנראט. אלא ששניהם גם פומאנקו ז"ל, ויבלח"א אלבירט מביאים רשימות חלקיות, ואילו רשימתו של קרויטלה מלאה. קשה להעריך את הערך הכספי של הסחורות שנדרשו. בכמה מהן, כגון נרות, סבון וקמח מדובר בטונות. אף על־פי שיהודים רבים שהו עדיין בגיטו לוצק, הרי כפי שהעיד לעיל קרויטלה עצמו, רובם היו מדולדלים כלכלית. היודנראט עשה בוודאי מאמץ עילאי כדי לסלק היטל זה.

במסגרת הרישום בתאריך 21 באוגוסט 1942 מופיעה הידיעה על חיסול יהודי רוז'ישץ':

• ברוז'ישץ' נורו 3000 יהודים, והושארו בחיים 100".

אך התוכן העיקרי של הרישומים לחודשים אוגוסט וספטמבר 1942 מתיחס להשמדת יהודי לוצק:

• „20 באוגוסט (1942). אקציה נגד יהודים בלוצק. בגיטו חולקו היהודים לשתי קבוצות, אלה שישארו ואלה שיירו. כבר בשעה חמש בבוקר נשמעו יריות.

• 21 באוגוסט. כל היהודים נכלאו במבצר (חצר הארמון), ומשם הובלו ב־120 משאיות למקום הרצח, ליער המרוחק כ־8 קילומטרים ליד בולונגה (צ"ל גורקי פולאנקי). 15,000 אנשים, כולם עירומים, נאלצו לשכב אחד על השני בשלושה בורות, וכך נורו כולם. הבורות הם 340 צעדים באורך, 4 צעדים ברוחב ו־2½ מטר לעומק. לבורות צריך היה לשפוך כל הזמן חול, שכן הדם צף למעלה והצטבר מעל לגופות. בשלושת הבורות האלה... (חזרה על המידות שלעיל) נקברו בערך 17—18 אלף יהודים מתים".

• „מאז 21 באוגוסט 1942 נורים עוד יהודים בלילה וגם ביום. כל יום מובלים יהודים שנמצאו מתחבאים".

• „14 בספטמבר. האקציה השניה נגד יהודי לוצק, חיפושים במרפאת־הילדים אחר ד"ר גולדברג. במחסן הרפואות נאסרו הרוקחים: פודולסקי, ברנרט, קלוגר, הירש, קרמר, וכן כל הצוות הרפואי (היהודי) של העיר לוצק. הוצאות־להורג המוניות. נאסרו כל היהודים שעבדו במימשל־העל הצבאי מס. 579
(oberfeld-commandatur)
מקום עבודתו של קרויטלה.

• „26 בספטמבר (1942) הרוקחים פודולסקי וקרמר התאבדו במורפיום בדרכם מבנין העיריה ליער פולאנקי — מקום הרצח. כל הרופאים נורו ועוד עשרים רופאים ורוקחים התאבדו".

על מה שהתרחש ביער גורקי פולאנקי אין כמעט עדויות יהודיות, שכן לא היו ניצולים מבורות המוות. קרויטלה שמע את הפרטים משוטרים גרמנים שהשתתפו באבטחה מסביב לבורות המוות. אחדים מהם נפגעו נפשית ונזקקו לטיפולו של רופא המימשל הצבאי הגרמני הד"ר וידר. תוך כדי טיפול מסרו לרופא, בנוכותו של קרויטלה, את הפרטים על רצח היהודים.

עובדת התאבדותם של רופאים ואנשי צוות רפואי אחרים במורפיום ידועה לנו לפחות משני עדים שנכחו במקום וראו זאת והם ד"ר פינוס רובין ודוד פריטל. עדותם נמצאת בספר הזכרון לקהילת לוצק.

כשמסר קרויטלה את שני פנקסי־הרשימות שלו למשרד התביעה בלודוויגסבורג הוא צירף 16 תצלומים, שמחציתם מראים את גיטו לוצק הריק למחרת החיסול, ומחציתם את בורות המוות כמה שבועות לאחר הרצח. לפי דברי קרויטלה נעשו הצילומים על־ידי הרופא הגרמני הממונה עליו, שהוזכר לעיל, הד"ר ווידר (שהחליף את ד"ר ריגל הנזכר בפנקס הראשון). מן הראוי לציין שהצילום היה אסור, ועונש חמור איים על העובר על איסור זה. הצילומים נושאים כותרות בין השאר: „אוקראינים עוסקים בביזת רכוש יהודי", „ערימות פגרים של יהודים שגרצחו", „גופה שהוצאה מהבור על־ידי שועלים".

כבר במאי 1946 מסר קרויטלה הצהרה בכתב,

בה פירט בהרחבה את העזרה שהושיטו הרופאים הממוגים עליו הד"ר ריגל ואחר־כך ד"ר וידר, לרופאים ואנשי צוות רפואי יהודים. כך הוא מספר שבכל יום באו למשרדו של ד"ר ריגל 60—50 יהודים לבקש עזרה, עד שנאסרה עליהם הכניסה לבנין המימשל הצבאי. הוא המשיך לקבל יהודים פונים בדירתו. הוא מזכיר את הד"ר פטיץ, שהועסק במכון הרנטגן ואת הרופאות ד"ר האנסל וד"ר דאל. לד"ר האנסל סידרו ניירות מזוייפים, והעבירוה ללבוב, ואת ד"ר דאל עם בנה החולה החביאו ברובע הנוצרי, ואחר־כך העבירו אותה ברכב הרפואי לישוב אחר. ד"ר דאל ניצלה. כן מזכיר קרויטלה את החירורג ד"ר רוזנקראנץ, אשר נזכר גם הרבה בעדויותיהם של ניצולים יהודים.

לפי דברי קרויטלה נקרא ד"ר ריגל לקציני־התברואה הראשי לאוקראינה בלבוב כדי לתת דין־וחשבון על יחסו האוהד ליהודים. ידידיו בלוצק יעצו לו שיצהיר על מחלה. כשהגיע ללבוב ב־6 בינואר 1942, התלונן על דכאון והפרעות נפשיות. הוא שוחרר מתפקידו וחזר לשטוטגארט. לאחר כמה חדשים הגיע ללוצק מחליפו הד"ר וידר, שהמשיך בעזרה ליהודים.

פרט להצהרה זאת מסר קרויטלה גם עדות ב־1960 בקשר למשפטו של הגביטס־קומיסאר לשעבר בלוצק לינדנד. העדות היא חזרה על רשימותיו. לבסוף כדאי לציין שבקשר לאותו משפט העיד פקיד ממימשל העל־הצבאי מס. 579 ששכן בלוצק, וילהלם פישר, שהדגיש את יחסם האוהד ליהודים של הד"ר וידר ואלויס קרויטלה.

(סוף המאמר)

מכתב מברית־המועצות

חסיד אומות העולם בבריה"מ כותב:

להלן מכתבו של תושב ברית־המועצות, בן הכת הבאפטיסטית, אל ידידו מר דוד פריטל מיוצאי לוצק, חבר קבוצת מעלה החמישה — אותו הציל בזמן השואה תוך סיכון עצמי רב ושל חיי בני־ביתו.

דוד היקר והנכבד,

מכתבך היקר הסב לי שמחה רבה. הוא היה בשבילי כמו עלה־הזית בפי היונה ששילח נוח ואשר בישרה לו כי „קלו המים מעל הארץ" (בראשית ח, יא). רבים מידידי קראו בדמעות בעיניהם קטעים ממכתבך על הפרחת המדבר שהיה שומם אלפי שנים ועל בניית קיבוצים. בשבילי אלו ידיעות חשובות, כי אני מתייחס לזה כהגשמה מלאה של הבטחת אלוהים ליש־ראל. וקראנו בכתב־הקודש שהמדבר באחרית הימים יפרח ויהיה לגן אלוהים (ר' ישעיהו לה, כל הפרק, ויחזקאל לו, לה). אנא, קרא, אם יש בידך תנ"ך. כאשר אנו שרים כמוכם (תהילים פרק קכו) „בשוב ה' את שיבת־ציון היינו כחולמים" זה עבורנו חלום אשר מתגשם בימינו — „הגדיל ה' לעשות עמנו היינו שמחים" (שם ג). משה כתב בהשראת רוח־הקודש על עתידכם בספר דברים (ר' שם, פרק ל', ה).

אני אסיר־תודה לך על תשומת־הלב שהנך מקדיש לי. על־אף שעבר הרבה זמן שאתה חי במולדתך, ובכל זאת אינך שוכח אותי, המשתייך ללאום אחר הבזוי בשל אמונתו. ועומד אני להתכבד בעיר הגדולה של כל העמים, בירושלים, בטקס שתילת עץ על שמי. אין אני ראוי לכבוד זה. כל כבוד נגמר עם המוות. דוק ערפל כבד מעיק על מצפוני. הן יכולתי לעשות יותר למען עמך בימי המצוקה, כאשר יהודים מזי־רעב חצבו אבני־כביש והושיטו ידיהם בבקשת פת־לחם אל עוברי־דרך, הקרואים כביכול נוצרים.

אני בגילי מצפה כבר לזכות בקצת גמול במלכות שמיים. כמה אני משתוקק לראותך עוד פעם בעולם הדאוב הזה. אני הגעתי ל־83 שנות־חיים. הרגשתי היא שאני רק עובר־אורח על אדמה זו. הילדות חלפה, עברו הנעורים ובאו הימים הקשים של זיקנה — כדברי דוד מלך ישראל.

ביקרתי אצל **אוקסניה וסבקה**. הם חלשים. הראיתי להם את מכתבך. הם בכו כמו ילדים קטנים כאשר נזכרנו בך. התפללנו למענך. הם מסרו לך דרישת־שלום וברכות. האל ישמרך!.. אנא, כתוב אלי תכופות... כל זמן שאני בחיים אתפלל בעדך.

איוואן

אי־שם בבריה"מ, תחילת השנה החדשה (1985).

מלך גאלדענבערג

דער לעצטער בריוו פונעם לעצטן יידן אין ברעסטיטשקע

מלך גאלדענבערג ז"ל, 28 יאר אלט ווען די נאצים זענען אריין קיין ברעסטיטשקע, איז געווען פון פאך א שלאסער, עלעקטריע־טעכניקער און ראוערן־פארריכטער. געענ־דיקט די תרבות־שולע און געווען א חבר אין „השומר הצעיר".

דער שייגעץ, וועלכן מלך לויבט אזוי, אין זיין בריוו און וואס איז געווען זיין שליח צו איבערשיקן זיין בריוו צו זיין קרוב יעקב דונא אין אמעריקע פאר זיין שוועסטער פעסיע קראוויצקי אין נהלל — איז געווען, לויט דער השערה פון דער שוועסטער — א טשעכיש לערן־יינגל פון ברעסטיטשקער געגנט מיטן נאמען סאשא. געשיקט האט ער די בריוו קיין ארץ־ישראל דורך אמע־ריקע, כדי „זי זאל אנקומען". די לעצטע שורות אין זיין בריוו און זיין אונטערשריפט איז געווארן נאס (אפשר פון טרערן), פאר־פלעקט און צעריסן און נישט צום לייענען.

בראדי, דעם 30/4 1942

ליבע שוועסטער און שוואגער.

ווען איר וועט דערהאלטן די בריוו, וועל איך שוין לאנג נישט זיין צווישן די לעבע־דיקע. דאך וויל איך, אז עס זאל פאר אייך זיין קלאר און איר זאלט עפעס וויסן, אויף וויפל איך וועל קאנען קאנצנטרירן מיינע גע־דאנקען אייך איבערצוגבען פון אונדזער לעבן, ביז די לעצטע מינוטן. וויפל עס וועט מיר גע־לונגען צו באשרייבן וועט דאס נישט זיין אפילו קיין איין פראצענט פון דעם, וואס מיר האבן איבערגעלעבט.

עס האט געוואלט דער גורל, אז איך זאל נאך לעבן ביז היינט צו טאג, 8 מאנאטן לענגער ווי אלע ברעסטיטשקער יידן, צוליב דעם וואס עס איז מיר געלונגען צו אנטלויפן פון דעם פאגראם קיין גאליציע, ס'הייסט קיין בראדי, וויל אין בראדי איז נאך געווען שטיל. איך וועל אייך באשרייבן פון דעם ערשטן טאג, ווי נאר דאס דייטשישע מיליטער איז אריין קיין ברעסטיט־שקע.

די קריג איז אויסגעבראכן דעם 22/6 1941, זונטיק פארטאג, און מאנטיק צוועלף א זייגער ביי טאג איז שוין דאס דייטשישע מיליטער געווען אין שטאט. איך וואלט אפשר אנטלאפן קיין טיף רוסלאנד, נאר מען האט מיך מיט משה'ן באלד זונטיק ביי נאכט מאביליזירט און אוועקגעשיקט אויפן פראנט. אויף דעם וועג צום פראנט זענען מיר שוין געווען ארומגע־רינגלט פון די דייטשן, אזוי אז עס איז אונדז נאך געלונגען זיך צוריקציען און נישט אריינ־צופאלן אין פלען, וועלכער עס איז געווען א זיכערער הונגערטויט. ווי עס האט זיך דערנאך ארויסגעוויזן, זענען הונדערטער־טויזנטער פלע־ניקעס געשטארבן פון הונגער. בפרט יידן... מיר זענען בשלום געקומען א היים, און דא האבן זיך אנגעהויבן די אמת'ע ליידן. כל זמן דאס מיליטער איז געגאנגען דורך ברעסטיטשקע האט מען ארויסגעטריבן אלע מענער צו יעדער ار־בעט אויף די וועגן און ווו נאר מען האט בא־דארפט און געצאלט האבן זיי מיט קלעפ. צו די „טייערע" דייטשן האבן זיך צוגעשלאסן די אוקראיניש נאציאנאליסטן, פעטליוראס און טאראס בולבאס אייניקלעך, וועלכע די היסטא־ריע האט שוין נישט איינמאל פארנאטירט זיי־ערע בלוטיקע פאגראמען אויף יידן. זיי האבן פיל מיטגעהאלפן די דייטשן, וויל מען האט זיי צוגעזאגט א זעלבשטענדיקע אוקראינע, און אזוי ווי מיט עפעס האבן זיי דאך געמוזט בא־צאלן דערווייל פאר זייער הילף, האט מען זיי געגעבן פרייהייט איבער די יידן. און דא איז דאס יידישע לעבן געווארן הפקר. מען האט אנגעהויבן ראבירן און פאגראמירן. קיין ברעס־טיטשקע זענען אין א מאנאט ארום אראפגעקו־מען די עס. עס., אדער געסטאפא. און מיט דער הילף פון פיל אוקראינישע פאליציי־לייט האבן זיי צוזאמען געטריבן „אויף ארבעט", א 300 מענער פון 14 ביז 60 יאר אין פאלאץ אריין און דארטן האבן זיי פאר זיך אויסגעגראבן א גאר גרויסן גרוב און מען האט זיי דארטן אלע־מען דערשאסן און באגראבן.

איך האב אויך געהאט דעם כבוד צו זיין צווישן די מענער, נאר א דאנק דעם, וואס אלע פאליציאנטן זענען געווען היימישע, וויל מיר האבן פאר זיי די גאנצע צייט געריכטעט רא־ווערן און אנדערע ארבעטן אויסגעפירט, האבן זיי מיך באהאלטן און ארויסגעפירט פון דארטן.

איך מוז אויך באטאנען, אז צווישן די דריי

הונדערט, וועלכע זענען באַגראָבן אין פּאָלאָק, געפונען זיך פון אונדזער פּאָמיליע: חיים טייטל־מאַן (מאַיע׳ס מאַן), דער פּעטער בערל וועווריק מיט זיין זון חיליק וועווריק. די מומע כאַצל איז געבליבן אַליין און האָט מיט אונדז געווויגט די גאַנצע צייט. אויך מאָטעק גרינשפּון געפינט זיך צווישן די דריי הונדערט קדושים.

נאָך דעם זענען אַ דורך אַ דריי מאָנאָט פון שווערער אַרבעט, געשלעג און ראָבירונגען. עס איז שוין געווען אַ ביסל אַן אָרדענונג. אַזוי אַז שלאָגן אַ יידן און הרג׳נען איז געווען דערלויבט, נאָר ראָבירן האָט שוין געמוזט יעדער באַזונדער, בכדי דער צווייטער זאָל נישט וויסן, און די קאָנצעסיע אויף ראָבירן האָבן געהאָט די דייטשן.

נאָך פיר מאָנאָט, האָט מען אין ברעסטיטשקע פאָר דער גאַנצער געגנט געשאָפן דאָס געטאָ, און דאָס מיט אַלע הונדערט פּראָצענט לויט די נירענבערגער געזעצן. די גאַנצע שטאָט יידן האָט זיך געמוזט אַריינקלייבן אין דער נייער שולגאָס, אַזוי אַז פון איין זייט האָט זיי אָפּגעגרענעצט דער טייך און פון דער צווייטער זייט זענען אַלע געסלעך, וועלכע גייען אַרויס אין מאַרק אַריין, געוואָרן פּאַרמוירט צווישן אַ האַלבן מעטער די הויך, אַזוי אַז עס איז נאָר געווען איין אַרויסגאַנג. מ׳האָט געמאַכט איין טויער. מען האָט געשאָפן יידישע פּאָליציי, וועלכע האָט געהאָט רעכט צו כאָפן גוטע פּעטש פון אַן אוקראַיניש פּאָליציאַנט און פון אַ דייטש... אויך אַ יידישן ראָט פון זעקס מאַן (יודנראָט), וואָס זיין פליכט איז געווען צושטעלן אַלץ וואָס די דייטשן האָבן באַדאַרפט און וואָס יידן האָבן יאָ געהאָט און נישט געהאָט. און אַלע מאָל קאָנטריבוציעס פון הונדערטער און טויזנטער רובל. און אַן אַרבעטס־אָמט, וועלכע האָט יעדן טאָג געמוזט אַרויסשיקן מענטשן צו דער אַרבעט, פון בריקנוואָשן ביז קאַרטעוון וועלדער. געצאָלט האָט מען מיט מעל אויף ברויט, 14 דעקאָגראָם אויף איין מענטשן אויף איין טאָג. מחוץ פירצן דעקאָגראָם ברויט, האָט אַ יידגאַרנישט געטאָרט קויפן אַדער פּאַרקויפן. קיין אַריער האָט אין געטאָ נישט געטאָרט קומען. קיין יידן פון געטאָ האָט נישט געטאָרט אַרויס־קומען אַליין. צו דער אַרבעט האָט די יידישע פּאָליציי געפירט גרופּנווייז און קיינער האָט נישט געטאָרט אַריינגיין צו אַ קריסט. אויך פון דער אַרבעט האָט מען געפירט גרופּנווייז. ווען אייגער איז אַליין אַרויסגעגאַנגען פון געטאָ, איז ער געוואָרן דערשאָסן. וועג גייענדיק פון דער אַרבעט איז אויפן וועג געלונגען צו קויפן נאָר אַ ציבעלע און וועג מען האָט דעם מענטשן באַזוכט און זי געפונען, האָט מען אים צעשלאָגן, אַז ער איז געלעגן קראַנק דריי מאָנאָטן און צו דעם האָט ער נאָך באַצאָלט ווי איינמאָל צוויי ביז דריי טויזנט רובל. און דאָס איז נאָך געווען אַ גליק, ווייל ער האָט געקאָנט פּאָר דעם שיסן דעם מענטשן.

דאָך האָט מען אין געטאָ געקאָנט אַלעס קריגן צו קויפן, ווייל עס זענען שוין געווען קריסטן, וואָס האָבן צוגעשטעלט, נאָר פּאַרשטייט זיך אַז עס האָט געקאָסט זייער טייער און דערלויבן זיך צו קויפן האָט נאָר געקאָנט דער רייכער. און ברעסטיטשקע האָט דאָך זייער וויניק רייכע יידן... זענען טאָקי פיל מענטשן געשטאָרבן פון הונגער, און פון אומריינקייט, צוליב די ענגשאַפט, ווייל עס האָבן געווויגט פיר פּאָמיליעס אין איין שטוב.

די אויסגעוויילטע יידן זענען געווען די האָנט־ווערקער. זיי האָבן געווויגט אין מאַרק, אינעם קוואַרטאַל פון זינגערס מויער און גדליה סקול־סקי׳ס ביז דער סטאַריטשאַנער בריק. זיי זענען שוין נישט געווען אַרומגעמויערט, אָבער זיי האָבן געהאָט די זעלבע רעכט וואָס די געטא־יידן. נישט געטאָרט קויפן און נישט פּאַרקויפן, און אין גאָס נישט געטאָרט גיין אַ חוץ די, וואָס די אַרבעט האָט פון זיי געפּאָדערט זיך פריי צו באַווגן. זיי האָבן געקריגן פּראָפּוסטקעס, פאָר דער אַרבעט האָט מען געקריגן באַצאָלט, אַזוי אַז מען האָט אָפילו געקאָנט פאַרדינען ביז 300 רובל אַ חודש, וואָס פאָר דעם האָט מען געקאָנט קויפן פּינף ברויט... אַזוי האָט מען אַדורכגעלעבט ביז מיטן זומער 1942 און נישט קוקנדיק אויף די אַלע ליידן, וואָלט נאָך אַ זייער גרויסער פּראָצענט געקאָנט אַדורכלעבן די קריג, נאָר ליידער. סעפּטעמבער 1942, איך געדענק נישט דעם דאָטום, דאָס איז געווען שבת אויף זונטיק, האָבן 200 פּאָליציי־לייט אַרומגערינגלט דעם אַרבעטס־פערטל מיט דעם געטאָ, אַזוי אַז אַנטלויפן איז געווען אוממעגלעך. ביז מיטוואָך האָט מען נישט געטאָרט אַרויסגיין פון דער שטוב. אין דער צייט האָבן 400 גויים אויס־געגראָבן נאָך דער רענטשינע אויף דעם וועג קיין סמאָלאָווע צוויי גרויסע גריבער צו 13 מעטער די לענג, 8 די ברייט, און 3 די טיף. און מיטוואָך האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצופירן די מענטשן צו דערשיסן.. יעדער האָט זיך געמוזט אויסטון נאָקעט, אַראָפּגיין אין גרוב און זיך אַנידערלייגן. דעמאָלט האָט מען אים דערשאָסן. דאָס אָנטון פון מענטשן און דאָס גאַנצע גוטס, וואָס איז פאַרבליבן — האָט מען די גוטע זאַכן

אוועקגעפירט קיין דייטשלאנד, דאס אלטווארג פארקויפט דער באפעלקערונג.

און וועו עס איז מיר אויסגעקומען זיך צו טרעפן מיט א „גוטן" אוקראינער פון ברעס־טיטשקע און וועו איך האב אים גענפרעגט: „ווי זעט איצט אויס די שטאט?" זאגט ער מיר: „מען האט זיך צוגעווויגט און עס ווייזט זיך אויס, אז עס זענען קיינמאל קיין יידן נישט געווען". און איך באדארף דאס הערן און שווייגן, ער וועט מיך נישט פארשטיין, ווייל ער ווייל מיך נישט פארשטיין. ער האט געירשנט דעם יידן. פאר א קליינע פאר רובל האט ער געקויפט זיין אנטון מיט אן אינערבעט, איז ער פון דעם צופרידן...

אנטלויפן איז נישטא ווואהין. אין גאנץ אייראפע זענען די זעלבע געזעצן פאר יידן. וועו דאס דייטשישע מיליטער האט איבערגעטראטן די פויליש־סאוויעטישע גרענץ, ד. ה. פון שיפטאווקע, האבן זיי דארטן באלד יעדעס שטעטל געמאכט יידן־פריי. מיר האבן פון דעם געווסט, נאר מיר האבן געווסט, אז זיי זענען זיך שטארק נוקם אין קאמוניסטן און פאר שטענדלעך, אז מיר יידן זענען דאך מער קאמוניסטן, ווי אלע אנדערע.

וואס לענגער די קריג האט זיך פארצויגן און עס איז זיי נישט געלונגען די קריג צו ענדיקן אין 6 וואכן, אזוי ווי זיי האבן דאס געזאגט, אדורכמארשירנדיק און טאקי אזוי געמיינט ווייל גאנץ אייראפע האבן זיי דאך אזוי לייכט אייגענומען, און וועו עס געלינגט זיי נישט, פארשטייט זיך אז די יידן זענען שולדיק, האבן זיי אנגעהויבן ענדערן די פאליטיק קעגן יידן און סיסטעמאטיש „לעזן" זיי די יידן־פראגע...

אונדזער פאמיליע האט נישט געליטן שטארק עקאנאמיש, צוליב דער גוטער באקאנטשאפט מיט דער שטאטישער מאכט און מיט אלע שקיצים פון דער געגנט, אויך צוליב דעם וואס איך און נאך איין יידענע האבן געארבעט אויף דער עלעקטראוניע און קיין אנדערע ספעציאליסטן זענען אין שטאט נישט געווען האט מען אונדז דערלויבט צו ווינען ווייטער ביי זיך אין שטוב אויף דער פארשטאט, משה'ן אויך דאס זעלבע. און מיר האבן נאך געקאנט פיל העלפן אונדזערע קרובים אין געטא. אזוי האט דאס געדויערט ביז צווי מאנאטן פאר דעם פאגראם. דאן האט מען אונדז געהייסן זיך ארויפקלויבן אין ארבעטס־קאוורטאל, ווו מיר האבן געווויגט ביז די לעצטע טעג. דאך איז פון די אלע גוטע פריינט, וואס מיר האבן געהאט, קיינער נישט געקומען זאגן אפילו איין טאג פריער, אז אזוי דארף געשען. מען האט זיך געריכט, אז עס וועט געשען, ווייל מען האט אפגענומען גרוסן פון אנדערע שטעט אין וואלין. ס'זענען געווען פיל שטעט, ווו זיי האבן נאר ליקווידירט דעם געטא און דעם ארבעטס־קווארטאל האבן זיי א־בערגעלאזט. אויך ביי אונדז האבן זיי איין וואך פאר דעם פאגראם ארויסגעגעבן באשיינונגען פאר די האנטווערקער מיט זייערע פאמיליעס, אזוי אז מיר האבן געקלערט: אפשר וועלן זיי דעם ארבעטס־פירטל איבערלאזן, אבער דאס אלעס האט זיך ארויסגעוויזן פאר פאלש. זיי האבן אזוי ספעציעל אפגענארט און דארט ווו זיי האבן איבערגעלאזט דעם ארבעטס־פערטל, האבן זיי אים דערנאך ליקווידירט... איך האב אויפגעהערט צו נעכטיקן אין דער היים און בין געשלאפן אין עלעקטראוניע. און די נאכט, וועו מען האט ארומגערינגלט דעם געטא, גאנץ פרי, דערוויסנדיק זיך די נייעס, האב איך מיך באהאלטן און נאך עטלעכע טעג וועו איך האב מיך איבערצייגט אז קיינעם האט מען נישט איבערגעלאזט, בין איך ביי נאכט אריבער די גרענעץ קיין בראדי. יא, ס'געווען א גרענעץ ווי א מאל צווישן גאליציען מיט רוסלאנד: סטארמילטש, אנטאנאווקע, מעלניצא. זי איז אם מערסטן צוליב דעם, וואס אין גאליציע איז קיין ברויט נישטא. אזוי אז מען זאל פון וואלין נישט קאנען ארויספירן ברויט קיין גאליציע. אלעס ווערט צוגענומען פון די דייטשן.

און אזוי, קומענדיק בשלום קיין בראדי, הויבט זיך ביי מיר אן דער צווייטער טייל פון מיינע יידן. וועו איך בין פרייטיק געקומען קיין בראדי, האב איך זיך באלד דערוווסט, אז אין בראדי גרייט מען זיך אויף אן אקציע. קיין געטא איז אין בראדי נישט געווען. ביז אויף מארגן שבת, וועו עס איז פארגעקומען די אקציע, וועלכע האט פארנומען 3500 מאן אין איין טאג, און זיי מיט דעם צוג אוועקגעפירט קיין בעלזיץ. דארטן, איז געמאכט געווארן א ספעציעלע עלעקטריישע בריק, אויף וועלכער מען האט ארויפגעפירט די מענטשן און מיט עלעקטריזשן שטראם זיי דערהרגט. איך בין באלד אוועק צו דעם, וואס שיקט דיר איבער די בריוו און ער האט מיך באלד אוועקגעפירט אין א דארף צו א באקאנטן וועמען איך האב באצאלט 2000 רובל, וואס איך האב געהאט, און דארטן בין איך איבערגעזעסן דעם טאג. און ווייל קיין געלט מער צו צאלן האב איך נישט געהאט און דער הונגער דערקוטשעט, האב איך געמוזט אנהויבן גיין צו באקאנטע, בכדי עפעס קריגן צו עסן.

אבער נאך איין וואך צייט האב איך מיר געמאכט א מילעכל צו מאלן מעל און אזוי האב איך אנגעהויבן צוביסלעך צו פארדינען און זיך שוין געקאנט אנעסן צו זאט מיט קארטאפל.

נאר לאנג האט דאס נישט געדויערט, ווייל... אויפכאפנדיק זיך איינמאל פארטאג און הערנדיק, אז מען שיסט אויף דער גאס, האב איך פארשטאנען, אז עס איז ווידער אן אקציע אויף יידן, און דארטן, ווו איך בין געשלאפן, איז נישט געווען קיין גוט באהעלטעניש. אזוי, אז מען האט מיך פון דעם באהעלטעניש ארויסגענומען און מיך צוגעפירט אויף דעם זאמלפונקט. קיין אופאסקע, דאס הייסט — א ווייסע לענטע מיט א מגן־דוד אויף דער האנט האב איך נישט געטראגן, צו קיין יידן ספעציעל, אז מען זאל מיך אויף דער גאס דערקאנען, בין איך אויך נישט ענלעך. דאס איז מיין גליק ביז היינט, וואס איך קאן זיך פריי באווועגן אין גאס און מען ווייסט נישט ווער איך בין. האב איך באלד באשלאסן צו אנטלויפן. ווען איך בין אדורכגעגאנגען די גאס און עס זענען געשטאנען פיל מענטשן און זיך צוגעקוקט צו דער שפיל, איז מיר געלונגען ארויס פון דער ריי, נישט באמערקבאר, און זיך אויסגעמישט צווישן די מענטשן, וואס זענען געשטאנען און געקוקט. אויך איך בין געבליבן שטיין און געקוקט, ווי מען פירט זיי. אזוי בין איך דאס פירטע מאל געראטעוועט געווארן פון טויט.

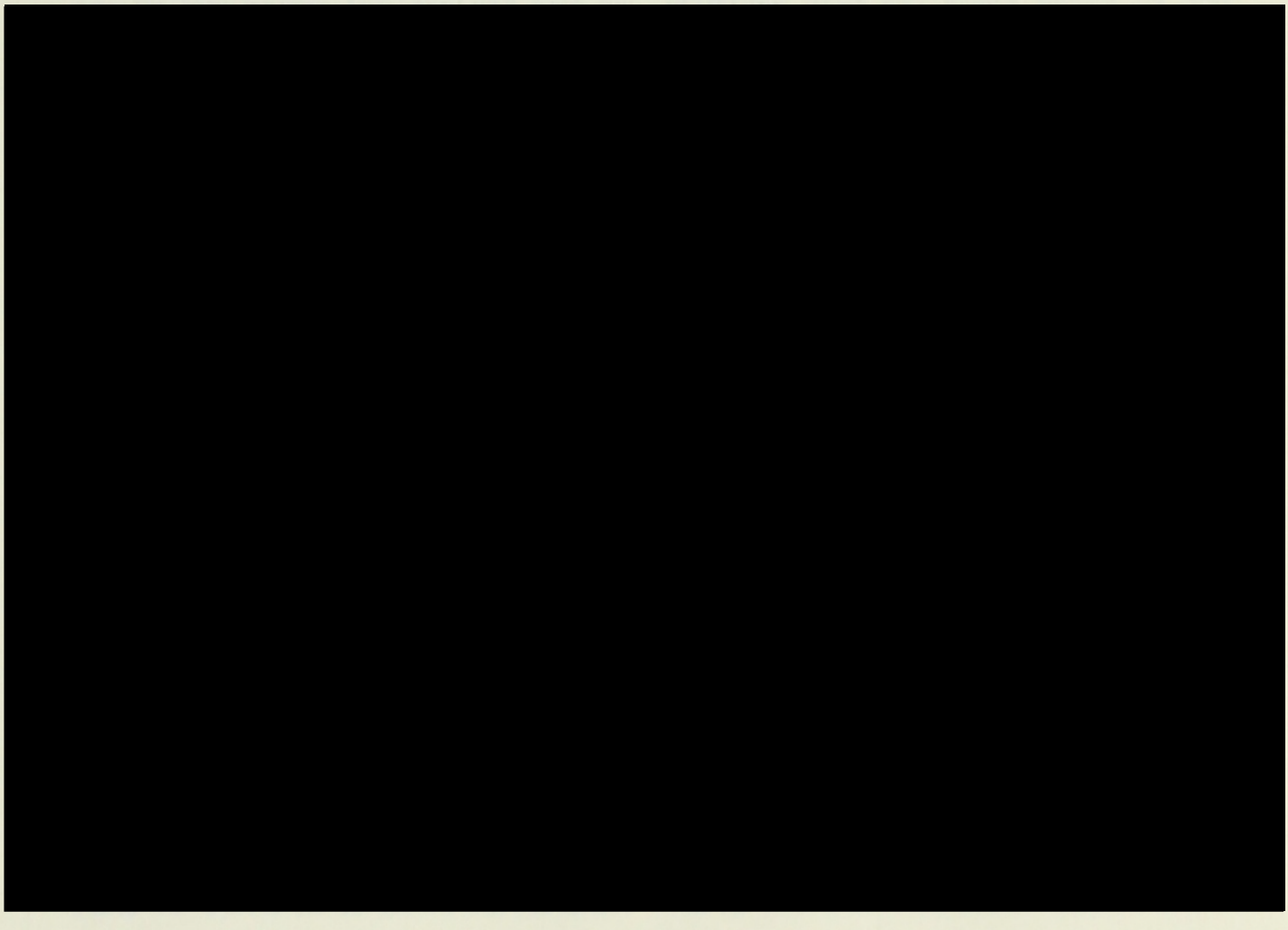
נאך דער צווייטער אקציע, וואס האט געדויערט ערט צווייי טעג און ווידער צוגענומען 4000 מענטשן, האט מען אין א מאנאט ארום געשאפן דעם געטא. דא האב איך באשלאסן, אז וואס עס זאל מיט מיר געשען, אין געטא גיי איך נישט! א דאנק דער מיטהילף פון דעמזעלבן פריינט, וואס שיקט אייך די בריוו, איז דאס מיר געלונגען. ער האט געפונען א גוי, וואס האט פאר גוט באצאלט געמאכט ביי זיך אונטער דער ערד א באהאלטעניש, און פאר דעם, וואס איך האב געבראכט א פאר יידן וואס האבן געהאט ביי זיך א סך געלט צו צאלן, האט ער מיך געהאלטן אומזיסט. אזוי האב איך מיך אדורכגעדרייט ביז היינטיקן טאג, דאס הייסט — אנהויב מאי 1943. איצט שטיי איך פאר א נייער פראגע: וואס טוט מען ווייטער? קיין געלט האב איך נישט, די מענטשן זענען זיך יעדער אויף זיין שטייגער צעקראכן, ווער ווי אזוי האט געקאנט זיך פארזארגן האט זיך פארזארגט. מיר זענען געווען זיכער. אז אין דעם ווינטער וועט זיך די קריג ענדיקן, און עס איז שוין געווען גאנץ ווארשיינלעך, אז אין מערץ זאלן מיר געהאלפן ווערן, נאר, זעט אויס, אז עס איז נישט באשערט דעם ביסל יידן וואס איז נאך געבליבן בלייבן לעבן. „דער יידישער גאט איז נאך אויסלאנד געפארן", זאגן די דייטשן. און ווירקלעך, עס גייט אלעס מיט דער פוטער אראפ. פון מיין לעבן אין גרוב האב איך אייך נישט וואס צו באשרייבן. אפזיצן פינף חדשים אין א שווערער טורמע, ווו מען האט אפילו קיין הויכן הוסט נישט געטארט געבן. א חוץ רייניקייט און נאך א סך אנדערע „פארגעניגנס", נאר דאס אלעס איז א נול קעגן דעם ווילן לעבן צו בלייבן, און נקמה צו נעמען, נאר נקמה. אך, ווען איך קאן דערלעבן ענדע קריג און קאנען נקמה נעמען! איך ווייל דערנאך מער נישט לעבן, ווייל דאס לעבן וועט אלציינס פאר מיר קיין ווערט נישט האבן. איך האב צופיל איבערגעלעבט און צופיל געזען. נאר נקמה נעמען, דאס איז דער אייניציקער פארלאנג. איך בין שטארק באאומרוייקט, אז דעם מערדער וועט געלונגען און עס וועט נישט בלייבן אפילו, ווער ס׳זאל אים זיין לוין באצאלן.

איך גלויב, אז דו לייענסט אין די צייטונגען וועגן דעם אלעמען, וואס עס קומט דא פאר. נישט דער גאנצער אמת ווערט דערציילט, אפשר אין אויסלאנד ווייסט מען אויך נישט דעם גאנצן אמת, ווייל ווען אין אויסלאנד לייענט מען א דייטשישע צייטונג, אדער מען הערט דורכן ראדיא, אז פון פוילן האט מען ארויסגעשיקט 130 טויזנט יידישע ארבעטער קיין אוקראינע, קאן זיך דער אויסלענדישער מענטש נישט פארשטעלן, אז דאס האט מען גענומען נישט 130 טויזנט, נאר פיל מאל 130 טויזנט יידן און זיי ארויסגעשיקט אויף יענער וועלט. דעריבער איז טאקע זייער שווער מיטצופילן דאס אלץ, וואס מיר לעבן אדורך. איך האב אויך געלייענט א צייטונג פון די יידישע ליידן אין דייטשלאנד נאך היטלערס קומען צו דער מאכט. איך האב די צייטונג געלייענט נאך דער ארבעט ביי א זיסער גלאז טיי. איבערלייענענדיק האב איך אפשר געגעבן א מיטגעפיל־קרעכץ, די טיי אויסגעטרונקען און געגאנגען שפאצירן. נישט איין יד אין אמעריקע און אין ענגלאנד פילן איצט דאסזעלבע. דערפאר האב איך מורא, אז דעם מערדער וועט געלונגען און עס וועט נישט בלייבן ווער עס זאל אים באשטראפן. אם בעסטן, פארשטייט זיך וואלט באשטראפט דער וואס האט פון זיי געליטן, נאר ליידער ווער ווייסט, צי מען וועט דערלעבן. דעריבער איז מיין רוף צום יידנטום, וואס וועט בלייבן לעבן נאך דער קריג: נקמה אויף יעדער ארט

און אין יעדן מאָמענט, וועו מען וועט נאָר קאָ־
נען. אויב יידן וועלן קאָנען עפּעס טון, איז דאָס
ערשטע: נקמה נעמען אין דייטשלאַנד!

איך האָב באַשלאָסן דאָ אייך אָנצושרייבן די
בריוו איצט, ווייל איך מוז פאַרלאָזן בראָדי און
צוריק גיין ביי נאַכט ווי אַ גנב, ווי אַ מערדער,
קיינער זאָל מיך נישט זען. איך בין דאָך אַ אויף
טויט־פאַרמשפּטער מענטש, וועלכער איז אָנט־
לאָפן פון דער טורמע און באַהאַלט זיך אויס,
ווו עס לאָזט זיך, און יעדער וואָס טרעפט אים,
מעג אים הרגענען און וועט פאַר דעם נישט
באַשטראָפט. איך מוז גיין אַ היים, ווייל איך
האָב אייניקע זאַכן איבערגעלאָזט ביי סאַשען
און נאָך ביי פריינט ווייל איך זיי אָפּנעמען און
זיי פאַרקויפן, אויב זיי וועלן מיר זיי אָפּ־
געבן. גאָנץ מעגלעך, אַז זיי וועלן מיך וועלן
ירשענען, וועלן זיי מיך באַלד איבערגעבן דער
מאַכט, און דאָן בין איך פאַרלוירן. און אויב
זיי וועלן מיר וואָס אָפּגעבן, וועל איך נאָך האָבן
אויף אַ שטיקל צייט צו לעבן. דער וועג איז
זייער אַ ריזיקאַלישער. 99% גיי איך אויף טויט
און 1% אויף לעבן. נאָר איך האָב קיין ברירה
נישט. אפשר וועט מיר געלונגען טרעפן פאַר־
טיזאַנער אין די וועלדער. דאָס וואָלט אַם בעסטן
געווען פאַר מיר. דאָס וואָס איך עקזיסטיר נאָך
ביז היינט צו טאָג, האָב איך נאָר צו פאַרדאַנ־
קען דעם פריינט וואָס שיקט איבער מיין בריוו.
ער האָט מיך גערעטעוועט ווי דער בעסטער
ברודער וואָלט מיך געקאָנט ראַטעוועו. אים
וואָלט איך מיין גאַנץ לעבן באַדאַרפט דאַנקבאַר
זיין. און אויב איך וועל נישט לעבן, טאָ זאָלט
איר אים אָפּדאַנקען, ווייל נישט איין מאָל
האָט ער זיין לעבן פאַר מיר איינגעשטעלט.
וועו עס דאַרף נאָך דויערן אַ קורצע צייט, וואָלט
ער מיר נאָך געגעבן אַן עצה, נאָר ליידער מוז
נאָך דער קריג דויערן אַ יאָר, און דורכצולעבן
פאַר מיר דאָס יאָר...

איך ענדיק מיין שרייבן. אויף וויפל איך האָב
געקאָנט האָב איך אַלעס אין קורצן איבערגע־
געבן. עס איז נישט קיין איין פּראָצענט פון
אַלץ וואָס מיר לעבן אַדורך... האָב איך די
ווערטער... און... מיינע אויגן... צ...

דאס יידישע יינגעלע פעטראָ

בעלאַ זאַפראַן (ניו־יאָרק)

1945. מיר זענען פריי! זאָל לעבן די פריי־הייט! מענטשן, דאָר־און־קוואָר פון יאָרן פיין און הונגער, לויפן. זוכן ווי אַזוי צו פאָרן. ווהין? אַ שאַילה אַ ביסל! זוכן קרובים, אייגענע. אפשר איז נאָך עמיצער פון זיי לעבן געבליבן. ווער ווייסט? אַז גאָט ווייל...

איז צעפאָרט מען זיך קודם־כל אין די היים־שטעט און שטעטלעך. אפשר גאָר אַנהויבן אַ ניי לעבן אויב, חלילה...

מענטשן ווייגען. אָבער די מערהייט — אַפי־לו קיין טרער לאָזן ניט אַראָפּ, גאַנץ פשוט: דער קוואַל פון טרערן איז אויסגעטרוקנט...

מיר זענען אַנגעקומען, צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע יידן וואָס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט זוכן, קיין גלייוויץ. נו, אַ שטאָט ווי אַלע אַנדערע שטעט מיט לעבעדיקע מענטשן. אַפילו זייער פרייליכע. אָבער אַן יידן, פאַרשטייט זיך.

פלוצים, טפוי־טפוי! ס׳זאָל קיין עין־הרע ניט צושטיין: קרובים פון מיין מאַן גייען אונדז אַנטקעגן! און אויך אַ סך אַנדערע יידן פון אַרום קאָוולע! ס׳זאָל אונדז זיין אַלעמען אין אַ מזלדיקער שעה!

★

ניט ווייט פון אונדז האָט געווויינט אַ פאַמיליע פון דאַטין, אַ דערפל ניט ווייט פון קאַמען. זיי האָבן אונדז אויפגענומען ווי באַזוכן אום זיך נענטער באַקאַנען. מענטשן האָבן געזוכט אַ קירבהשאַפט אויפער צום צווייטן. ניט שווער צו פאָרשטיין...

ביים טיש איז אויך געזעסן אַ יינגעלע, אַ 4 יאָר אַלט, פעטראָ הייסט ער. רעדט נאָר גוייש, ס׳הייסט אוקראיניש. וואָס פלוצים אַ גוייש יינגעלע דאָ? יידישע קינדער זענען דאָך בכלל ניט בנמצא! אַז מ׳האָט זיי אַלע אויס־געהרגעט, באַגראָבן, פאַרברענט... בכלל די אַלע יידישע קינדער פון קאָוולע און אום־געגנט...

„איז הערט אַ מעשה" — אַזוי זיינע עלטערן:

„אין 1941, וועו די דייטשן זענען אַריין קיין וואַלין האָב איך געשוואַנגערט" דערציילט די יינגע פרוי, וואָס זעט אויס מיט אַ 20 יאָר על־טער ווי זי איז, „די יידן פון די דערפער האָט מען ניט געשיקט, ווי איר ווייסט געוויס, אין געטאָס, אַפילו אויך ניט אין טויט־לאַגערן, מ׳האָט זיי פשוט אַרויסגעפירט אויפן פעלד אויסערן דאָרף און דערשאָסן. איז זענען דאָר־פישע יידן געלאָפן אין די וועלדער, ווער ס׳האָט מזל געהאַט... מיר זענען געווען צווישן די גליקלעכע... איך ווייס אַליין ניט ווי אַזוי מיין זונעלע איז געבוירן געוואָרן, איך ווייס נאָר..."

דאָ האָט געמומען דאָס וואָרט דער טאַטע פון קינד. ער איז ניט אַזוי געעלטערט פאָר דער צייט. זעט אויס אַפילו מוסקולירט, אַפגעברענט פון זון און ווינט:

מיר, וואָלינער דאָרפישע יידן האָבן זיך צע־נויפגעקליבן אין וואָלד, פון עטליכע דערפער און גלייך — צו די פאַרטיזאַנער. די מערהייט דאָרפישע יידן, דאָ, ווי איר ווייסט, זענען גע־

איכשהו קיבלו לזמן מה כל מי שביקש לעבוד תמורת פת קיבר, או לינה, או בגד־סמרטוט... אך כשקרב החורף ואפסה העבודה, שב המצב לקדמותו. שוב ימי נדודים וקור ורעב ופחד מפני רודפים אכזרים. מצב איום, אך יצר החיים עדיין קיים! זכרתי תמיד את התפלה של אבא לאלוהים: „ורוח קדשך אל תקח ממנו!"

...בליל סופה אחד שוב פניתי לאיכר קובייאוק, ביקשתי רחמים; להתחמם. רק לילה אחד בלבד. והוא, פלא, לא נתן לי יותר ללכת; בגלל השמועות שהגרמנים נסוגים ושהם יורים והורגים, בלי הבדל וחשבון; מזאת מאד פחדתי כי המלשינים התרוצצו וריחרחו בכל חור...

וכאן תם ולא נשלם סיפורה של רבקה׳לה צונסקי הנבונה והאמיצה בת השבע־עשרה מקוזין. אך חייה תמו ונקפדו באותו חורף קר בידי חיות־אדם.

בענטשט געווען מיט האַרעפאַשנע הענט און ווען מ׳האָט באַדאַרפט האָט זיך איינער קעגנ־געשטעלט קעגן צען... איז א ווונדער אַז מ׳האָט אונדז אויפגענומען מיט אָפענע הענט אין די פאַרטיזאַנער לאַגערן? אויך ביקסן האָבן מיר געהאַט מער ווי אַנדערע...

„...מאַכט זיך, אַז דייטשן מיט אוקראינער זענען באַפאַלן אונדזער לאַגער, און אַזוי לויפנדיק מיטן פיצעלע קינד האָבן מיר עס געמוזט איבערלאָזן אויפן שניי. ס׳ניט געווען קיין אַנדער ברירה. ניט געקאָנט עס מטינעמען מיט זיך. שעהן לאַנג נאָכדעם, ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט האָבן מיר געפונען דאָס קינד האַלב פאַרפרוירן און דער שניי אונטער זיין קעפעלע איז צעגאַנגען... האָב איך געזומען דאָס קינד, און צוזאַמען מיט נאָך עטליכע יידישע פאַרטיזאַנער־חברים מיט ביקסן און רעוואָלווערן, זענען מיר אַריין אין דער ערשטער הייזקע פון דאָרף, איבערגעגעבן דאָס קינד אין די הענט פונעם פויער־באַלעבאָס און אים באַפוילן נעמען דאָס קינד און אים אָפהיטן ווי אַן אויג אין קאָפ, „און אויב ניט, ווייסטו דאָך וואָס יידישע פאַרטיזאַנער קענען...״ און ווירקליך. דער גוי מיט זיין גוי׳קע האָבן זיך דערשראָקן, געזומען דאָס קינד, און ביי דער אינקאָנע אין ווינקל האָבן זיי זיך געצלמט און געשווויגן אַז זיי וועלן דאָס קינד אָפהיטן ווי מאַריע יעזוסן אין דער קאַניושנע...

א גאַמען האָבן זיי געגעבן דאָס קינד פעטראָ. און אויפגעאָדעוועט האָבן זיי עס אויף שוואַרץ ברויט מיט הערינג און בראָנפן. ווי זיי אַליין... און אַזוי איז געוואָקסן צו ביסלעך דאָס יידיש שגצ׳ל פעטראָ, וואָס האָט געדעדט בלויז אוקראיניש...״

דער פאָטער פון קינד האָט געמאַכט אַן הפּסקה, ווי טערן אין האַלדז וואָלטן פאַרשטיקט זיין קול. ביי דער יינגער גליקלעכער מאַמען וואָס האָט צוריק געפונען איר קינד און ביי מיר האָבן זיך די טערן געקייקלט פריי. דער קליינער פעטראָ האָט אוועקגעזרוקט פון זיך דאָס טעלערל מיט דער פרעזשניצע. ער האָט נאָר געוואָלט ברויט מיט הערינג און בראָנפן, ווי ער איז געווינט געווארן. די מאַמע האָט עס אים צוגעזרוקט פונעם צווייטן עק טיש. זי האָט ממשיך געווען דעם פאָדעם פון זייער דערציילונג:

„געוויס. גלייך ווי די שפיל האָט זיך געענדיקט זענען מיר געלאָפן צום פויער. פעטראָ האָט געוויינט, ער האָט אונדז ניט געקענט. ער האָט ניט געוואָלט גיין מיט אונדז און זיך געקלעבט צו זיין „מאַמען״ די פויערטע... איצט וויל ער עסן בלויז דאָס וואָס איר זעט...״

ס׳האָט אָנגעהויבן ווערן שפעטליך. מיר האָבן זיך געזעגנט. זיך צוגעווינטשן בעסערע צייטן...

ס׳האָט אונדז אינטערעסירט דער גורל פון דער קליינער יינגער פאַמיליע פון דאָרף דאָטין. מיר האָבן זיך איבערגעשריבן. דאָס קינד האָט זיך צו ביסלעך צוגעווינט צו זיינע לטערן, אָנגעהויבן מיט זיי רעדן יידיש און בייטן זיין מעניו. געהייסן האָט ער שוין פּסח (פייסיע), זיין אמתער נאָמען, און דווקא געוואָקסן זייער אַ געראָטן קינד...

היינט זענען זיי קאָנאַדער בירגער. פייסיען איז געבוירן געוואָרן נאָך א שוועסטערל. ביידע זענען שוין עלטערן פון קינדער. פייסיע האָט שוין זיינע אייגענע יינגעלעך און מיידעלעך... און ווי מיר זענען געווויר־געוואָרן — ער איז א ווילער גוטער ייד און אַן איבערגעגעבענער ציוניסט...

געוויס, אין פאַרגלייך צו אַנדערע יידישע קינדער אין יענער צייט האָט ער געהאָט א גרויס מזל... נאָך יידישע קינדערלעך האָט אפּגעשפּילט דאָס גליק בלייבן לעבן אין ענליכע באַדינגונגען, אָבער ניט אַלע האָבן זיך צוריקגעקערט צו זייערע עלטערן און צו זייער פאָלק. אָדער די עלטערן זענען שוין ניט געווען ביים לעבן אָדער די פויערן האָבן די קינדער באַהאַלטן און ניט געוואָלט זיי צוריקגעבן, מיט פאַרשידענע תירוצים... יידישע קינדערלעך זענען פאַברליבן און אויסגעוואָקסן גויים...

ווערעמדיקע פרוכט פון אונדזער גרויסן אומגליק! וועגן יעדן איינעם קאָן מען דאָך שרייבן עפּאָפייען גאַנצע. איז באַדויער איך טאָקע וואָס מיין פּען איז ניט גענוג געשליפן דערצו און איך זוך שטענדיק לייענען וואָס ס׳שרייבן וועגן חורבן מענטשן מיט בעסערע פענעס פון מיינער.

כיצד הושמד כפר יהודי בשני שעורין

מלי בן־משה

היה היה פעם במחוז קובל שבווהלין כפר יהודי פורח בשם קרימנה. שלושים משפחות יהודיות מנה בזמנו הכפר וחיי רווחה שלווים ושקטים היתה מנת חלקם, שרובם של אבות המשפחות סוחרי יערות היו, סוחרי דגה, דגנים וכו'. גם יחסי שכנות טובים קיימו עם הגויים בכפרים מסביב. וכה עד שקפץ על הכפר היהודי רוגזם של פורעי פטליורה.

מי חלם אז שבן־לילה ייהפכו חיי אושר אלה לחלום־בלהות? ילדה קטנה אז הייתי ולא הבנתי מדוע פרצו אלינו אנשים זרים עם רובים וחרבות וגרזנים ורצחו וטבחו ושרפו והפכו את הכפר לתל־חרבות.

חלק מראשי המשפחות, אלה שהספיקו והצליחו התחמקו באישון לילה וברחו ליערות; אלה שלא הספיקו או שמיאנו לעזוב את משפחותיהם נטבחו ורוסקו בצורה האכזרית ביותר. כזה היה גם גורלו של אבי ז"ל.

מעטים נשארו בכפר לאחר הפוגרום האיום הזה. הרבה עברו לחיות בקובל והחלו לבנות שם חיים חדשים לא במעט עמל. הנשארים מרוב צער וכאב לא ידעו במה להתחיל ומה לעשות ורק טפין־טפין החלו לבנות ולהקים את ההריסות מחדש.

אך הנוער איכשהו גדל. הגדיים נעשו תיישים והם החלו לחפש תכלית לחייהם. הם חשו וידעו שעתידם לא כאן, שהר הגעש עליו הם חיים עוד עלול להתפרץ ביתר עוז. ואז החלה פעילות תרבותית־שיקומית ענפה בתנופה רבה: הוזמנו לכפר מורים, נפתחו ספריה ואולם קריאה, נקשרו קשרים הדוקים עם מוסדות ציוניים — ורוח ציונית יהודית־לאומית החלה לנשב בעוז. ועיקר העיקרים — רוח ההגשמה אחזה בכל אחד ואחת.

מאז הפוגרום החליפו השכנים הגויים את עורם וגילו עוינות גוברת והולכת לתושבי הכפר היהודי. „חבל, חבל שאחינו הפטליוראים לא השכילו את המלאכה לגמור" היו פולטים רבים מהם את אימרתם בריש גלי ובפרהסיה. והיו מתנחמים ש„עוד יבוא היום..."

ואכן, ניבאו השוטים ולא ידעו מה ניבאו. רק מתי מספר מבינינו הספיקו לעלות ארצה. הרוב הגדול אחר את המועד.

סופה של הקהילה הקטנה הזאת היה רע ומר מהמוות עצמו, כי מותם היה אכזרי ביותר.

שכניהם הגויים אכן גמרו את עבודתם של קודמיהם הפטליוראים: כל יהודי קרימנה, קטן וגדול, נתפסו על ידם, אחד אחד ובעידוד הנאצים, הובלו בתרועות־„נצחון" אל שפת האגם ושם פקדו עליהם לחפור בור במו ידיהם, וחוגגים ושיכורי נצחון הרגו וטבחו את כולם אל תוכו.

וכך חוסלה קהילה יהודית קטנה בשני שיעורין. הי"ד.

אסתר איזקסון

ל ב ת י

...היה זה סבך. אבא שלי.

עוד מתנגנים בי, עמוק בקרבי
נגוניו הרכים שחיבר ושיזר
לפני התיבה, כש"ץ עת עובר,
נרגש, מתיפח, בוכה ככינור
ארג לחניו כשתי במנור.
שלח אלי־רום מבטו הכחול
כתינוק מתחטא לפני כל־יכול.

...ועינים היו לו, טובות, זוהרות,
ובבקשו רחמים — היאך מאירות!
כל־כלו חרטה, תפלה, תחנון
לאל טוב ומיטיב, רחום וחנון.
ועם רדת היום, בשעת נעילה
מבקיע קולו נתיב לתפלה.

ותקיעת השופר בתקוה מהולה:
נחתם לחיים ותבוא גאולה.

...היה זה סבך הקדוש. ואבי.
זכותו יגן־נא עלינו, בתי.

סיפורה של סבתא

צורית שרגא

...עם כניסת הרוסים לעיירה (מנייביץ') — אין סבתי נלאית לענות על שאלותי — נשתנו פני הדברים. מבחינה דתית היינו צריכים לנהוג כמו האנוסים בספרד בתקופת האנקוויזיציה („ואל תשכחי שאבי ז"ל היה שו"ב ובעל סמיכות לרבנות"). לא עוד בגלוי עם טלית ביד אל בית הכנסת! זה הרגיז את הרוסים כמטלית אדומה את הפר בזירה. חגים, כמו פסח, חגגנו בהיחבא. החלונות והדלתות נסגרו ואת ההגדה קראנו בלחש.

זכור לי מקרה שניגש אלי רוסי ושאל אותי איפה נמצא אבי. ניסיתי להתחמק מתשובה. אך הוא, כועס מאוד, החל לחקור אותי אם הוא הלך לבית הכנסת. סירבתי לענות לו כי פחדתי מאוד פן יפגעו בו.

הרוסים הכריחו אותנו לעבוד ביום שבת. ביום כיפור נאלצתי לעבוד ומשפחתי נשארה בבית. עשיתי את עצמי כותבת כשבעצם לא עשיתי כלום וצמתי בעבודה. מנהל החשבונות הראשי ניגש אלי עם כריך בידו וניסה לאלצני לאכול. אמרתי לו שאיננני רעבה כי כבר אכלתי. הוא אמר לי שעקב אחרי ולא ראה אותי לאכול היום. אחרי שהציק לי ממש הניח לי לנפשי.

...התנועות עברו לפעולות בסתר. נאלצנו לרדת למחתרת ולפעולות היינו הולכים בודדים ולעולם לא בקבוצות ולא בתלבושתנו האחידה.

הרוסים החליפו את תעודות הזהות הפולניות בפספורטים רוסיים. רבנים ושובי"ם נחשבו בעיניהם כבלתי־יעילים ובתעודות שלהם הוטבע סעיף 861. לפי סעיף זה אסור להם לשהות בעיר גדולה מעל ל־24 שעות, כי אם בכפר או בעיירה קטנה, במרחק של 110 ק"מ מהגבול ואסור להם לעבוד בעבודה חשובה.

...הרוסים פתחו הרבה משרדים בעיר: משרד הפנים, משטרה, משרד נסיעות ועוד. כולם בראשות רוסים. הפספורט הפריע מאוד כי בכל משרד ומשרד הסתכלו המנהלים הרוסים על הפספורט שלי בבוז. כשרציתי לנסוע לשבועיים לבקר קרובים בקייב סרבו להעניק לי רשיון־נסיעה, כי נחשבתי כבלתי־מועילה. מנהל המשרד שבו עבדתי כמנהלת חשבונות, לקח לבסוף את הפספורט שלי והלך למשרד הפנים וסידר לי את הרשיון ואף רכש בשבילי כרטיס־נסיעה. כי לא היו מוכרים לי כרטיס עם הפספורט שלי. נסעתי לקייב ב־12 ביוני 1941 לשבועיים ימים. לאחר עשרה ימים פרצה המלחמה. עד אז לא הלכתי להירשם במשרד הפנים בקייב, אבל משפרצה המלחמה וראיתי שלא אוכל לשוב הביתה, פניתי לשם באין ברירה. אם היו תופסים אותי ברחוב היו מכניסים אותי הישר לבית הכלא. היתה שמירה קפדנית מחשש למרגלים. במשרד הפנים, כשהתעודה שלי הוגשה למנהל, הוא הביט עלי בזעם וצעק: „תוך 24 שעות שתעופי מכאן!" אמרתי לו כי הדרך הביתה חסומה בפני בגלל המלחמה, והוא הורה לי לנסוע לאיזה כפר וסרב להחתים את התעודה שלי. ואכן, הפחד בגלל הפספורט ליווה אותי במשך חמש שנים רצופות. הייתי צריכה להתחבא הרבה פעמים מעיני המשטרה".

*

למרות שאין סיפורה של סבתי חלק אינטגרלי מנושא עבודתי, אני מרגישה צורך לספר את אשר עבר עליה בשנות המלחמה. וסיפורה המרגש מתחיל משנת 1939.

ב־1939, לפני פרוץ המלחמה, למדה סבתי בבית ספר למסחר בוורשה. היא היתה אז כבת שמונה עשרה. היא בילתה כחודש וחצי מיום פרוץ המלחמה ועד שברחה מוורשה, במקלטי העיר. כשבועיים לאחר כניעת וורשה היא יצאה מן המקלטים וראתה את רחובות הרובע היהודי עולים באש. „אני זוכרת כיצד הגרמנים מנעו מהיהודים לעמוד בתור ללחם, כשהם משליכים אותם בעורפם מהתור".

הגסטאפו נמצא אז ברובע הגרמני של וורשה, וסבתי קיוותה שאם תסור לשם ותראה להם שהיא מאוקראינה יתנו לה לחזור הביתה. תכנית זו לא יצאה, למזלה, לפועל, מהעדר תחבורה ובגלל עוצר קבוע לאחר השעה שש בערב.

באמצע נובמבר ברחה סבתי מוורשה. את הדרך לעיירה ביאלא פודולסקה עשתה בעגלה עם משפחת פליטים יהודית. בדרך נעצרו ונבדקו בקפדנות על־ידי חיילים גרמנים. מביאלא־פודולסקה עשתה סבתא את הדרך לטרספול, שעל הנהר בוג, ברגל.

„פחדתי אימת־מוות", מספרת סבתא, „כי יצאתי לבדי השכם בבוקר לדרך. לא פגשתי איש, עד שהגעתי לבית כפרי וביקשתי מים לשתות. אבל לפני שהביאו לי מים, ברחתי מרוב פחד. כעבור עוד כשעתיים הליכה, הופיעו לקראתי פרשים גרמנים. נפל עלי פחד והתחלתי לרוץ לתוך היער הקרוב ושם נפלתי ארצה. התפללתי לאלוהים שלא יגלו אותי.

לאחר מכן כבר לא המשכתי בכביש כי אם בתוך היער. אך לאחר כמה שעות שוב יצאתי לכביש, מחשש פן אתעה ביער".

„שמעתי קולות של סוס ועגלה. ביקשתי מהאיכר שיתן לי לנסוע איתו. הייתי עייפה מאוד ורגלי היו נפוחות. הוא הסיעני קצת. פתאום החל לסטות מהכביש לתוך היער. התחלתי לאט לאט לרדת כך שהוא לא יראה. הוא התחיל להצליף בסוס ולא שם לב שאני כבר ירדתי מן העגלה. ברחתי שוב לתוך היער. שכבתי בין עצים עד שנרגעתי והמשכתי ללכת, כשכולי מפוחדת. לפנות ערב, אפיסת־כוחות, הגעתי לעיירה טרספול".

„השעה היתה שש בערב. נכנסתי לבית פולני וביקשתי מים. שם אמרו לי לגשת לבית ממול, „שם נמצאים פליטים יהודים שיעזרו לך". ואכן, סבתי הלכה לשם ושם נתנו לה לאכול. הפליטים היהודים סיפרו לה כי כל הגברים היהודים בעיירה ברחו ושהגרמנים הרסו שלושה מארבעת הגשרים שבין טרספול לבין העיירה ברסט שמעבר לנהר. על הגשר היחיד הנותר בנו הרוסים והגרמנים מבנה משותף בו דנו על חילופי אוכלוסין, ואז אפשר היה לעבור. כי, כדי לברוח היו הפליטים צריכים להתגנב בלילה לביתו של אוקראיני שהיה מעבירם בסירה את הנהר בוג.

ארבעת הימים שהיתה סבתי בטרספול, סיירו באיזור חיילים גרמנים עם כלבים ולכן לא יכלו לחצות את הנהר. רק ביום רביעי, כשירד גשם שוטף והגרמנים לא סיירו בגבול, העביר אותם האוקראיני את הנהר, שם התחבאה סבתי במשך יומיים ברפת האוקראיני יחד עם האחרים.

הם המשיכו והגיעו לתחנת הרכבת בברסט, שם פגשו פליטים רבים. משם המשיכה ברכבת לקובל. „הבנתי כי עברתי את החלק הקשה של מסעי. התהלכתי ברחובות העיר, צוחקת מרוב אושר". בקובל לנה אצל חברה, ולמחרת נסעה ברכבת לעיירתה מנייביץ'. ברכבת פגשה רבים מבני עיירתה, שחשבו שהיא נהרגה. הם סיפרו לה שכל יום אביה מחכה לה בתחנה, בתקווה כי תחזור. בתחנה בפובורסק עלתה אחותה סוניה. שתיהן התרגשו מאוד.

„ברכבת נסעו עוד הרבה יהודים שחזרו לקובל. מאושרים שהם מגיעים הביתה...

„בתחנת הרכבת במנייביץ' כבר חיכה לנו אבא. הוא היה נרגש מאוד, חיבק ונשק אותנו ומרוב התרגשות החל כאילו לצעוק. כנראה הודה כך לאלוהים.

עד היום אני חושבת על כך. גם אמא התרגשה מאוד לראותנו. שבוע ימים לא נסגרה הדלת. כל הזמן היו אנשים באים לבקר אותנו".

מסעה של סבתי למזרח פולין מרשים בשל התלאות הרבות שעברו עליה כנערה צעירה. המיוחד במעבר שלה לברית־המועצות, שאיתרע מזלה והיא שהתה שם בעת שפלשו לשם הגרמנים.

*

הפספורט של סבתי גרם לה צרות ותקלות רבות, ולכן הודיעה למשטרת קויבשוב, שלשם נקלעה, כי אבד לה הפספורט והם הוציאו לה תעודה זמנית, אבל במשך 6 חודשים היתה צריכה להתייצב תכופות במשטרה.

לימים נודע כנראה לשלטונות שהיה לה פספורט מוגבל והיא הוזעקה למשטרה בשעה 2 בלילה ושם ניסו להפחידה. איש ה„אנקוודה" חקר אותה תחת אורות מסנוורים. הוא חקר אותה על עבודת אביה ומרוב פחד שכחה את תשובתה הקודמת וענתה כי הוא היה מנהל חשבונות. אז שאלו אם אביה היה רב והיא ענתה שאינה מבינה את השאלה. למזלה הוא פירש את תשובתה בזה שהיא דוברת רוסית עילגת ולכן נתקבל טיעונה זה. כמו כן, שאלו אותה, בכעס, מדוע לא הצטרפה לקומסומול, והיא ענתה שבפולין לא הרשו לה. לאחר חקירה ארוכה שיחררו אותה. במשך כל „הראיון" ישב סבי בחדר ההמתנה ושמע הכל.

גם כשנסתיימה המלחמה, ויוצאי פולין, יהודים ונוצרים, החלו להירשם כדי לצאת מברית־המועצות, נתקלו סבי וסבתי בקשיים רבים. סבי היה יליד רוסיה וסבתי ילידת פולין ולכן יעצו לו בין היתר, שסבתא תעזוב את בריה"מ לבדה, ושהוא ימצא לו כאן אישה אחרת.

סבתי שלחה מכתבים לסטלין ולשר־החוץ מולוטוב ולשגריר הרוסי בבריטניה שחתם על חוזה חילופי אוכלוסין בין בריה"מ לבין פולין. במכתביה הזכירה, כי בבריה"מ יש לאשה זכויות שוות לזכויות הגבר ולכן היא רשאית לצרף אליה את בעלה. ועוד ציינה, שהיא רוצה לחפש את בני משפחתה, שנשארו בחיים, אם כי לאמיתו של דבר כבר ידעה על השואה שהתחוללה מרשמיו של איליה ארנבורג, שהיה אז כתב צבאי וממכתבים שקיבלה מבני עירה.

בין המכרים מפולין שתכננו גם הם לצאת היה חייט בשם קופר שהיה תופר בשביל הצמרת הסובייטית המקומית, ביניהם חברי הוועדה המאשרת יציאה מגבולות המדינה. כשבוע לפני היציאה המתוכננת הוא נפגש עם כמה מחברי הוועדה ושיחד אותם שיתנו לסבי ולסבתי לצאת. למחרת קיבלה סבתי את ההיתר.

מהנסיעה ברכבת לפולין זוכרים סבי וסבתי בעיקר שני דברים: ברכבת נסע עימם גם יו"ר הוועדה המאשרת יציאה מגבולות בריה"מ בו־

דעם טאטנס שטוב

חיים שפילבערג (מאנטרעאל)

אַ יידישע משפחה ווערט „אַדאָפּטירט" פון אַן אוקראיניש דאָרף

די סעמקער פּויערים האָבן זיך געפילט היימיש אין אונדזער שטוב. מיט מיינע עלטערן זענען זיי אַלע געווען אויף „דו". דעם טאַטן מיינעם האָבן זיי גערופן פעסקא־לייב און דער מאַמען־ריווקא. מיט אונדז, די יונגע קינדער, האָבן זיי זיך אַרומגעשפילט ווי מיט משפּחה. די היימישקייט איז געקומען דערפון וואָס אַ צאָל פון זיי האָט מיין טאַטע באַשעפטיקט, פון צייט צו צייט, ביים פירן און שלעפּן די בּאַרקע פון אונדזער שטעטל קיין לוצק. די מאַמע האָט פאַר זיי געבאַקן דאָס ברויט. ביז שפּעטע שעהן אין דער נאַכט האָט זי געהאַרוועט צוגרייטנדיק די פאַרשידענע פּראָויאַנטן, וואָס מען האָט די אַרבעטער מיטגעגעבן אויף די צען טעג וואָס די אַהין־און־צוריק רייזע האָט געדויערט.

פלעגט די שטוב אונדזערע זיין שטענדיק פאַרוויכערט פון דעם פויערישן שטינקענדיקן טוטין. זיי פלעגן אים אָפטמאָל וויקלען אין געווײַנלעכן צייטונגס־פּאַפּיר, ווײַל גיט תּמיד האָבן זיי געקענט באַקומען אין קאָלק גילזן־פּאַפּיר. פלעגן זיי טאַקע שטענדיק כראָקען און שפּייען אויף דער ליימענער פּאָדלאָגע.

אינעם דאָרף סעמקע, 5 ק״מ פון קאָלק, האָבן אונדזער עלטערע שוועסטער גיטל מיט איר מאַן פייוול געעפנט אַ קלייטל. דער דאָזיקער זכות האָט אונדזער פאַמיליע פאַרוואַנדלט כמעט־ווי־סעמקער. ווײַל די סעמקער פּויערים האָבן אונדז דערקלערט ווי „קומוס" (מחותנים).

כ׳וווּנדער זיך נאָך אַפילו איצטער, ווי אַזוי האָבן אַזויפיל מענטשן זיך „פאַמיעשטשעט" אין אונדזער ענגער כאַטקע, אַז בסך הכל, אונדזער אייגענע משפּחה איז באַשטאַנען פון ניין נפּשות. אַכט קינדער זענען מיר געווען. היות אַבער אונדזער עלטערער ברודער, לייזער, האָט שוין צו זעכצן יאָר געאַרבעט אין אַן אַנדער שטאָט, זענען מיר צוזאַמען מיט די עלטערן באַטראָפן ניין. טאָ ווי אַזוי־זשע איז געווען אָרט פאַר אַזויפיל מענטשן?

דאָס איינציקע וואָס מיר איז געבליבן אין זכרון, אויב עמעצער פון די אַריינגעקומענע האָט ניט געפּינען פאַר זיך קיין אָרט אויף אייַנע פון די לאַנגע בענק, האָט ער זיך אַנידערגעזעצט אויף דער פּאָדלאָגע. איך דערמאָן זיך ניט, אַז עמעצער זאָל זיך האָבן באַקלאָגט, אַז ס׳איז אים ענג. אַפילו ניט מיר, די קינדער.

*

רײַדנדיק וועגן אונדזער קליינער הייזקע, קומט מיר אין זינען אַן אַנדער געדאַנק: אייגנטלעך, אויפן פלאַץ וווּ ס׳איז איצט געשטאַנען אונדזער כאַטקע, האָט פאַר דעם ערשטן וועלטקריג, זיך געפונען מיין זיידנס גרויסע, רחבותדיקע הויז, וואָס האָט אויך געדינט ווי אַן אכסניה. ניט איין שידוך פון אַנדערע שטעט, איז דורכגעפירט געוואָרן צווישן די וועגט פון מיין זיידנס אַריינפאָר־הויז: דאָרטן האָבן „זיך אַנגעקוקט" גערעדטע שידוכים. דאָרטן זענען אויך תּנאים געשריבן געוואָרן און מסתּמא, ניט איין תּקיעת־כף איז געבראָכן געוואָרן. דאָס הויז איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַלע אויסגעגעבענע זין און טעכטער פון מיין זיידנס גרויסער פאַמיליע, זענען דאָרטן געבליבן וווינען ביז זייקוב, אשר סירב להתיר לסבא לצאת. במשך כל הנסיעה פחדו מפניו מאוד; ותגובתם האנטישמית הגלויה של עובדי הרכבת בפולין להגירה היהודית. בהגיע הרכבת לתחנה שבעבר הפולני של הגבול, נסעה בכיוון הנגדי רכבת ובה פחם שהסובייטים העבירו לארצם. עובדי הרכבת אמרו „הרוסים לוקחים לנו את הפחם ומשלמים ביהודים שהיטלר לא הספיק להרוג".

בפולין התקבלו סבי וסבתי בקיבוץ מטעם ארגון „הבריחה" שהכשיר אותם לעלות ארצה. ואכן, לאחר שלושה חודשים בקיבוץ העבירו אותם עם קבוצה גדולה של יהודים לעיר טולגה שבצ׳כוסלוביקה ומשם עברו לאוסטריה. על הגבול האוסטרי־צ׳כי שמר הצבא האדום. כאשר אלו תפסו רכבת של יהודים דוברי רוסית, כיוונו את הרכבת בחזרה ושלחו אותם לסיביר. יוצאי רוסיה ברכבת היו צריכים איפוא להיזהר מכל סימן שהוא שהם מרוסיה.

לאחר חציית הגבול, הועברו לזלצבורג, שעל הגבול האוסטרי־גרמני. שם גרו ששה שבועות בתנאי מצוקה ומחסור במזון. לאחר מכן העבירו אותם למחנה־מעבר ליהודים מאינרינג שבגרמניה. הם נשארו שם כשנתיים, כי „הבריחה" לא שלחה ארצה משפחות עם ילדים קטנים, ואמי היתה אז בת חמש. באינרינג נולד דודי, משה דוד אורבוך.

לאחר מלחמת השיחרור עלתה המשפחה ארצה.

ערע אייגענע משפחות האָבן זיך היפשלעך צעוואַקסן.

איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה. דאָס הויז איז געוואָרן פאַרברענט. די משפחות צע־שפרייט איבער פאַרשידענע שטעט. דעם טאַטנס משפחה, וואָס איז שוין דעמאָלט באַשטאַנען פון פינף קינדער איז עוואַקואירט געוואָרן קיין אפעלע, אין לובלינער געגנט. כ׳בין דעמאָלט אַלט געווען אפשר אַ יאָר.

וועז די קריג האָט זיך געענדיקט. האָט מען די פּליטים צוריקגעשיקט אין זייערע אַלטע היימען. צוליב דעם וואָס אַ גרויסער טייל פון אונדזער שטעטל איז חרוב געוואָרן, האָט מיין טאַטע באַשלאָסן זוכן אַ צייטווייליקן אָפּזיס אין סאַרנע, ווייל דאָרטן האָט געווויינט מיין מאַמעס גאַנצע משפחה. ערשט אין די אָנהייב צוואַנציקסטער, האָבן מיר זיך צוריקגעקערט קיין קאָלק. צוליב מאַנגל אין הייזער, האָבן מיר זיך באַזעצט אין ראָשניצע, אַ דאָרף וואָס האָט זיך געפונען אויף דער צווייטער זייט פון נעם סטיר, אינגאַנצן אַ קילאָמעטער פונעם שטעטל.

די גרויסע ערד־נחלה פון מיין זיידן איז איינגעטיילט געוואָרן צווישן די דריי זין. מיין טאַטע האָט געבויט אונדזער הויז אויפן טייל לאַנד וואָס עס איז אים צוגעטיילט געוואָרן בירושה.

געבויט האָט ער מיט זיינע אייגענע הענט. אַליין געלייגט די פאָדוואָלעס, אַליין זיי אַרום־געטעסעט, באַפעסטיקט און אויפגעשטעלט אויף זיי די האָלצערנע וועגט. אַליין אויך אַרויפגע־צויגן דעם דאַך און באַדעקט מיט שטרוי. פון זיין אייגענער משפחה איז קיינער נישט גע־ווען ווער ס׳זאָל אים העלפן.

איך בין דעמאָלט אַלט געווען אָכט ניין יאָר. איך האָב זיך צוגעקוקט צו מיין טאַטנס גבורה־דיק געשטאַלט. זיינע מוסקולירטע הענט האָבן געשיינט אין דער זון און מיינע אויגן האָט ער אויסגעזוען ווי שמשון־הגיבור. כ׳בין גע־ווען שטאָלץ ווען איך האָב זיך צוגעקוקט ווי ער דראַפעט זיך אַרויף אויפן דאַך און לייגט שנעל אויס די בינטלעך שטרוי ווי אַ געניטער בעל־מלאכה. איך האָב געזען ווי דער דאַך שפרייט זיך אויס פון טאָג צו טאָג און ווערט צוביסלעכווייז פאַרדעקט. מיט יאָרן שפעטער, ווען איך האָב געלייענט איבסענס „דער מייס־טערבויער", האָב איך פאַר זיך ווידעראַמאָל דערזען מיין טאַטן שטיין אויפן דאַך פון אונ־דזער הייזקע, מאַניפולירענדיק קונציק די שטרוי־בינטלעך. און נאָך שפעטער, ווען איך אַליין, ווי אַ מאָנטראָלער תושב, בין געוואָרן פאַרמישט אין דער בוי־אינדוסטריע, איז מיין דרך־ארץ פאַר מיין טאַטן נאָך מערער גע־וואָקסן. באַזונדערס ווען איך האָב זיך דער־מאָנט, אַז ער האָט דאָך אָפילו די ציגל פאַר דעם הייץ־אויוון געלייגט מיט זיינע אייגענע הענט. מיר דוכט זיך, אַז ער האָט אָפילו פאָב־רי־צירט זיינע אייגענע ציגל. קיין ציגלאַרניע האָט קאַלק ניט פאַרמאָגט און כדי ברענגען ציגל פון אַן אַנדער שטאָט, האָט דער טאַטע קיין געלט ניט געהאַט. כ׳בין ניט געווען אין שטעטל, ווען ער האָט נאָך לאַנגע חדשים אַרויסגעענדיקט די הייזקע. אין צווישנצייט, האָט מען מיך צוריקגעשיקט קיין סאַרנע זיך לערנען. קאַלק האָט נאָך דעמאָלט ניט געהאַט קיין יידישע שולן. בלויז מלמדים און איין חדר־מתוקן. וועז איך בין מיט 3 יאָר שפּעטער צו־ריקגעקומען, האָבן מיר שוין געווויינט אין אונ־דזער אייגענער הויז. אמת, קליין און נעבעכ־דיק, אָבער דאָך אַן אייגענע. קיינער פון אונ־דזערע שכנים האָבן מיט זייערע אייגענע הענט ניט געלייגט דעם דאַך און דער עיקר — קיינער פון זיי האָט ניט אויפגעבויט זייער אייגענעם באַהייץ־אויוון. דער דאָזיקער כבוד האָט אויס־שליסלעך געהערט צו מיין טאַטן.

מעכאַניזירטע „שיפן" אָן מאַטאָרן

ניט נאָר בויען אַן אייגענע הויז האָט מיין טאַטע געקענט. ער האָט אויך געהאָט אַנדערע מלאכות. כ׳וואָלט געזאָגט אַז ער איז געווען אַן „אינטואיציע־מעכאַניקער". אַן קענטעניש פון געאַמעטריישן וויסן האָט ער פאַרמאָגט אַ געבוירענעם חוש פאַר דערפינדונגען. ער האָט מעכאַניזירט אונדזער טשעכאָלניע (אַ מאַשין וואָס קעמט אויס די וואָל און דערמעגלעכט די הענט־שפּינער צו שפּינען פאַדעם). דאָס זעל־ביקע איז געשען מיט דער אוילאָרניע. ער האָט אייגנעשפאַנט אַ פאָר פערד צו לאַנגע הילצערנע האָלאָבליעס, אייגעפאַסט אין אַן אקס. וועז די פערד האָבן זיך באַוועגט, האָבן זיי געמוזט שפּאַנען אין אַ קרייז און די אקס איז דעמאָלט געלאָזט געוואָרן אין גאַנג. די רעדער האָב זיך אַנגעהויבן דרייען. מיר דאָרפן געדענקען אַז אונדזער שטעטל האָט ניט געהאַט קיין אייגענע עלעקטראָוויע. די דאָזיקע פרימיטיווע מעטאָדע איז באַטראַכט געוואָרן אַ שפּאַן פאַרויס אין אין דער ריכטונג פון „מעכאַניזירן" די קליין־אינדוסטריע.

מיין טאַטנס גרעסטע „אונטערנעמונג" איז געווען זיין באַשלוס צו בויען אַן אייגענע באַר־קע (שלעפּ־שיפל פאַר משאות). קויפן אַ גריי־

טע, האָט זיין קאָפּיטאַל ניט געטראָגן. ער האָט אָנגעהויבן בויען די בארקע, ווי ער וואָלט זיין גאַנץ לעבן געווען באַשעפטיקט ביי דער דאָזיקער מלאכה. זיין צוטרוי צו זיין אייגענער בעל־מלאכישער אינטואיציע, איז געווען אין לשער.

א גאַנצן זומער איז ער געווען באַשעפטיקט ביים בויען די בארקע, זיך אויפגעוועקט פאַר זונאויפגאַנג, און אַריינגעאַרבעט ביז שפּעט אין דער נאַכט. ער האָט פאַר זיך געשטעלט א ציל: די בארקע מוז זיין פאַרטיק נאָך איידער דער טייך וועט ווערן פאַרפרוירן.

✶

איך דערמאָן זיך דעם פאַרטאָג ווען ער האָט מיך געוועקט אויפצושטיין. ס׳איז געווען סוף זומער, שוין געווען היפשלעך קאַלט. איך בין אַבער געווען זייער נייגעריק צו זיין מיט מיין טאַטן, ווען ער וועט אַראָפּלאָזן די בארקע איז טייך. א חוץ מיר, זענען אויך געווען צוויי אַרבעטער אים צו העלפן אַראָפּשטופן די בארקע צום וואַסער.

כ׳געדענק מיין טאַטן ווי א שטייפן מענטש. זעלטן האָב איך באַמערקט ער זאָל זיין באַווירקט פון עמאָציע. אַבער אין דעם דאָזיקן פאַרטאָג, האָט ער געלאָזן א טרער פון פרייד, ווען ער האָט דערזען דעם רעזולטאַט פון זיין עבודת־פּרך: די בארקע האָט זיך געהויבן אויפן וואַסער. דער טייך איז געווען היפשלעך כוואַליעדיק און כוואַליעס האָבן געפּאַטשט אין די זייטן פון דער בארקע, ווי זיי וואָלטן דערמיט זאָגן: „א יישר־כוח, ר׳ פּסח־לייב"... כ׳האָב א חשד אז דאָס זענען ביי מיין טאַטן געווען איינע פון די ווינציקע פּריידיקע מאַמענטן פון זיין לעבן.

משא־שיפן (בארקעס) אין קאַלק זענען געווען א וויכטיק מיטל פאַר טראַנספּאָרט. קיין באַן איז אין קאַלק ניט געווען. קיין אַספאַלטירטע וועגן צו די אַנדערע שטעט און שטעטלעך זענען ניט געווען בנמצא. די געצייליטע כלומרשטע וועגן וואָס האָבן פאַרבונדן קאַלק מיט די אַרומיקע שטעטלעך, זענען געווען זאַמדיקע, און ניט איינמאָל פלעגן די פערד, צוזאַמען מיט די וועגענער, פאַרגרויזעט ווערן אין די גרויסע בלאָטעס. צום מזל פון שטעטל, דער טייך סטיר האָט פאַרבונדן קאַלק מיט לויצק, די גרעסערע שטאָט אין יענער געגנט. דער טייך האָט א דאַנק די משא־שיפן (בארקעס) געדינט ווי דער הויפּט־טראַקט צווישן די ביידע שטעט. די בארקעס האָבן פון קאַלק געפירט האָלץ און געבראַכט פון לויצק שפּייז, גאַלאַנטעריי און אַלע אַנדערע סחורות פאַר אונדזער שטעטל ווי אויך פאַר א סך אַנדערע דערפער און שטעטלעך, וואָס האָבן זיך געפונען אויף ביידע זייטן פונעם טייך.

דער סטיר איז געלאָפן אַראָפּוועגס פון קאַלק קיין לויצק. דער טייך איז געווען זייער א שמאָלער און אויך ניט צו טיף. פון קאַלק קיין לויצק האָבן די בארקעס זיך געשיפט גרינגער, ווייל די אַרבעטער שטייענדיק אין די בארקעס, האָבן זיך באַנוצט מיט לאַנגע דראַנגען, וואָס האָבן דערגרייכט די טייך־ברעגעס און אַזוי אַרום געשטופט די בארקע לענגאויס דעם טייך. דאָרטן אַבער וווּ דער טייך האָט זיך צופיל געשלענגלט, איז שווער געווען צו מאַנעווירן מיט די דראַנגען. האָבן די אַרבעטער געמוזט אַרויפגיין אויף די ברעגעס און זיך איינשפּאַנען ווי פערד צו כאַמוטן, וואָס זענען געווען צוגעטשעפּעט צו לאַנגע שטריק. דאָס האָט זיי דערמעגלעכט שלעפּן די בארקע.

אייניקע יאָר נאָכדעם ווי מיין טאַטע האָט אויפגעבויט זיין אייגענע בארקע, האָט אים אָנגעהויבן מאַטערן א געדאַנק: מ׳מוז קענען געפינען אַן אַנדער וועג צו פירן די בארקע אויפן וואַסער. ער האָט מיט קנאה אָבסערווירט דאָס קליינע „פּאַראָכדל", וואָס פלעגט פירן פּאַסאַזשירן צווישן קאַלק קיין לוצק. איז אים אייַנגעפאַלן א געדאַנק, אז אייגנטלעך וואָלט מען באַדאַרפט קענען צופּאַסן א „מעכאַניזם" וואָס זאָל פירן די בארקע. אַנשטאָט געשלעפּט וועלן דורך מענטשן. פּאַרשטייט זיך, אז דער גרינגסטער און פּשוטסטער אופן וואָלט געווען אַרייַנזעצן א טרייב־מאַטאָר, וואָס לויפט אויף אויל אַדער גאַזאָלין. אויף דעם האָט אָבער מיין טאַטע קיין געלט נישט געהאַט. אויסער דעם, אַזוי בין איך חושד עד־היום, אַזא לייזונג וואָלט סיי־ווי־סיי נישט באַפרידיקט מיין טאַטנס דערפינדעריש אייגנשאַפט: ער האָט געוואָלט שאַפן א יש־מאַין, קויפן א מאַטאָר קאָן יעדער איינער. וואָס איז די קונץ? ער האָט באַשלאָסן צוטראַכטן עפּעס, וואָס ס׳זאָל קאָסטן ביליק. און דער עיקר — ס׳זאָל זיין אַן אייגענע המצאה. וועלן איך פלעג באַמערקן מיין טאַטן א פאַרכמורעטן, א פאַרטראַכטן, האָב איך שוין געוווסט, אז ער „פלאָנירט עפּעס נייעס". אין אַזעלכע טעג פלעגט ער זעלטן שמייכלען, אפילו נישט צו זיינע אייגענע קינדער. ער איז בכלל געווען א מענטש פון ווייניק ווערטער. וועגן זיינע פלענער פלעגט ער מיט קיינעם זיך נישט טיילן; אונדז, די קינדער, האָט ער געהאַלטן פאַר צו יונג, דער מאַמען — א יידענע, וואָס וועט זיך סיי־ווי נישט פאַרשטיין אין ענינים וואָס געהערן צו „דער מאַנצבילישער וועלט".

דעריבער האָט ער זיינע סודות געהאַלטן פֿאַר זיך. ביז ער האָט אָנגעהויבן זיי צו רעאַליזירן. אין אַזעלכע פֿאַלן פלעגט ער אַ זאָג טאָן ביים עס־טיש. ער האָפּט אַז אינגיכן וועט „דאָס רעדל זיך אַ דריי טאָן צום בעסערן, ווייל ער אַרבעט איצט אויף אַזאַ־און־אַזאַ שפּאָגל־נייע דערפּינ־דונג". געווייגלעך, פלעגט ער אַזאַ מעלדונג פֿאַרענדיקן מיט אַ „לויב דעם השם־יתברך, וואָס האָט מיר אַריינגעגעבן דעם דאָזיקן גענאָנק".

דאָסמאָל, וועו ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין זיי־נע פֿלענער צו „מאַטאָריזירן די באַרקע", האָט ער זיך געוועגדעט צו דער מאַמען: „און איצ־טער רבקה, אויב ס׳וועט זיך מיר איינגעבן, וואָס איך האָב זיך פֿאַרטראַכט, וועט אויך דיר, אם־ירצה־השם, גרינגער ווערן. וועסט מער נישט דאַרפן באַקן אַזויפיל ברויט און די אַנדערע פֿראַוויאַנטן וועט מען דאַרפן וויניקער, וויל ס׳וועלן אויף דער באַרקע אַרבעטן אַ סך וויי־ניקער גויים און די רייזע אַהין־און־צוריק, וועט געדויערן בלויז אַ צוויי־דריי טעג, אַנשטאָט צען".

אַרום דערזעלביקער צייט, וואָס דער טאַטע האָט זיך פֿאַרטראַכט וועגן זיינע נייע פֿלענער, האָב איך דעמאָלט זיך געגרייט אַרויסצופֿאָרן פונעם שטעטל אין שליחות פון דער ביתרישער באַוועגונג. איך האָב אים געבעטן ער זאָל מיר אויפקלערן פּרטים פון זיין דערפינדונג. כ׳גע־דענק נישט געוני די איינצלהייטן. אָבער וואָס מיר איז יאָ געבליבן אין זכרון, איז דער אַל־געמיינער פּרינציפּ פון אַ וואָסער־מיל: די וואָ־סער־מיל דרייט זיך — האָט ער מיר דערקלערט — אַ דאַנק די וואָסער־קעסטעלעך. צוליב דעם וואָס מיר איז אויסגעקומען נישט איינמאָל צו זען פֿאַרשידענע וואָסער־מילן אין אונדזער געגנט, איז מיר דעם טאַטנס אויפקלערונג לכתחילה, אויסגעקומען גאָנץ רעאַליסטיש. אָבער דאָס וואָס נישט איך און נישט מיין טאַטע האָבן זיך געכאָפּט, אַז אַ וואָסער־מיל געפינט זיך איבער אַ טייך אָדער וואָסער־פֿאַל. דאָרטן וווּ דאָס וואָסער לויפט שנעל, באַרג־אַראָפּ. דער טרייב־קראָפּט געפינט זיך אינעם לויפנדיקן וואָסער און נישט אין די וואָסער־קעסטעלעך. די לעצטע נוצן בלויז וויי אַ מיטל איינצושפּאָנען די טרייב־קראָפּט פונעם וואָסער. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך האָב נישט אָפּגעפּרעגט מיין טאַטנס טעאָריע. כ׳צווייפל, וועו איך זאָל אָפּילו געווען טראַכטן אָנדערש, צי מיין אויפ־קלערונג וואָלט גענאָלפֿן.

אַ גאָנץ יאָר בין איך נישט געווען אין דער היים. פון מיין שוועסטער חנהס בריוו, האָב איך זיך דערוווּסט אַז מיין טאַטנס „דערפינ־דונג" איז געווען אַ טאַטאָלער דורכפֿאַל. וועו איך בין צוריקגעקומען אַ היים, האָב איך עס געקענט באַמערקן אויף מיין טאַטנס אויסזען: ער האָט אין פֿאַרלויף פונעם דאָזיקן יאָר זיך היפשלעך געעלטערט. צום ערשטן מאָל האָב אים באַמערקט אין אים סימנים פון פּיזישער אויסגעשעפּטקייט. די טראַכאָמע פון וועלכער ער האָט געליטן, האָט זיך פֿאַרגרעטערט. זיינע אויגן האָבן געטרערט אָן אויפֿהער. זיין פּנים האָט אויסגעדרוקט טרויער און פֿאַרצווייפלונג. כ׳בין געוואָרן שטאַרק באַזאָרגט וועגן זיין גע־זונט.

וועגן די פּרטים פונעם דורכפֿאַל האָב איך זיך דערוווּסט פון מיין שוועסטער מעניע: ער האָט זייער שוער געאַרבעט אַ גאַנצן זומער. נישט תמיד האָט ער געקענט געפינען געוויסע טיילן פון דעם רוי־מאַטעריאַל און אַנדערע מע־כאַנישע חלקים, וואָס זענען אים געוען נויטיק פֿאַר זיין פֿראָיעקט. פלעגט ער דעריבער אָפּט־מאָל פֿאָרן קיין לוצק. אָבער אויך דאָרטן איז אים נישט אָנגעקומען גרינג און נישט איינמאָל צוריקגעקומען אַ פֿאַרמאַטערטער מיט לידיקע הענט. די מערהייט פון די טיילן האָט ער גע־מוזט אויסאַרבעטן אַליין באַנצונדיק דערביי די סאָמע פּרימיטיווסטע געצייגן, וואָס ער האָט געקענט באַקומען אינעם שטעטל.

נאָך לאַנגע חדשים, איז אים סוף־סוף גע־לונגען צוזאַמענשטעלן די וואָסער־טרייב־קעס־טעלעך און די רעדער פֿאַרן רודער. אין אַ גע־וויסן טאָג ביים סוף פונעם זומער, האָט ער געמאָלדן אַז אויף צו־מאָרגנס וועט ער אַראָפּ־לאָזן די „מעכאַניזירטע שיף", אינעם טייך. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געווּסט פון פּסח־לייבס „נייע דערפינדונג" — די באַרקע וועט מערער נישט געשלעפּט ווערן מיט שטריק, נאָר גע־טריבן ווערן פון אַ „וואָסער־טורבין"... דעם טאָג פון אַראָפּלאָזן די באַרקע, האָבן זיך פֿאַר־זאַמלט אַ צאָל מענטשן ביים ברעג פונעם טייך. אַממערסטנס יונגאָוורג, צווישן זיי, אייניקע וואָס האָבן זיך אָנגעבאָטן ווי וואָלונטירן צו העלפן.

די ווייטערדיקע פּרטים האָט מיר דערציילט אַ בן־עיר, מיט יאָרן שפּעטער. ער איז געווען איינער פון די „וואָלונטירן", וואָס די מערהייט פון זיי, האָבן דעם גאָנצן ענין אָנגענומען ווי אַ ליצנות. וועו די באַרקע איז אַראָפּגעלאָזט געוואָרן אינעם וואָסער, האָט דער טאַטע זי אויספֿרובירט. צום ערשט, אַראָפּ וואָסער. ס׳האָט געאַרבעט. בלויז צוויי מענטשן האָבן זי גע־פירט — מיין טאַטע ביים רודער און אַ צווויי־

טער, אַ געזונטער יונגער בחור, ביים פיר־רעדל. די באַרקע האָט זיך געשיפט אויפן וואַסער אָן אַ מכשול. אַ הורא־אויסגעשרייַ האָט זיך אַרויסגעריסן פון די פאַרזאַמלטע אויפן ברעג. מיין טאַטנס אויגן האָבן געשיינט פון שטאָלץ. ווי אַ שיפס־קאַפּיטאַן, איז ער געשטאַנען ביים רודער און געגעבן באַפעלן צום בחור ביים רעדל: שנעלער, לאָמיר זען ווי שנעל זי קאָן גיין. די דאָזיקע פרייד האָט געדויערט אַרום צען מינוט. ביז ער האָט באַשלאָסן, אַז איצטער איז שוין צייט פירן די באַרקע צוריקוועגס, אַרויף־וואַסער. דעמאָלט איז געקרומען די גרויסע אַנטוישונג. וועג ער האָט גענומען אויסדרייען די באַרקע מיט איר „נאָז" צום שטעטל, איז נישט אַנגעקומען גרינג. נאָכדעם ווי ס׳איז אים שוין סוף־סוף יאָ געלונגען, האָט די באַרקע זיך נאָך אַלץ „געגליטשט" אויף צוריק. געטריבן דורכן שטראָם. וועג מיין טאַטע האָט געזען אַז דער יונגערמאַן ביים רעדל איז נישט בכוח צו באַוועגן די „וואַסער קעסטעלעך", האָט ער איבערגעלאָזט דעם רודער אין די הענט פון אַן אַנדערן און אַליין איבערגענומען דאָס רעדל. אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפן. אויך זיינע שטאַרקע מוסקולן זענען געווען באַגרענעצט. די אַנדערע, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער באַרקע, האָבן געפרווט העלפן, אָבער אַן דערפאָלג. די וואַסער־קעסטעלעך האָבן געקרעכצט און געסקרי־פּעט. די באַרקע האָט זיך געשטעלט „פאָפעריק" מיט אירע שפּיצן אויסגעדרייט צו די ברעגעס. דער רעזולטאַט איז געווען פאַטאַל: די וואַסער־קעסטעלעך האָבן זיך אַנגעטראָפן אויף אַ שטיין און זיך צעבראָכן אויף שטיקלעך. די ליצנים אויפן ברעג האָבן זיך געוויצלט, געשאָטן זאָלץ אויף די ווונדן: „איצטער, דאַרף מען זאָגן תהילים, ר׳ פייסי". די מער פאַרשטענדלעכע האָבן געשאָקלט מיטן קאָפּ און געמורמלט מערער צו זיך ווי צו אים: „אַז מען האָט נישט קיין מזל"...

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט מיין טאַטנס קאַריערע וו׳ אַ „דערפּינדער". פאַר וויטערדיקע „פרווון" האָט ער מער קיין כוח ינשט געהאָט. וויזט אויס אַז ער האָט מיט זיין לעצטן דורכפאַל שוין אַנגעווויזן זיין גלויבן אין זיך. ער האָט זיך דערנענטערט צו זיינע זעכציקער.

ער האָט מיט מיר וועגן דעם דאָזיקן דורכפאַל קיינמאָל נישט גערעדט. וועג איך האָב אים אַנומעלטן פאַרטשעפּעט און אים געוואָלט טרייסטן, האָט ער געענטפערט קורץ: „ס׳איז מסתמא געווען אַזוי באַשערט". און גלייך אַריבער צו רעדן וועגן אַנדערע ענינים.

(סוף קומט)

לחבר הנהלתנו, ממיסדי האיגוד

מר יוסף טבצ׳ניק

אתך בצערך הרב על מות רעייתך,
מוותיקות האחיות בתל־אביב

מ נ י ה ז״ל

בעבודתך המסורה להנצחת יהדות ווהלין תנוחם.

היו״ר וחברי ההנהלה
ילקוט ווהלין

די לעצטע דרשה

פנחס טינע
(מאניעוויטש)

עס האָט אויסגעזען, אַז נישט די פאַליציאַנטן מיט די ביקסן טרייבן די מחנה יידן פונעם קליי־נעם וואַלינער שטעטל, נאָר דער רב, וועלכער איז געגאַנגען פאַרויס מיט זיין שטעקן, ווי אַ וועג־ווייזער, און נאָך אים אַלע ווייבער, מע־נער, זקנים און קינדער. ער פירט זיי אַרויס פון זייער שטאָט, פון זייערע הייזער, פון דעם אָרט, ווו זיי האָבן אַ לעבן פאַרבראַכט, ווו זייערע עלטער־זיידעס האָבן געלעבט, ער פירט זיי ער־געץ צו אַן אַנדער לעבן, ווו עס וועלן זיך ענ־דיקן די אוממענטשלעכע יידישע יסורים.

דעם גאַנצן וועג האָט דער רב געקנייטשט מיט דעם שטערן. געוואָלט זיך דערמאָנען עפּעס אַ תפילה פון די אַלטע תפילות, וואָס די על־טער־זיידעס האָבן געשאָפן ביים אויטאָ־דאַ־פע. אַ תפילה, וועלכע זאָל שפּאָלטן אַלע הימלען און זיך דערלאַנגען צוזאַמען מיט די טערערן, יסורים און פיין גלייך צו גאָט אַליין. אפשר? אפשר וועט ער מבטל מאַכן די גזירה?

איז ער געגאַנגען פאַרטראַכט און געפירט זייז מחנה יידן. ער האָט נישט געזען די טויטע קערפערס, וואָס האָבן זיך שוין געוואָלגערט ווי העלצער אין אַן אויסגעהאַקטן וואַלד, נישט גע־הערט ווי מען האָט אַלע מאָל אַן אָפּגעשטא־נענעם דערשאָסן. אָפילו נישט געפילט די שמערצן פון די קלעפ מיט די קאַנטשעקעס וואָס האָבן געמאַכט וווּנדן ווי שטריק אויף זיין לייב. אָנשפּאַרנדיק זיך אַלע מאָל שטאַרקער אויף זיין שטעקן, מיט אַן אָנגעבויגענער פלייצע ווי אונטער אַ שווערער משא, האָט ער געפלאָג־טערט מיט די פיס...

אַ פאָר קילאָמעטער הינטער דער שטאָט האָבן די פאַליציאַנטן אַריינגעטריבן, ווי בהמות, די מחנה יידן אויף דעם אָרומגעצוימטן מאַרק־פלאַץ, קלאָפּנדיק מיט די בייטשן און שרייענ־דיק מיטן זעלבן קול: „אנו, אנו". די יידן האָבן ווי אונטער אַ קאָמאַנדע אַלע מיט אָמאָל זיך אויס־געזעצט אויף דער ערד און נישט פאַרשטאַנען וואָס עס קומט פאָר מיט זיי, אַז קיין פאַרטיקע גריבער זעט מען נישט. אפשר איז דאָס בלויז אַ דראָנג אָבער נישט קיין טויט, האָט זיך יע־דער איינער געטראַכט. אפשר אַ טייוול־שפּיל, אַ שטראָף, אַן אָפּגעקומענע פאָר די זינד, פאָר די גרויסע זינד פון „שנאת־חנם"? און אין זייערע אויסגעלאָשענע אויגן האָבן זיך די־נינקע פייערלעך אָנגעצונדן און אויף זייערע, געלע ווי וואַקס לייבער האָט זיך אַ לייכטע, גאָר לייכטע רואיקייט באַוויזן.

פון פיל סיגופים און תעניתים, וואָס דער רב האָט כסדר געפאַסט, איז ער געווען מער אויס־געמאַטערט ווי אַלע איבעריקע. ער האָט נישט געקענט לאַנג זיצן. ער האָט זיך אַוועקגעלייגט אויף דער ערד. די קאַלטע לופט פונעם גרינעם גראָז האָט אים אַביסל אָפּגעפרישט.

שלאָפנדיק האָט זיך אים געחלומט, אַז עס איז יום־כיפור פאָר נעילה, ער האָט זייער אַ שוואַרן תענית, דאָס האַרץ קלעמט, אַז אָט חלשט ער און דער ווינט בלאָזט דורך די צע־בראָכענע פענצטער פון בית־המדרש און ער מונטערט אים. נאָר עפּעס פאַליציאַנטן מיט בייטשן דרייען זיך. ער פאַרשטייט נישט ווו האָבן זיי זיך געזומען אין בית־המדרש? זיי שלאָגן, יאָגן. אַלע יידן לויפן, שטופן זיך, נאָר עס איז נישטאָ קיין אַרויסגאַנג. מען לויפט הין און צוריק. גרויסע מענטשן באַהאַלטן זיך ווי קליינע קינדער. די פאַליציאַנטן שלאָגן, שיסן און אַלע לויפן. ליכט, זייער אַ סך ליכט, לעשן זיך פון ווינט. די פייערלעך ציטערן, ווי רויטע צינגעלעך פלאַטערן זיי, פון די ווייסע ליכט, אָט, אָט רייסן זיי זיך אָפ, די רויטע פייערלעך. אַלע ליכט וועלן זיך אויסלעשן, אַזוי פיל נש־מות וועלן אַוועק! ער דערשרעקט זיך. עס עפנט זיך פלוצים אַ וואַנט און ער מיט אַלע יידן פאַלן אַרויס פון בית־המדרש און האַלטן אין איין פאַלן, אין אָפּגרונט. דער רב האָט אַ ציטער געטאָן און זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף. ער האָט זיך אַרומגעקוקט, דערשראָקן, נישט געוווסט, ווו ער געפינט זיך און די גאַנ־צע מחנה יידן, וועלכע זענען געזעסן מיט אַראָפ־געלאָזטע קעפּ, טרויעריק, איז אים אויסגעקומען ווי זיי זיצן נאָך אים שבעה. איז ער באַלד גע־קומען צו זיך און אַ גרויס רחמנות, אַ רחמנות מיט אַ בענקשאָפט צוזאַמען האָט אים אַרום־געכאַפּט.

פלוצים, ווי עמיצער וואָלט אים אַ שלעפּ גע־טאָן מיט אַ גרויסן כוח, האָט ער זיך געגעבן אַ שטעל אויף, זיינע אויגן האָבן באַקומען אַ לעבעדיקן גלאַנץ. ער האָט געגעבן אַ שפּאַן פאָרויס. מיט אַ קול פול מיט תחנונים האָט ער אַ זאָג געטאָן:

„מיינע טייערער ברידער! קינדערלעך! הונ־דערטער יאָרן ווי די רשעים, די גזלנים, יאָגן

טרייבן אונדז פון לאַנד צו לאַנד, פון אָרט צו אָרט און פאַרגיסן אונדזער בלוט ווי וואַסער. פון דער צייט זינט מען האָט אַוועקגעוויבט אונדזער לאַנד און פאַרטריבן פון אונדזער הייליקער ערד, איז ביי זיי ביי די רשעים, ביי די גזלנים, אונדזער לעבן אַ הפקר זאַך. יעדער אויסווורף אין אַלע דורות שמירט זיינע רעדער מיט אונדזער בלוט. קליינינקע מענטשעלעך דערהויבן זיך צו דער העכסטער מדרגה, נאָר דורך פאַרגיסן אונדזער אומשולדיק בלוט. מיט וואָס זענען מיר ערגער פון אַלע אַנדערע מענטשן אויף דער וועלט? פאַרוואָס קומט עס אונדז, זאָג טאַטעניו, פאַרוואָס? מילא, מיר האָבן שוין יאָ געזידניקט. אָבער די קליינינקע קינדערלעך? אָט די כשרע נשמהלעך?

עס האָט זיך דערהערט אַ הילכיק כליפעריי פון אַלע יידן, אַזאַ כליפעריי, וועלכע מען קען נישט איינשטילן. דער רב כליפעט, נאָר אין זיך, שטיל. מען זעט ווי זיינע פלייצעס גיבן זיך אַלע מאָל אַ טרייסל. רעדט ער צו זיך אַליין: אַזאַ גזר־דין! אַזאַ משפט!?

ער הויבט אויף אַ האַנט און גיט אַ סימן עס זאָל ווערן שטיל. דאָס כליפעריי ווערט אַביסל אָפגעשטילט. זיינע אויגן זענען פאַרשלאָסן. די ווייסע פאַטריאַרכאַלע באָרד האָט זיך צוזאַמענגעקלעפט אין איין שטיק. מיט אַ ציטעריקן קול, האָט ער אָנגעהויבן זאָגן: „שטאַרקט זיך ברידערלעך, שטאַרק זיך קינדערלעך, זייט שטאַלק, ווי אונדזערע עלטער־זיידעס. אויך זיי, ווי מיר איצט איז פאַרגעשטאַנען דער טויט פאַר די אויגן. און זיי זענען געגאַנגען אויף קידוש השם. אויך מיר גייען אויף קידוש השם. שטאַרקט זיך! די וועלט איז נאָר אַ פרווזדור. אַ מין קאַרידאָר צו דער ברייטער וועלט, צום אייביקן לעבן וואָס קומט נאָך דעם טויט"...

דאָ האָבן זיך זיינע ווערטער אָפגעהאַקט. ער האָט נאָך עפּעס געזאָגט, נאָר אַן אַ קול, מיט די ליפן געשפּעטשעט און מיט אַ כאַרכלען אין האַלדז. זיינע קני האָבן זיך לאַנגזאַם אַנגעהויבן בויגן און ווי אַן אונטערגעשניטענער בוים האָט ער זיך מיטאַמאָל אויסגעצויגן אויף דער ערד.

משה יוז

פון סאַרנער פאַלקלאָר

אַ מעשה מיט אַ שקאַרפעטקע

ביי אונדז אין סאַרנע זענען געווען משפחות וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זויבערקייט, ציכטיקייט און ריינקייט: באַלעבאָסטעס! ס׳זענען אָבער אויך געווען קליינע באַלעבאָסטעס, און אפילו שלומפּערניס, רחמנא ליצלן, גאָט זאָל שומר ומציל זיין, אַרום וועלכע ס׳פלעגן אַרומגיין פאַרשידענע מעשיות.

יענטע, אונדזער שכנה, איז געווען איינע פון די וואָס האָט זיך „אויסגעצייכנט" אלס נישט קיין באַלעבאָסטע און דערצו נאָך אַ ביסל אַ צעטומלטע.

איר מאַן דאָקטער, ר׳ פייביש, פון דער וועסאַלער גאַס, איז געווען אַ בכובדיקער מענטש, אַ מעורב בין הבריות, און האָט ליב געהאַט דעם עולם, פון דער גרויסער שול, ווו ער האָט געדאַוונט. האָט טאָקע, איינמאָל, ר׳ פייביש פאַרבעטן דעם עולם פון דער גרויסער שול, צו זיך אויף אַ קידוש, אין אַ שבת נאָכן דאַוונען.

זענען טאָקע די באַלעבאָטים פון דער גרויסער שול זיך צענויפגעקומען, קידוש געמאַכט און מ׳האָט זיך גענומען פאַרזוכן דעם פאַרבייסעכץ.

צווישן די געסט, ביי ר׳ פייבישן איז אויך געווען זיין שכן ר׳ לייבל, אַ פריילעכער, גוטמוטיקער יידאון אַ גרויסער לץ. אַז ס׳האָט עפּעס אמאָל פאַסירט ביי עמעצן, האָט ער דאָס, נאָך דעם זעלבן טאָג, צעלייגט אויף טעלערלעך, אויף דער וועסאַלער גאַס, און ס׳איז געווען ליהודים. אויף צומאַרגנס האָט דאָס גאַנץ סאַרנע געווווסט.

הערט זשע, הערט וואָס סהאָט פאַסירט: מ׳האָט געבעטן ר׳ לייבלען, פייבישעס שכן פון דער וועסאַלער גאַס, ער זאָל מכבד זיין די מתפללים. האָט ר׳ לייבל זיך געזומען צעשניידן די מאַגנס, די קישקעס, און פלוצלינג — פלוצלינג האָט ער אַנגעהויבן ציען אַ פאַרדעכטיקע זאַך וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ... שקאַרפעטקע. איז ר׳ לייבל באַלד צוגעגאַנגען צו ר׳ פייבישן זיין שכן, דעם בעל קידוש, און אים אַ פרעג געטאָן: „ס׳טייטש? היתכן? מה עניין שקאַרפעטקע אצל אַ קישקע?"

ר׳ פייביש האָט זיך לגמרי נישט פאַרלוירן, זיך בריייט אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול, אַ קוק געטאָן אויף זיינע בייידע פיס און געזאָגט:

„באַלעבאָטים, איר זעט, שוין אַ וואַך צייט אַז איך גיי צווויי פאַרשידענע שקאַרפעטן, ווייל כ׳האָב נישט געפונען צו דער פאָר. מיר איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז מיין יענטע, האָט פאַררוקט מיין שקאַרפעטקע אינעם קיגל"...

ביי יענטען ווערט ניט פאַרפאַלן

די וואַסער פֿאַמפּע נעבן וויענזאַווסקעס סינעמאַ איז געווען זייער פֿאַפּולער ביי אַ גרויסער טייל סאַרנער באַלעבאַטים, וואָס פלעגן זיך באַזאָרגן מיט וואַסער, ווער מיט דער הילף פון וואַסקעס אוו ווער, להבדיל, דורך קיווע „למד־וואַוניק", דעם וואַסער־טרעגער.

יענטען פלעגט וואַסקע באַזאָרגן מיט עטלעכע עמער וואַסער און פלעגט אַנפילן דאָס פעסל וואָס איז געשטאַנען אויף אַ טאַבורעטקע אין ווינקל פון אַ פינצטערער קלאַדאַווקע.

הערט אַבער, הערט, אַ טשיקאַווע זאַך, וואָס האָט פאַסירט: פלוצלינג, אין אַ שיינעם פרימאָרגן, איז נעלם געוואָרן ר׳ לייבושעס זשיפּיצע. פאַרשטייט זיך אַז יענטע מיט לייבושן האָבן איבערגעקערט די שטוב זוכנדיק, און די זשיפּיצע איז ווי אין ד׳רערד אַריין, איינגעזונקען ווי קורח ועדתו — און גיי שריי חי וקיים. מ׳האָט די זשיפּיצע נישט געפונען.

איז דאָך אַבער דאָ אַ גרויסער גאָט אויף דער וועלט, וואָס האָט אונדז באַזאָרגט מיט אַ יום־טוב פּסח, וואָס מ׳דאַרף אַלץ רייניקן, ציכטיקן און כשרן. איז טאַקע געקומען די ריכטיקע צייט אויסריניקן אויך דאָס פעסל וואָס איז געשטאַנען אויף דער טאַבורעטקע, אין ווינקל פון דער פינצטערער קלאַדאַווקע.

יענטע האָט מכבד געווען וואָסקען, ריין מאַכן דאָס פעסל און... שומו שמים! הערט, הערט וואָס איז געווען אויפן דנאָ פונעם פעסל! נישט מער און נישט ווייניקער ווי לייבושעס זשיפּיצע...

יענטע האָט דאָס דערזען און זיך זייער דער־פריַיט. געכאַפּט גיך די נאָסע זשיפּיצע הענדעם־פענדעם גלאַפן אַנזאָגן איר לייבושן די בשורה, בזה הלשון: „לייבוש, דו זעסט, כ׳האָב געפונען די זשיפּיצע! כ׳האָב דאָך דיר געזאָגט, טייערינקער, אַז ביי יענטען ווערט גאָרנישט ניט פאַרפאַלן!..."

העלען בורקאָ

א סגולה צו דער עלנט

(פון בוך אין כתב־יד: „וואָלינער יידן אין ישראל")

אַ שיינער פרימאָרגן. איינער פון יענע פרעכטיקע פרימאָרגנס מיט ווילכער עס איז געבענטשט אונ־דזער לאַנד. ווי מיין שטייגער יעדן פרימאָרגן, בפרט אין אַזאַ טאָג, גיי איך אַרויס אויף אַ שפּאַציר אי־בער די שטילע גאַסן פון רמת־גן. איך גיי גאַס־איין, גאַס־אויס און שפּ אַריין איז זיך די פרישע פרימאָרגן־לופט. אָט בין איך אַריינגעקומען אין אַ שיין געסל. פלוצים האָט צו מיינע אויערן זיך דער־טראָגן אַ בענקענדיקע שטימע. עפּעס אַז אַלטע מענער־שטימע האָט שטיל געזונגען פאַר־זיך: „אַך, קינדערלעך, ווי שנעל איך בין אַלט געוואָרן... ווי שנעל איך האָב אייך אַנגעווירן..." און אַ געמיש פון אַ צוויי־ט ליד: „אַך, אויגן שוואַרצע, פלאַמען־דיקע, גרויסע, אך, ווי איך האָב זיך אין אייך פאַר־ליבט..." אַזוי אַן אויפהער. די שטים האָט אַפּגע־הילכט אין שטילן געסל און זיך ווייט געטראָגן איבער הויז און בוים.

איך בין אַ געפּלעפּטע שטיין געבליבן. איך האָב זיך אַרומגעקוקט פונוואַנען קומט אָט די בענקענ־דיקע שטים, וואָס שיינט מיר צו זיין אַלט, נאַס־טאַלגיש און פאַרבענקט. איך האָב דערזען אַ קליינע הייזקע, געטוקט אין בוימער און גרינס. די פענצ־טער צעפראַלט און אַפילו די טירן אויפגעמאַכט. גלייך האָב איך באַמערקט דורכן פענצטער מיינעם אַן אַלט־באַקאַנטן פריינט מיטן נאָמען יאָקוב מענדעלעוויטש פון שטעטל ראַקיטנע, וועלכער האָט אַרומגעשפּרייזט איבער זיינע געווימע צימערן און זיך אַזוי פאַרגאַנגען אין זיינע בענקענדיקע לי־דער. איך בין געבליבן שטיין נעבן פענצטער. „גוט מאָרגן, הער מענדעלעוויטש!" ער האָט אויפגע־הויבן זיינע אויגן צו מיר און שטיל געענטפערט אויף מיין באַגריסונג: „גוט מאָרגן, גוט מאָרגן! האַ, העלען!... איר שטייט און הערט זיך צו ווי דער אַלטער מענדעלעוויטש מאַכט זיך נאָריש און מענדעלעוויטש איז שוין געוואָרן אַן עובר־בטל, זיך צעזינגען אַזוי, האַ?... איר מיינט אַוודע, אַז וואָס? איר שמייכלט? ניין, העלען, איך בין נישט עובר־בטל, ניין! עס איז מיר פשוט אומעטיק אויפן האָרצן. די שטילקייט רוישט מיר אין מיינע אוי־ערן — ווייל איך כאַטשבי הערן מיין אייגענע שטים. ווי איר זעט, איז מיין שטוב גרויס, שיין מעבלירט, די וועלט דעקאָרירט מיט פרעכטיקע אַלטערטים־לעכע בילדער פון פאַרשידענע מאַלערס. איך האָב אָט די בילדער און אַנטיקוואָרן געזאַמלט אין משך

פון יאָרן וואָס איך בין אין לאָנד. איך בין געווען אַמאָל יונג, שיין און רייך, פיל מיט לעבן, געפירט געשעפטן דאָרט אין מיין וואָלינער אָלטער היים. עס האָבן מיר נישט געפעלט, נאָטירלעך, קיין פריינט. איך בין געווען באַקאַנט אַלס נדבן, נישט געוושׂ־לעווט קיין שפענדונגען פאַר פאַרשידענע אינס־טיטוציעס, געגעבן גמילות חסדים און נישט איין מענטשן געהאָלפן אין זיין נויט. נו, איז טאָקע מיין טיר געווען אָפן פאַר אַרעמעלייט און פאַר סתם מענטשן, וואָס האָבן מיך געאַכטעט און קיין כבוד האָט מיר נישט געפעלט. נישט געווען קיין יום־טוב, אַז ביי מיין טיש זאָל נישט זיין קיין איינגעלאָדענער גאָסט. מיין פרוי עליה השלום, האָט געהאָלטן אין איין אָרומשמייען, סערווירט די טישן און אויפגע־נומען די פיל געסט: עסט, טייערע געסט, עסט און זייט זיך מכבד. זאָל אייך ווילבאָקומען!...

„אָט אָזוי" — רעדט זיך מענדעלעוויטש אַראָפ פון זיין האָרצן — „זענען מיינע בעסטע יאָרן אַוועק ווי אין אַ חלום. איצט בין איך אַלט, קראַנק, אויס קאַפּעלוש־מאַכער... די קינדער מיינע זענען זיך צעפלויגן אין אַלע עקן וועלט, ווער מעבר לים און ווער אין ווייטע שטעט. זיי בויען זייער אייגן לעבן און וועלט און איך בין אויף דער עלטער געבליבן איינזאָם און עלנט ווי אַ שטיין... מיינע פיל פריינט און באַקאַנטע זענען פאַרשוווונדן געוואָרן, ווי איך וואָלט גאָר קיינמאָל קיין פריינט נישט געהאַט... וווּ זענען זיי אַלע אַהינגעקומען? בעתן וואָגל אין די מלחמה־יאָרן האָט מען דאָך געטיילט דעם ביסן ברויט"...

„זיץ איך אָזוי נישט איינמאָל און קוק אויף די וועגט, אויף די שיינע בילדער, און שווערע מח־שבותן באַפאַלן מיך און גיבן נישט קיין רו. ס'דער־מאָנען זיך די קינדער'אָרן, די יונגט, די בחורשע יאָרן, די גוטע צייטן. איצט דריי איך זיך אַרום איבער מיין גרויסער ווילע, צווישן די פיר וועגט ווי אַ שאָטן. עס בענקט זיך אָזוי נאָך יענע שיינע צייטן, נאָך די יונגע יאָרן, וויל צוריקקערן די יוגנט, די חברים, די פיל פריינט — אָבער אומזיסט! אָלץ איז אַוועק מיטן ווינט, ווי אין חלום. ריבונו־של עולם, וווּ זענען זיי מיינע אַלע גוטע פריינט און באַקאַנטע?...

„אָן אומעטיקער גיי איך צו צו מיינע ביכער אין דער גרויסער שראַנק, נעם אַרויס אַ בוך, טו אַ בלעטער, וויש אַרונטער דעם שטויב פון די אָלטע גמראס, שס"ן און סתם שיינע ביכער. קוק אַריין אין די פאַרגעלבטע בלעטער, אָט אָזוי סתם. קוק אַריין און וויל זיך עפעס דערמאָנען... נישט ווילנדיק קומען אַרויף אויף די ליפּן די אָלטע ראַמאַנטישע לידער, פול מיט בענקשאַפט, וואָס איך האָב אַמאָל אַליין געזונגען און געהערט זייענדיק פול מיט לעבן, מיט יוגנט־ברען...

„איר ווייסט, עס פאַרדריסט מיר זייער, גלייך ווי איך וואָלט גאָר קיינמאָל קיינעם נישט געהאָט, נישט קיין פריינט, נישט קיין באַקאַנטע, נישט קיין מש־פּחה. ווו זענען זיי? פאַרוואָס בין איך אָזוי פֿלוצים פאַרעלנט געוואָרן? בין איך דען שולדיק, וואָס איך בין מער נישט יונג? ווי מאָכט מען שלום מיט דער איינזאַמקייט? מיט מיין עלנט? ריבונו־של־עולם!

„נישט געפונענדיק קיין ענטפער אויף מיינע טענות צו אים, האָב איך באַשלאָסן: גענוג מיט אַלעם! כ'וועל פאַרקויפן אַלץ וואָס איך פאַרמאָג! די בילד־דער, די אַנטקיוואָרן צוזאַמען מיט מיין שטוב. האָב איך געגעבן אַ מעלדנוג אין אַ צייטונג: „מענדע־לעוויטש פאַרקויפט זיין פאַרמעגן... אַן אויס־סעזאָן־אויספאַרקויף! קומט, נוצט אויס די געלעגנהייט קומט און קויפט! קויפט!..."

„נו, וואָס זאָל איך אייך זאָגן, טייערע העלען, וווּנדער איבער וווּנדער! מיין טעלעפאָן האָט זיך צעקלינגען, נישט געגעבן מיר קיין רו אויף אַ מי־נוט. דאָס טיר־גלעקל, וואָס איז די גאָנצע צייט געווען פאַרשטומט האָט זיך צעקלינגען. מיין עלנט און אומהיימלעכע שטילקייט איז ווי מיט אַ כישוף־שטעקעלע פאַרטריבן געוואָרן. אַ כוואָליע מענטשן האָט זיך אַ שאָט געטאָן אין מיין שטוב. איינער איז אַוועק און אַ צווייטער איז געקומען. יעדער האָט באַטראַכט די שיינע בילדער, די פרעכטיקע אַנטיקוואָרן, געדונגען זיך, געשטעלט פּרייזן. יעדער פון די „געסט" די קויפער, האָט געוואָלט איבער־שטייגן איינאַנדער, נאָר איך... איך האָב זיך גע־האַלטן שטאַלץ און פעסט, געשטעלט גאָר הויכע פּרייזן...

„בקיצור, מיין פריינדין, דאָס „אויספאַרקויף" האָט געדויערט אַ גאַנץ לאַנגע צייט, די טיר פון מיין שטוב האָט זיך נישט צוגעמאַכט אויף קיין רגע. עס האָט זיך געטומלט ביי מיר ווי אַמאָל... איך האָב געהאָט דאָס געפיל, אַז איך בין ווידער יונג געוואָרן... די מענטשן האָבן געטומלט און מיך פאַר־טומלט — איך בין מער נישט געווען עלנט!..."

מיט שטילע טריט בין איך אַפּגעטראָטן פון פענצ־טער. וואָס האָב איך געהאָט אים צו זאָגן? איך האָב ביטער אַ שמייכל געטאָן: אַ מאַדנע סגולה צו דער עלנט. ער אי'ז גאָרניט קיין נאָר, מענדע־לעוויטש!

כנס עולמי שני של יוצאי ווהלין בישראל 12-13 במאי 1985

אויב מיר וועלן פארזייען וועלן מיר אויך שניידן

יעקב עלבירט
פֿרעזידענט פון דער
פעדעראַציע אין ניו־יאָרק

(אַ בריוו פון ניו־יאָרק)

דעם ווינטער איז מיר אויסגעקומען ווינען אין פלאָרידאַ, אַ ביסל צוליב די גרויסע קעלט אין ניו־יאָרק. אָבער דער געווינסן האָט מיר נישט דערלויבט פֿאַרשוועדן די גאַנצע פרייַע צייט פֿאַר זיך; מ׳מוז דאָך עפּעס טון בכדי די קומענדיקע כנסים אין ירושלים — תל־אביב — גבעתיים זאָלן זיין אַ דערפֿאָלג און גוט באַזוכט אויך דורך אונדז — וואָלינער לאַנדסלייט פון די תפוצות. פון געווינסע קווילן בין איך אינפֿארמירט אַז ליידער דערוואַרט מען נישט קיין סך יידן פון אַמעריקע, קאַנאַדע און דרום־אַמעריקע. דער דאָזיקער מצב איז אַ רעזולטאַט פון אַן אַנטי־ישראל קאַמפּיין פון אַ געווייסער טיכטיגער גרופּע, וואָס האָט באַשלאָסן אַרגאַניזירן אַ כנס אין פילאַדעלפֿיע אין אַפּריל דעם 23—21טן, אויסגערעכנט מיט 12 טעג פֿאַר דעם כנס אין ירושלים. מיר, די פעדעראַציע פון וואָלינער יידן אין ניו־יאָרק, האָבן עפּנטלעך פֿראָטעסטירט. מיר האָבן פֿראָקלאַמירט אין דער יידישער פּרעסע אונדזער זאָרג. אַפּעלירט מען זאָל נישט באַגיין אַזאַ עוולה. עס האָט נישט געהאָלפֿן! די שליחים פון ישראל (חבר־כנסת דב שילאַנסקי, פֿאָרזיצער פונעם כנס; צבי עציוני — דירעקטאָר פון כנס א. אַנד.) האָבן אויך נישט געקאָנט פּועל׳ן מ׳זאָל אָפּלייגן דעם כנס אויף יוני־יולי, בכדי נישט שטערן דעם כנס אין ישראל. זיי האָבן זיך געבעטן — אַ נעכטיקער טאָג! די „חברים" פון דעם באַנק־ראַטירטן (אידעאַלאַגיש) „בונד" האָבן גאָר־נישט נישט געלערנט און גאָרנישט נישט פֿאַר־געסן פון פֿאַר דער חורבן־צייט. מערקווירדיק און טראַגיש איז דער פֿאַקט אַז צווישן זיי זענען פֿאַראַנען אויך גוטע יידן, לאו־דווקא „חברים", וועלכע זענען פֿאַרפירט און באַאיינפלוסט דורך דער דעמאַגאָגיע פון עטלעכע אַמביציעזע פּירער, וועמען דער זעלבסט־כבוד איז וויכטיקער פון אַלץ אין דער וועלט! מיר האָבן על־כן מודיע געווען קלאָר און אָפן אַז מיר, וואָלינער יידן, וועלן זיין בלויז אין ישראל. בשנה הזאת בירושלים.

מיר שטייען, ווי געווינלעך, אין קאָנטאַקט מיט דעם פֿרעזידענט פון וואָלינער פעדעראַציע אין מאָנטרעאָל, ה׳ מישאַ ווייסמאַן און מיטן פרעזידענט פון דער וואָלינער סאָסייעטי אין לאָס־אַנדזשעלעס, ה׳ סעם ליטוואַק וועגן דער וויכטיקייט ברענגען וואָס מער יידן קיין ישראל בכדי פייערן, ברוב עם ועדה דייטשלאַנדס מפּלה מיט 40 יאָר צוריק.

*

עס איז אויך זייער וויכטיק זיין אויף אונדזער וואָלינער כנס, דעם 12טן און 13טן מאַי אין אונדזער „היכל יהדות ווהלין" צוליב כמה טעמים: ערשטנס, נאָך אונדזער ערשטן כנס אין 1983 האָב איך געשריבן אין „ילקוט ווהלין",

צווייטער וועלט־צוזאמענפאָר פון וואָלינער אין ישראל

אַז הגם מיר האָבן געמאַכט אַ סך טעות'ן, איז דער כנס דאָך געווען נוצלעך און ווינטשנסווערט, אויב אַפילו נאָר צוליבן פאַקט פון זיך צונויפ־קומען פון ארבע פינות העולם קיין ירושלים. דאָס אַליין איז אַ מדרגה צו וועלכער מען דאַרף זוכה זיין. איך דערמאָן זיך אַז אין דעם גייסט האָט אויך געשריבן רעדאַקטאָר פון ילקוט ה' נתן ליבנה. און צווייטנס, ווער ווייסט, אפשר וועט דאָס ווערן אַ טראַדיציע עולה־רגל זיין צום „היכל" יעדן צווייטער יאָר? מיר דאַרפן זיך אויך באַמיען אויסנוצן די געלעגנהייט וועו מיר קומען זיך צוזאַמען אין אונדזער „היים", אי־נעם „היכל", פאָר מערערע צוועקן. מיר דאַרפן פאַרזיכערן אַז דער „היכל יהדות וווהלין", ס'הייסט די אָנפירערשאַפט, זאָל אויף זיך נע־מען די מיסיע צו זיין דער שומר און אויספי־רער פון דער קולטורו־ירושה פון וואָלינער יידן־טום. און בכדי אויספירן אָט די שליחות בשל־מות דאַרף מען דערמוטיקן די שארית הפליטה צו רעקאַרדירן דאָס איבערגעבליבענע בעת דער שואה. מיר מיינען אַז דער „ילקוט וווהלין" איז דער פאָסיגער פלאַטפאָרם פאָר דעם צוועק, און דעם זשורנאַל דאַרף מען פאַרשפרייטן אומעטום, וווּ נאָר וואָלינער יידן געפינען זיך. און נישט נאָר וואָלינער.

דער צוזאַמענפאָר דאַרף אויך דינען וויי אַ סעמינאַר פאָר דערציונג פאָר די פירער פון וואָלינער אָרגאַניזאַציע איבער דער גאָרער וועלט. זאָל דער כנס אינספירירן כאַטש־בי די פירער, אַז ס'איז קיינמאָל ניט צו שפּעט שאָפּו נייע ווערטן, גרייכן מער און בעסערע צילן. קיינמאָל נישט זיך באַפרידיקן מיט דערגריי־כונגען פון נעכטן. ס'רופן אונדז תמיד דער היינט און דער מאָרגן — און מיר זענען ביכולת זיך אָפּרופן און טון — כל זמן ס'נישט צו שפּעט אויב מיר ווילן עס באמת האָבן. אויפן כנס דאַרפן אויסגעאַרבעט ווערן פלענער און מיטלען כדי דאָס אַלץ רעאַליזירן. דעריבער דאַרפן צום כנס, לכל הפחות די פירער פון די דעלעגאַציעס, זיין גרייט צו אַזעלכע וויכוחים און שמועסן, כדי ס'זאָלן אַרויסקומען מעשים. אויב מיר וועלן קומען אָן פלענער, ס'הייסט מיט „ליידיקע הענט" וועלן מיר זיך צעגיין מיט דעם וואָס מיר זענען געקומען. נאָר אַז מען פאַרזייט, וואַקסט. און נאָר דעמלט איז דאָ וואָס צו שניידן.

*

מיר דערוואַרטן פון מאַנטרעאָל 35 דעלע־גאַטן; פון לאָס אַנדזשעלעס — 20 *) און פון ניו־יאָרק 50. מיר האָפן אַז דאָס מאָל וועט זיין מער קאָאָפּעראַציע צווישן דעם איגוד און דער פעדעראַציע. מ'זאָל זיך בעסער פאַרשטיין און אינפאָרמירן אייגער דעם צווייטן. דעם אמת געזאָגט, ביז היינט צו־טאָג ווייסן מיר נישט וואָס אייגנטלעך איז דער פראָגראַם פון דעם 13טן מאי. כ'שרייב און רוף אַן אויפן טעלע־פאָן, אָבער קיינער האָט מיר נאָך ביז איצט נישט אינפאָרמירט.

היום קצר והמלאכה מרובה. ס'דאָ אַ סך וואָס צו טון אינעם און אַרום דעם היכל, כדי ער זאָל בעסער פונקציאָנירן, אָבער אַז מען רעדט נישט, איז דאָך נישט שייך. מיר זאָרגן שוין לאַנג וועגן די פינאַנסיעלע מיטלען וואָס זענען נויטיק פאָר פאַרשידענע אויסבעסערונגען. מיר האָבן דעם ציל דערגרייכט.

זייענדיק אין פלאָרידאַ האָב איך פאַרבראַכט מיט גאָלדע און משה סאָמעט, ליבאָוונער לאָנדס־לייט, וועלכע שענקען די פאַרטיקע סקולפּטור פון ליבאָוונער אָלטע שוהל וואָס איז כאַראַק־טעריסטיש פאָר אַ סך וואָלינער שוהלן פון 16טן און 17טן י"ה, אָלע חרוב־געוואָרענע דורך די דייטשן אין דער שואה. די אַרבעט ווערט אויס־געפירט דורכן קינסטלער יצחק עופר, וועלכער האָט געשאַפן די וויטראָזשן אין „חדר ההת־יחדות". איך גלויב אַז די סקולפּטור וועט באַ־רייכערן און פאַרשענערן דעם „היכל".

---

*) ה' עלבירט האָט געשריבן די בריוו גלייך נאָך זיין צוריקקומען פון פלאָרידאַ און דעריבער איז ער נאָך נישט אינפאָרמירט. פון לאָס אַנדזשעלעס איז מען אונדז מודיע וועגן איבער 200 דעלעגאַטן וואָס וועלן קומען פון דאָרטן צו די כנסים (רעד.)

כנס יוצאי ווהלין והמסר לדורות הבאים

נחום פלדמן
יו"ר האיגוד

הכנס העולמי של יוצאי ווהלין בימים 12—13.5.85 עומד בסימן מלאות 40 שנה לתבוסתה של גרמניה הנאצית.

האירוע ההיסטורי רב חשיבות זה יצויין בארץ בטקסים רבי משתתפים של ישראלים ואורחים מחוץ לארץ במסגרת הכנס העולמי, לציון המאורע הנ"ל.

בחוזר שפורסם ע"י מארגני הכנס הנערך בחסות ראש ממשלת ישראל נאמר בין השאר:

„כששמש הנצחון זרחה והאירה את אירופה וקרניה ליטפו את פצעי העמים, פצעי העם היהודי כה עמוקים היו עד כי גם קרניים אלה לא יכלו להביא להם מזור."

אחד אחד הגיחו מתוך האפלה אודים מוצלים מאש, ערגו ליד מלטפת אך מצאו את ארצות הולדתם כבית קברות גדול קר ודוחה.

כגורלם של כל יהודי אירופה היה גורלם של יהודי ווהלין ואולי אף חמור מזה וזאת על היותן של קהילות ווהלין פזורות בתוך ישובים אוקראיניים שונאי ישראל.

הנאצים מצאו בבני העם האוקראיני שותפים נאמנים למשימה להשמיד את הגזע היהודי מעל פני האדמה. צאצאיו של פטלורה הידוע לשמצה לא הססו רגע אחד והתנדבו למלא כל תפקיד שהטילו עליהם בני בריתם מפקדיהם הנאציים. תפקיד שהיה כרוך במזימות בלתי פוסקות נגד העם היהודי, למן הצרת צעדיהם של היהודים תושבי ווהלין ודיכויים הפיזי והרוחני, השפלתם ועד להשמדתם הפיזית.

על ביצוע משימות אלה באו ה„קוזקים" האוקראינים על שכרם: הם בזזו משכניהם היהודים את כל אשר להם, שכן אין לך דבר קל יותר מלבזוז רכושו של אדם מוכה ונרדף וחסר ישע, שדינו נחרץ ע"י אנשי זדון חסרי רסן, חיל־השטן.

*

במשך דורות רבים היו יהודי ווהלין בשכנות עם האוקראינים. פה ושם נרקמו אף יחסי שכנות תקינים, למדו את שפתם, מנהגיהם ואורח חייהם ולא אחת השתעשעו באשליה שגורל אחד פקד את שני העמים, האוקראיני והיהודי, ששניהם שאפו לעצמאות ולמולדת משלהם. אולם בעוד העם היהודי רצה לבנות את מולדתו בארצו ההיסטורית, שאפו האוקראינים לבנות את אוקראינה העצמאית שלהם על קבריהם של שכניהם היהודים ועל חורבות הקהילות היהודיות.

בתקופת השלטון הפולני הצליחו האוקראינים להסדיר ולהסוות את רגשותיהם, אולם משפרצו קלגסי החיילים הנאצים על אדמת ווהלין, ניתן האות לידידיהם ובני בריתם האוקראינים, ואלה ששו על המציאה שהגורל אנה להם והפכו בין־לילה מאנשים שלווים לרוצחים מטורפים צמאי־דם, אשר ענויים ורציחתם של ידידיהם־שכניהם היהודים מתמול־שלשום הפכה אצלם למשימה קדושה.

ההיסטוריה שילמה לרוצחים האוקראינים, חלאת המין האנושי, כגמולם; לא קמה ולא תקום לעולם אוקראינה עצמאית ורבים מהרוצחים האוקראינים אף שילמו בחייהם, אם כי לא במידה כנגד מידה.

*

למעלה מאה וחמשים קהילות יהודיות פורחות ומשגשגות ברחבי ווהלין הושמדו ונמחו ולא נשאר להן זכר. יהודים בודדים בלבד חיים כיום בערים אחדות בווהלין בלי חיי חברה וללא מסגרת של קהילה. גם אלה היו ברצון עוקרים ובאים להשתקע בישראל, אילו ניתן להם הדבר.

ערב פרוץ מלחמת העולם השניה היו ברחבי ווהלין כ־750.000 יהודים. היו קהילות מאורגנות בכל עיר ועיירה, בתי ספר עבריים ובעיקר בתי ספר „תרבות" בעשרותיהם ותנועות־

נוער ציוניות, שכולן גידלו וחינכו דור ציוני שואף להגשמה, להפליא.

היו חיי חברה מפותחים ותוססים. היו מפלגות ציוניות מכל גווני הקשת, בתי מדרש למורים, ישיבות, מוסדות ציבור, סופרים ואמנים, תיאטראות ביידיש ובעברית ועוד כהנה וכהנה ככל שדרוש היה כדי לאפשר קיומם התרבותי הלאומי והמסורתי של התושבים היהודיים ברחבי ווהלין.

על אף גילויי האנטישמיות של השלטון הפולני, שגשגו חיי תרבות ומסורת בקרב קהילות ווהלין והיו גם קהילות שידעו לארגן הגנה עצמית, דרוכה לקראת אירועים בלתי צפויים מצד שכניהם.

לאחר השואה נותרו בחיים כ־100.000 יהודים בלבד, אשר לפי הערכה זהירה כ־40.000 מהם חיים בישראל והיתר בתפוצות, ובעיקר בארה״ב של אמריקה ובקנדה.

*

איחוד יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות קם והיה כזכר לחורבן. יוצאי ערים ועיירות מרחבי ווהלין, שידעו על קיומן של קהילות אחרות רק כמושגים גיאוגרפיים — הפכו בין לילה לידידים ושכנים קרובים. הגורל האכזר אשר לא פסח על אף עיר וכפר ליכד את השרידים שבאו והתקבצו בישראל, אחד מכפר ושנים מעיר, וכך הוקם האיגוד שהציב בפניו מטרה להנציח את קהילות ווהלין החרבות וקדושיהן.

יהודים יוצאי ווהלין תמיד מצאו ביניהם שפה משותפת, אולי יותר מיהודים יוצאי גלויות אחרות. על אחת כמה וכמה כשהתקבץ הרוב בישראל, כשרק מתי מספר מהקהילות שרדו. והוא הדין בתפוצות. בערים הגדולות ברחבי ארה״ב ובקנדה, בצרפת ובארגנטינה ובאנגליה קמו ארגונים של יוצאי ווהלין ובראשם הפדרציה של יוצאי ווהלין בניו־יורק שכיום עומד בראשה מר יעקב אלבירט. וכן האיגודים של יוצאי ווהלין במונטריול, לוס־אנג׳לס ועוד. וקיים שיתוף פעולה פורה בין הארגונים הנ״ל לבין האיגוד בישראל.

אך נשאלת השאלה: מה יהיה כשדור המדבר — דור יוצאי גלות ווהלין — לא יהיה עוד בחיים — מי ומי ימשיכו במלאכת הקודש? האם עשינו מספיק בנידון? האם נתנו דעתנו על כך, שבהעדר דור המשך שיטפח את מורשת השואה והגבורה וימשיך בתהליך ההנצחה של יהדות ווהלין אנחנו עמלים חלילה לריק — תופעה שאנו חייבים לתת דעתנו עליה מבעוד מועד ולטכס עצה כאשר נשב שבת אחים גם יחד בכנס הבעל״ט.

היאך להקנות את ליקחי השואה לדורות הבאים. כיצד עלינו לקרב את בנינו ובנותינו למקורות מוצאם, שלא יראו עצמם תלושים ממסורת אבותיהם וכו׳. מן הדין שנושא זה של קירוב הדורות הצעירים למפעלי ההנצחה של יהדות ווהלין יעמוד במרכז הדיונים בכנס.

חיים פינקל
מזכיר האיגוד

הרהורים על הפעולות הכלליות של האיגוד – לקראת הכנס השני

ביום מלאות ארבעים שנה לנצחון על הנאצים קשה לנו לשכוח שקצת לפני כן עלה הכורת על יהודי אירופה, שברובם הגדול הומתו במיתות משונות ואכזריות. למעשה אנחנו משלמים עד היום בקרבנות רבים ויקרים למען קיום מדינתנו העצמאית. עד היום טרם הגענו למנוחה ונחלה והסכנות אורבות לנו מכל צד. גם המצב הכלכלי המעורער מדאיג אותנו, שרידי השואה, שמאז מלחמת העצמאות אנו לוחמים את כל מלחמות ישראל. זאת ועוד: אין אנו שוכחים את השואה, שאותה חשנו על בשרנו ושיש לה, לדעתנו, קשר בל יינתק לתקומת ישראל. ואנו מאמינים שצה״ל חזק, רק הוא מסוגל למנוע מאתנו שואה חדשה.

אני עבדכם, לאחר שעברתי את השואה ונטלתי חלק בכמה ממלחמות ישראל, החלטתי להקדיש את שארית חיי להגברת תודעת השואה בקרב בני דורי ובקרב הדור הצעיר. וקרובה ללבי הנצחת קהילות ווהלין שהושמדו, שבאחת הקהילות הוותיקות שבהן, ואולי אפילו הוותיקה ביותר — עמד בית אבי.

*

• טיפחנו ועודדנו הוצאת ספרי זכרון לקהילות בווהלין ככל שיכולנו. יש בכך משום הנצחה

של ממש בבחינת „זכור ושמור" וגם בבחינת „והגדת לבנך". תמצא בספרים אלה עולם ומלואו. עולם יהודי עשיר בחיי רוח, בנוער תוסס השואף לתקן העולם בכלל ואת עולמנו היהודי ביחוד, שחלם ושאף כל ימיו לגאולת ישראל בארץ אבותיו. נוער יהודי זה ברובו הגדול איננו עוד. ועל כך לבנו דוי. כן תמצא בספרים אלה, בכללם כ־40 חוברות „ילקוט ווהלין", חומר אוטנטי על קורות יהדות מזרח אירופה, שאולי לא תמצא בספרים אחרים. על גיטאות ועל גדרות תייל מחושמלות. על המנהיגות הרוחנית הציונית. על ילדי ישראל, צאן קדושים, שהומתו על לא עוול בכפם. ספרי יזכור אלה, יחד עם מצבות הזכרון שהקימו שרידי קהילות, מהווים מעין קדיש כללי אחד לזכר הנשמות הטהורות של בני משפחותינו — הזועק לשמיים — ואין מנחם.

● הותקנו שלטי זכרון, ביער הזכרון במבואות ירושלים, לזכר קהילותינו.

● הקמנו בנין מפואר, „היכל" על שם יהדות ווהלין, יחד עם יהודי ווהלין בתפוצות, כמו הפדרציה של יהודי ווהלין בארה"ב, שהיא השותפה העיקרית לבניית ההיכל ועוד. תמצא שם אולם אזכרות והופעות מפואר, אולם התיחדות עם זכר קדושינו ואולם תערוכות, אולמי ספריה וקריאה וכ־20 חדרים ע"ש קהילות שונות בווהלין, בהם חדר ע"ש יהודי ווהלין בלוס אנג'לס. פעולת הנצחה מתמדת ופעולות חינוך מגוונות מתנהלות על ידינו וע"י „יד ושם". תלמידים על מחנכיהם ומוריהם, מבתי־ספר שונים בארץ מבקרים בכל יום בהיכל, מסיירים, מתרשמים, קוראים, שומעים הרצאות על השואה בכלל ועל העבר העשיר של יהדות ווהלין, כולל סרטים על השואה וההשמדה, שהוסרטו בידי הנאצים עצמם, ימ"ש. כן עושים שם עבודות מחקר סטודנטים, מורים, מרצים.

● קשר מתמיד בין הנהלת האיגוד עם הארגונים של קהילות ווהלין בישראל ובחו"ל. מפגשים חברתיים, כנסים וכנסים עולמיים של יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות.

● הוצאה לאור של „ילקוט ווהלין" מזה הרבה שנים בהשתתפות סופרים עתונאים וחברים, המעלים פרקי זכרונות המשחזרים ומאפיינים את חיי היהודים בווהלין, הווי, אנשי רוח, מנהיגים ויהודי־חול, חינוך, ספרות וכמובן — השואה. מיסודו של אריה אבטיחי ז"ל וזה שנים — בעריכתו המקצועית המעולה של חבר הנהלתנו מר נתן ליבנה.

● ארגוני קהילות ווהלין, רובם ככולם, עורכים בהיכל מדי שנה את האזכרות לזכר יקיריהם שנספו, באולמות השונים.

● דפי הנצחה אמנותיים מכורכים, בהם נרשמים שמות של כל קדושי ווהלין. תהליך ההרשמה טרם נגמר ואנו מקווים להגבירו בקרוב.

● קרן מלגות לנוער לומד: עד כה חולקו מלגות כאלו מ„קרן צ'קוור" בלבד, שבזמן האחרון נצטמקה מסיבות שאינן תלויות בנו, אך בתכנית האיגוד לגבור על מכשולים וליסד בעתיד הקרוב קרן שניה למלגות ופרסים הראויה לשמה.

● ההנהלה ומוסדות האיגוד נבחרים מחדש כל כמה שנים. ההנהלה החדשה, בת 24 חברים, נבחרה לאחרונה ביום 27 במאי 1984, ואלה שמות החברים (לפי הא"ב):

דינה אברבוך (ברז'יץ־מאנייביץ'), שמחה בירמן (לודמיר). בוריס בריק (קולק, מזכיר), רות ברנר (טורצ'ין), משה דרוג (רטנה); יעקב ויינר (רפלובקה), שלמה זיסקינד, עו"ד (לוצק, סיו"ר), מנדל חזן (קמין־קושירסקי), סימון ז. חייצ'וק (קולק, סיו"ר), חיים חרבש (אוסטראה), יוסף טבצ'ניק (ז'יטומיר), נתן ליבנה (זוויהל), מאיר לנדא (דומברוביץ), אליהו מנדל (קובל), יהודה מרין (מנייביץ'), בנימין מודריק (רוקיטנו), אליהו נחל (רובנה), חיים פינקל (אוסטראה, מזכ"ל), נחום פלדמן, עו"ד (לודביפול, יו"ר), יחיאל פרישקולניק (סרני), יוסף קרפוס (לובומל) צבי רזניק (קובל, גזבר), משה שדה (קוסטופול), זאב שטרכמן (לוצק). לוועדת הביקורת נבחרו החברים: זאב אביתר (הושץ'), פרץ קרפ (טוצ'ין), אהרון שביט (ברז'ניצה), שרגא שטיינמן (רובנו).

מהחלטות הנהלת האיגוד לאחרונה: להשתתף בכנס הממלכתי העולמי במלאות 40 שנה לתבוסתה של גרמניה הנאצית שיתקיים בימים 4־9 במאי ש"ז בירושלים; לארגן כנס עולמי של יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות בימים 13־22 במאי השנה ב„היכל" בגבעתיים, במגמה של הידוק הקשרים בין האיגוד בישראל והפדרציה וביניהם לבין הארגונים כולם; למנוע הפסקות־יתר בהוצאת „ילקוט ווהלין". בכנס יוצגו ספרי יזכור של קהילות, חוברות „ילקוט ווהלין", תמונות קהילתיות וכן מוצגים אחרים.

ואם אמנם תתממש תקוותנו ליצור בכנס אווירה של אחווה ושותפות־גורל — והיה זה שכרנו.

„אולם אברך" באוניברסיטת תל־אביב

בשלהי השנה שעברה (דצמבר 1984) נחנך באוניברסיטת תל־אביב, בבנין נפתלי, „אולם אברך" על־ידי פוליה וישעיהו אברך לזכר ההורים והדוד יוסף אברך, שנספו בשואה, בקובל. בטקס השתתפו שר החינוך, מזכיר ההסתדרות, פרופ' דב סדן, ראשי האוניברסיטה, סופרים ועתונאים, בני משפחה וידידים.

מי היה יוסף אברך

יוסף אברך היה איש קובל (1892), בן להורים חסידים ואדוקים. הוא שקד, מנעוריו, על לימוד השפה העברית ושלט בכל מכמני הלשון והשפיע על חבריו לדבר עברית. בבית וברחוב. התלהב מרעיון הציונות שהכה אז גלים ברחוב היהודי והוקסם מאישיותו של הרצל. היה משכיל יהודי טיפוסי של הימים ההם, שנתמזגו בו להפליא ערכי יהדות ותרבות מערב אירופה. היה מורה בגמנסיה תרבות בקובל.

*

יום אחד ליווה יוסף את אמו אל טחנת הקמח ושם קרתה לו תאונה, בה נקטעה יד ימינו.

בהסכמתו שלחוהו הוריו, לאחר שהחלים מפצעו ותדהמתו, לארבע שנות לימודים לישיבה באודיסה שיצאו לה מוניטין בטובי הסופרים של הדור ובראשם מנדלי וביאליק. ואכן, „אוירא דאודיסה מחכים" היתה בשבילו עובדה.

לאחר שחזר יוסף אברך לקובל עירו, החל לעסוק בהוראה, בהצלחה רבה. ומיד עם היווסד הגמנסיה „תרבות" בעיר על־ידי אשר פרנקפורט, הוזמן יוסף על־ידו להורות בה את לימודי היהדות. מהר מאוד נתגלה כמחנך הדור הצעיר, דור ציונים וחלוצים מסורים ותפס מקום נכבד בחיי התרבות והרוח בקובל בכלל ובתנועה הציונית בפרט.

*

הנאצים בקובל! ימי האימים והשואה! ב־1942 ריכזו הנאצים את יהודי קובל בכיכר העיר על מנת להוציאם להורג בכפר באכובה, בדרך (רחוב) בריסק, כ־6 ק"מ מחוץ לעיר, ששם נכרו בורות עוד קודם לכן.

יוסף אברך לא יכול היה לשאת את ההשפלה להיות מובל כצאן לטבח ולפי סיפורים של עדי ראיה הוא הרים את קולו בעוז־רוח בנופפו בידו האחת לעבר הגרמנים המרצחים וביריקה מרה עליהם ובבוז, ניבא את תבוסתם הקרבה ובאה „ואילו העם היהודי יחיה לנצח!" דבריו אלה צוטטו גם ע"י גדעון האוזנר בנאומו במשפט אייכמן. בין־רגע נקטעה ידו בחרב ונורה.

„עם ישראל חי! — ומוות לרוצחים!" — עוד הספיק לקרוא בנופלו מתבוסס בדמו.

יוסף אברך הי"ד נפל מות גיבורים וכך יחרת שמו בלבות כל יודעיו ומכריו ובדפי ההיסטוריה של עם ישראל לעד.

צבי רזניק

בארגונים

פון לאָם אַנדשוּעלעם שרייבט מען: צוליב זיין געזונט־שטאַנד האָט ה' סעם ליטוואַק, פרעזידענט פון וואַלינער פאַראייניקונג אין לאָס אַנדזשעלעס און אומגעגנט געמוזט דעמיסיאָנירן, נאָך 6 יאָר אינטענסיוו אַרבעט פאַר דער אַרגאַניזאַציע. לכבוד אים און זיין פרוי עווא איז איינגעאַרדנט געוואָרן אַ פייערליכער געזעגענונגס־אָוונט אין וועלכן ס'האָבן געזומען אָנטייל אַ 325 געסט, צווישן זיי אויך פירער פון אַנדערע יידישע אַרגאַניזאַציעס אין לאָס אַנדזשעלעס. וווייזט אויס אַז דער קומענדיקער פרעזידענט איז נאָך ניט געווייזלט געוואָרן. אַ גרופּע פון עטלעכע הונדערט מענטשן, צווישן זיי עווא און סעם ליטוואַק, פרוי און ישעיה קיפניס, ה' פיינבלאָט און אַנדערע וואַלינער אַקטיוויסטן קלייבן זיך אָנקומען קיין ישראל צו די כנסים אין אָנהויב מאַי. ברוכים הבאים!

בארגון לודמיר. מסיבה חגיגית במלאות יובל לקיום הארגון בישראל, נערכה באולם אבטיחי שב־„היכל" אור ליום ד' 30 באפריל ש"ז, בהשתתפות רוב חברי הארגון, אורחים, וחברים מהנהלת האיגוד של יוצאי ווהלין בישראל. המסיבה עמדה גם בסימן הכנס העולמי של יוצאי ווהלין.

ע"י המצבה של קמין קשירסקי לובשוב, פניבנה, גלושה והסביבה

בעומדי כאן עולים בזכרוני כל אותם הקדושים והיקרים, שנהרגו, נשחטו ונטבחו ע"י הנאצים ועוזריהם ימ"ש. הי"ד.

על נהר ציר, בין יערות ווהלין וביצות פולסיה, שכנה העיירה היהודית קמין־קשירסקי. היתה זו קהילה יהודית מפוארת, אך רבת־סבל ועלבונות, בת כ־500 שנה. במשך יובלות בשנים שתתה קהילה זו מכוס התמרורים עד תומה: פרעות, התנקשויות, רצח ושריפות, אך החזיקה מעמד הודות לרצון העז לחיות ולהתקיים.

יהודי כל העיירות הנ"ל גודלו וחונכו כבנים גאים ונאמנים לעמם ובטוחים בתקומת ישראל בארצו על אף כל הצרות והמכשולים הרבים שבדרך.

ולא נעמוד כאן אלא, ובקיצור, על עיקר האירועים בקהילות קטנות אלו החל משנת 1920, עת עמדו במבחן קשה ביותר: פרעות קשות ביהודים בניצוחם של באלאכוביץ' וכנופייתו; נרצחו אז למעלה מ־2000 יהודים ואת ההרס והחורבן שהשאירו אחריהם הפורעים אין לתאר. אני נשארתי אז יתום קטן בן שנה וחודשיים מאבי, ר' יוסף ז"ל, שגם הוא היה בין הקדושים.

בקמין קשירסקי נולד אז הרעיון של הגנה עצמית, שאכן קמה ונהייתה. ולאחר מכן — השלטונות הפולנים הטילו מיגבלות רבות על היהודים: איסור לעבוד במשרות ממשלתיות; קשיים מירביים לתלמידים יהודים להתקבל לתיכון ממלכתי, לא כל־שכן לאולפן גבוה יותר, וכו' וכו'.

המצב הכלכלי היה קשה ולעתים חמור ביותר. רוב היהודים היו סוחרים זעירים ובעלי מלאכה שונים, כמו בכל העיירות מסביב. היו גם כמה משפחות שעסקו בחקלאות. ואף עפ"י כן, עם הזמן התרחבה הקהילה והתפתחה, ביחוד מבחינה רוחנית, תרבותית וציונית. נוסד בי"ס תרבות; קמו כל התנועות הציוניות של אז: מהשומר"צ ועד בית"ר. היה קשר מתמיד עם שליחי הארץ, קק"ל, קה"י. השפה העברית שלטה בבית וברחוב. הנוער יצא לקיבוצי הכשרה. ומבחינה כלכלית — העזרה ההדדית היתה יסוד וסוד הקיום.

בימי שלוט הרוסים (41—1939) התנהלה פעולה ציונית ענפה במחתרת, כשקשרים לפעילים עם שליחי התנועות והמרכז. עם הפלישה הגרמנית הצליחו רבים מהצעירים והנוער להימלט ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. חלק לא מבוטל התגייס לצבא האדום ולחם בשורותיו עד לנצחון. וזכורים לטוב ישעיהו צוויבל ואחיו שהיו בין הראשונים שברחו ליער וארגנו שם פלוגת פרטיזנים יהודים בראשותו של ישעיהו, שנפל מות גבורים בפעולת השמדה מוצלחת של רכבת עם חיילים גרמנים.

רוב שארית הפליטה העפילו ארצה, ביניהם ב„אקזודוס". כאן השתלבו ב„הגנה", באצ"ל וכן בכל מגזרי החיים.

לפי מסמכי הנאצים הושמדו בקמין־קשירסקי בלבד כ־3000 יהודים; ההשמדה הראשונה הגדולה התקיימה בכ"ב מנ"א תש"ב. התאריך שנקבע ליום הזכרון השנתי לקדושים.

מנדל חזן

מגילת ההנצחה במצבה

מצבה זו הוקמה בשנת התשמ"ד (1984) לזכר שתי הקהילות ורקוביץ' ואוזירן, אשר הוכחדו בידי הגרמנים־הנאצים ועוזריהם האוקראינים בשנת התש"ג (1942).

יוצאי ורקוביץ' ואוזירן תושבי ישראל והתפוצות, שבחלקם עזבו את שתי העיירות לפני השואה וחלקם ניצולי השואה אשר בנס נשארו בחיים והגיעו לישראל או לאַרצות אחרות עם תום מלחמת העולם השנייה וכן ניצולי השואה אשר נקלעו כפליטים לורקוביץ' או אוזירן וקרוביהם נרצחו שם — לכולם יד בהקמת מצבה זו.

העיירות מרוחקות כחמישה קילומטר אחת מהשנייה בווהלין (אוקראינה המערבית) בין הערים רובנו ודובנה על ציר מסילת הברזל וכביש קייב־לבוב. עד מלחמת העולם השנייה היו תחת השלטון הפולני. כיום הן חלק מברית־המועצות.

העיירה ורקוביץ' מנתה ב־1941 כ־1,500 יהודים; העיירה אוזירן מנתה באותה עת כ־800 יהודים. כן נמצאו אז בשתי העיירות כמה עשרות פליטים־יהודים אשר הגיעו ממערב פולין במנוסתם מאימת הנאצים.

ב־25.6.1941, ארבעה ימים לאחר פרוץ המלחמה פלשו הגרמנים לשתי העיירות ורק יהודים בודדים הצליחו להמלט מזרחה לתוך שטח בריה"מ לפני שהגרמנים הגיעו. כבר ביום הפלישה החל תהליך רציחת היהודים — תחילה של בודדים ועד לרצח ההמוני.

לאחר כחודשיים נגזר על יהודי ורקוביץ' לכלוא עצמם בתוך גיטו מוקף גדר תייל בשטח של פחות ממחצית העיירה. לתוך גיטו צפוף זה הגלו הגרמנים את כל יהודי אוזירן וכן את יהודי הכפרים הסמוכים.

השפלה, נישול, גזל, התעללות, עבודת פרך, חרפת רעב ועינויים היו מנת חלקם של יהודי ורקוביץ' ואוזירן במשך חדשים עד לרציחתם.

בכ"ז תשרי התש"ג (8.10.1942) ארבעה ימים אחרי שמחת תורה, הובלו יהודי גיטו ורקוביץ' כ־2350 גברים, נשים, נערים, ילדים וטף אל הבורות, אשר נחפרו לפני כן, בידי שבויים רוסים ביער ממזרח לעיירה ונורו למוות בידי החיילים הגרמנים והשוטרים האוקראינים. קומץ יהודים קטן הצליח להמלט מהגיטו. רובם נתפסו ונרצחו לאחר מכן. רק בודדים נשארו בחיים ביערות או במקומות מחבוא אצל האיכרים הצ'כיים שבכפרי הסביבה, עד כיבוש האיזור ע"י הצבא האדום בחודש פברואר 1944.

ניצולי הטבח התפזרו מבלי שהיה סיפק בידם להקים מצבה על קבר האחים ביער ורקוביץ'.

בכ"ז ניסן תשמ"ד — יום השואה והגבורה — הוסר הלוט מעל המצבה.

יום הזכרון השנתי נקבע ליום כ"ז בתשרי.

אסתר זינמן ז"ל

(במלאות שלושים — מתוך דברים שנאמרו בטקס גילוי המצבה)

אסתר הגיעה אלינו הישר מגיא הצלמות. אוד מוצל מאש התופת הנאצית. אשה בעלת שאר־רוח אשר חזתה מבשרה את מאורעות השואה.

ברגעים הקשים ביותר בחייה נדרה אסתר את נדרה שלא לשכוח ולא להשכיח את מאורעות השואה.

„והגדת לבנך ביום ההוא" לא היה אצל אסתר בבחינת מליצה והיא שמה לה למטרה בחיים להפיץ ברבים את לקחי השואה בין בשיחות־רעים, בין בכתביה, שבחלקם פורסמו (גם ב„ילקוט") ובחלקם עדיין לא ראו אור. וזאת עשתה לא רק ביום השואה, כי אם מדי יום ביומו. ולא אחת סחה לי ולאחרים שרק לשם הנצחת זכר הימים הטרגיים ההם שרדה מהתופת, יחידה מני רבים.

במלאכת ההנצחה ראתה על כן אסתר שליחות קדושה והשתדלה לצעוק את קול דמם של כל אלה שלא יכלו להשמיע עוד זעקתם „עד ש־הארץ תרעד".

הכרתי את אסתר עם עליתי ארצה ב־1949. היא ביקשה ממני להצטרף לועדה של יוצאי מז'יריץ' שנטלה על עצמה להוציא את ספר ה־זכרון. היא היתה האשה היחידה בקרב יוצאי מז'יריץ' והפעילה רבים אחרים ללא ליאות. היתה הכוח המניע — בכוח הדחף הפנימי שלה והציווי והנדר שנדרה לא לשקוט ולא לנוח.

אח קינתה לעיירה שחרבה עד היסוד אנו קוראים בספר מז'יריץ' בסוף מאמר שלה:

„הקיץ הקץ על קהילת מז'יריץ' העתיקה והמיוחסת שמאות בשנים שימשה אבן חן שהאירה באור־יקרות בכתרה של ווהלין היהודית המעטירה. ארורה אדמת הנכר ה־

בוגדנית שבמקום חיק־אם היתה להם קבר קר ואכזר".

אסתר היתה אשה רבת־פעלים והיתה מסוגלת למלא כל משימה שהציבה לעצמה או שאחרים הטילו עליה, בנאמנות ובדיקנות נפלאה.

כששכבה על ערש דווי חלמה על כך שיימצא גואל לכתה"י שלה, המספר בעיקר על קהילת מז'יריץ' בתקופת פריחתה ובתקופת השואה.

נחום פלדמן

---

ding, so common in deaspora past. But this time pleading with the Gentiles was useless and many Jews so disheartened did not even consider other forms of rescue.

As quoted in the "Townlets In The Forest", ,The Eternity Of Israel Will Continue, due to the amazing recovery of the people, the dynamic use of creative energy and the incredible power of survival after the war. Follwing the biggest disaster of our history, in the darkness of the deep forest, and the impassable endless swamps of Polesie and Wolyn, the Jews showed an outstanding ability for flexibility shown by their turning themselves outwards and not allowing themselves to sink in the trauma of the Holocaust.

The citizens of the "forest towns" drew the necessary conclusions however and the countries where they had lived for over a thousand years and most inhabitants of the forest-towns emmigrated to Israel.

Ukrainian Nationalists who continued murdering Jews and Communists even after the liberation. During this period the Ukrainians entered the forests and many of the young boys did not return from their mission to impose Soviet order on the area.

In Maniewicz there is a memorial stone in the memory of the Soviet soldiers who fell for their country and among them many Jews from this townlet ; Yehuda Melamedik (Gruzin), Siomka Biderman, Wolf Bronstein, Abraham Merin, Zacharia Winer, Pesach Mel'nik, Szmuel Lupa, Abraham Gorodecki, and others.

In Rowno, a district town, there is a memorial stone in the memory of a Jewish Partisan, a hero of the Soviet Union who fell fighting the Nationalists after the liberation : Misha (Moshe) Edelstein, a refugee from Kalish, who arrived in Povorsk after he had escaped the Germans. There in Povorsk he organized and led the underground and entered with a group of young men into the forests.

He was a brave fighter, a proud Jew, a modest and silent man. His wish was to revenge the death of his parents. family and girlfriend Raya Plus whom he had loved, and who had been taken away from him by his Russian commander. The girl preferred death rather than betray Misha.

CONCLUSION

At first I will present the conclusions of the Partisans' commanders Maks and Kruk, who in my opinion were liberal toward the Jews..

> "...today the people from the 'forest townlets' are strongly tied with the fighting brigade, here is reciprocal aid, we take care of their security and guard them and they pay us with love and with important work... but what is most important, we feel that we fulfill a simple human need and duty. The war will be over some day, and these people will become free. We shall be proud to have helped them to survive this horrible period". Jozef Sobiesiak (Maks), Ryshard Yegorow, **Wild weeds** ("Burzany"), Warsaw, 1960, pp. 268.

> "...I have read the list of the names of the Jewish Partisans, and there are few combatants and commanders in my detachment. This list can be extended and it can become ten times longer". M. Koniszczuk (Kruk) : "There were many of them", Moscow, 1948.

In this modest research-paper, based on the testimonies of survivors and on holocaust literature, I wish to show that when there was any possibility, of escape Jews by the thousands took advantage of the situation. When necessary they fought for their lives against the Germans and their associates. The Jews quoted from Maniewicze, Povorsk, Trojanowka, Leszniwka, and the vicinity were no more heroic than the Jews from other areas, but the natural conditions of the vicinity helped them. The forest was their friend. There was a place to escape and survive, although the dangers were enormous. They could fight and take revenge. Therefore from this vicinity ten percent of Jewish inhabitants survived, including women, children, and old people. This contrasted to other areas (without forests) in which the communities were completely exterminated. In Wolyn only 0.8% (2000) of the two hundred and fifty thousand population survived.

The family-camps are a chapter in Jewish heroism ; popular Jewish, without the sort of leaders. Who ignored the possibility of rescuing tens of thousands of Jews by escape to the forests, considered. Those leaders preferred the traditional way, of plea-

1942—1944 the Germans large scale comb-outs throughout all the forests in which Jews had been living. Thousands of German soldiers surrounded the forests to prevent escape. The only way of rescue during the comb-out was to escape to the bogs, which were almost impassable, and also to the underground bunkers. Many family camps inhabitants died during comb-outs of the forests.

STAGES IN THE PARTISAN MOVEMENT

Conditions in the Jewish family-camps changed for the better during the second stage of the Soviet partisans' activities, from 1943 onwards. The arrival of General Platon in Naliwokian puszçza General Biegma in South Polesie and other partisan commanders and senior Party mambers in other places — Dyadya Pietya or Fiodorov Czernigowski — brought about an improvement in the Jews' conditions. The Jews at that time were no longer subject to the arbitrariness of the local Soviet partisans' commanders. In some regions a regular supply of food to the family-camps was even arranged and carried out by the partisan units.

But even during this second stage of partisan activity it was very difficult for the Jewish family-camps. Despite the reorganization of the partisan units and in spite of the discipline imposed upon them, the discipline was not of a strict military nature and anybody who wanted to harm Jews could easily find the means of doing so. Murder, robbery of weapons etc., which had been common during the first stage, also occurred during the second stage, but less frequently, as complaint became possible then.

It must be remembered that the aims of the Russian Partisan movement were different from those of the Jews in the family-camps, since the family-camps were established in order to save all those thousands of women, children and old people who had escaped the liquidation operation, while the partisans' aim was, chiefly, to fight the enemy..

Under various pretexts weapons were taken away from the young Jewish fighters who were transferred to the family-camps. This aroused bitterness among the Jews, who were being abandoned to their fate of hunger and lack of security. At best the Jews were ordered to serve in combatant units.

In this work three townlets are quoted as examples: Maniewicze-approximately 4000 Jews (Including Jews from the surrounding villages and 1500 Jewish refuges from vestern Poland):

Povorsk with approximately 1500 Jews; Troyanowka approximately 330.

The Jewish townlets were located within "a sea" of small villages — about a hundred — with a population of 50,000 people, mostly Ukrainians and Polish farmers, transferred there by the Polish Government to "Polonize" the area. The villages survived mainly from cattle and pig farming and fishing. In the north were the Byelorussians, distinguished from other nationalities by their poverty and humane behavior.

The areas were liberated in the spring of 1944. The Jews had lived in the family-camps for about two years. The few young Jewish men that had survived were mobilized into the Red Army and together with the Ukrainian Nationalists sent to the front.

Most of those mobilized fell on the battlefield and so the few survivors of the families-disappeared also. Young boys who had gone into the forests at 12—14 years old and came out 15—17 years old joined the "Istribitelny Battalion", whose aim was to fight the

and received help from the partisans, mainly from Jewish partisans. The inhabitants of the "family-camps" rendered services willingly to the fighting units in return. They looked after the manufacture of clothing and food. They operated flour-mills, and medical services for the partisans. They also built workshops for manufacturing explosives and repairing weapons. These activities justified their survival and their life in the forests.

Within these camps there was also a kind of religious life. expressing itself mainly by observing Shabbat and other Jewish holidays. There was public prayer and marriage, according to Jewish tradition, through "Chuppah and Kidushin". Burial was also observed according to Jewish tradition. Sitting around the forest fires people remined about the past and dreamed about the future, after the war was won.

The "family-camps" were in constant danger of being attacked by the German police, aided by the local police and the S.S. units especially trained to fight the partisans. In times of danger, the partisans mounted their horses, took their carts and left for a new site, far from the former. The family-camps, however, including many old people and children, were left to their fate and each person had to try to survive on his own. They usually fled into the depth of the forest, where many died.

Many of the refugees found shelter in "kennels" (shelters under the ground), prepared in the homes of peasants who had been their acquaintances in the past. Those peasants were well paid, but — sooner or later — most peasants who had hidden Jews robbed and murdered them. In the course of time the lives of the Jews in hiding had become extremely tenuous and some honest peasants advised them to flee.

The exact number of Jews rescued in this way is unknown. Neither do we know how many Jews found shelter in the family-camps. Many of them died during German comb-outs, and large numbers died at the hands of the various groups then living in the forests : Russian and Polish partisans (A.K. and N.S.Z.), Ukrainian Nationalists. A considerable number of Jews were murdered by their peasant neigh bors or died of cold, hunger or diseases.

The number of Jews who arrived at first in the forests was, of course, much larger than that of the survivors. When the region was liberated by the Red Army in the summer of 1944, in the entire Wolyn area approximately six hundred Jews survived in family-camps, including three hundred Jews from the three townlets of Manievicze, Trojanowka, Povorsk and their vicinities. These Jews created two family-camps, which were protected by the partisan-units under the command of Max and Kruk. The number of Jews who survived in the family-camps, in the whole region of Ukraine and Byelorussia occupied by the Germans, probably does not surpass ten thousand people.

During the establishing of the family-camps, differences of opinion had arisen between the founders of the camps. The issue was the optimal number of people to be accepted into the camps and the acceptance of new families which had arrived in the forests. Those who were for accepting all Jews who had escaped the ghettos, ignoring the size of the camp, claimed that the rescuing of Jews should stand above all other considerations.

The periphery of the woods became insecure from late 1942 onwards. German units, previously informed, easily found the Jews' hiding places. The large German comb-outs of the partisans were also very dangerous for the family-camps. During the years

YEHUDA MERIN
Dr. JACK NUSAN PORTER

SURVIVAL IN THE FOREST

(fragment)

SUMMARY

No sooner had the operation "Barbarossa" begun, even before the German conquest of West Ukraine and Byelorussia, then did Ukrainian and Byelorussian nationalists prepare "a new order". Many Jews, who had been suspected, of sympathizing with the communist Soviet regime, were taken from their homes and disappeared. After the Red-Army's retreat, degradation and murder of Jews began to serve as an outlet for Ukrainians and other inhabitants of the area. Later, according to a careful German plan, 10% of the Jewish male population were taken to work. In this the Germans were aided by others. Under this pretext Jews were mercilessly murdered; thus did the Germans impose a regime of terror on the remaining population, including hunger deprivation and murder. This state of affairs continued from July 41 — September 42, until the final liquidation of the Jews. During this period there was no possibility for Jews to organize any resistance whatsoever. This due to the sophisticated German propaganda system. The Jews were led to think they were "indispensible" and that due to their work for the Germans they would be able to survive. Other reasons for lack of the Jews' organization was the deep hatred of the Ukrainians and their collaboration with the Germans in carrying out of the "final solution" of the Jewish problem. There was also a lack of Jewish leadership, as Jewish males were murdered immediately after the Red-Army's retreat and the German invasion. Lack of leadership had been disastrous for the Jewish population.

By the first month of the German invasion a small number of fighting partisans started to appear in the surrounding forests. They were communist war-prisoners, who had escaped from German prison of war camps. They tried — without much success — to organize into fighting units. This was unsuccessful due mainly to the hatred of the local population for the Communist regime and its representatives.

Only during the mass-liquidation of the Jewish population did some young Jews, despite enormous difficulties, escape to the forests. But even here they were deeply disappointed, as combatant-partisans groups accepted only those equipped with weapons. Those unarmed, became simply "Jews of the forests", wandering from place to place trying to organize into groups, to somehow obtain weapons, and thus survive.

By 1942 middle-aged Jews, women and children who had escaped from the ghettos, also sought shelter. Accomodation, shelter and food in the forest, especially in the winter, were extremely scarce. Food was mainly obtained from the surrounding villages; but all too often there was no money to pay for it, so the partisans took it forcibly or stole it.

The situation was such, that the groups which had not been accepted by the formal combatant units had to make their living by weapons or their substitutes. Gradually, however, the "family-camps" were taken under the protection of the fighting units

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.